

ГРОШ ТА КРЕДИТ

НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК УКРАЇНИ
Голова

200

Г. І. Добролюбська

ГРОШІ ТА КРЕДИТ

Одеса – 2017

УДК 336.74 (075)
ББК 65.262я73
Д 56

*Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради ОДАБА
(Протокол № 9 від 30 березня 2017 р.)*

Відповідальний редактор
Т. О. ОКЛАНДЕР,
доктор економічних наук, професор

Рецензенти:

С. Б. Колодинський, доктор економічних наук,
доцент кафедри економіки та планування бізнесу
Одеського національного економічного університету;

Г. В. Єфімова, доктор економічних наук,
завідувач кафедрою економічної теорії
Національного університету кораблебудування
ім. адм. С. Й. Макарова.

Добролюбська Г. І.

Гроші та кредит : Навчальний посібник. — Одеса : ОДАБА,
2017. — 214 с.

Навчальний посібник підготовлено на основі навчальної програми курсу «Гроші та кредит».

Висвітлюється сутність і функції грошей, теорія грошей, грошовий обіг та грошові потоки, грошовий ринок, грошові системи, кредит у ринковій економіці, кредитні системи, валютні відносини та валютні системи. Матеріал викладено з урахуванням чинного законодавства та практики його застосування в Україні. Наводяться понятійні визначення, що робить посібник доступним для читача і сприяє оволодінню складними питаннями грошей та кредиту.

Посібник призначений для ознайомлення студентів з тими широкими можливостями, що надає використання фундаментальних і теоретичних знань про сутність кредитно-грошових відношень у їх подальшій роботі на підприємствах і в організаціях із різноманітних форм власності.

Для студентів, аспірантів, викладачів та всіх, хто цікавиться проблемами економічного розвитку.

© Одеська державна академія будівництва і архітектури, 2017

© Г. І. Добролюбська, 2017

ЗМІСТ

ВСТУП	7
ПЕРЕДМОВА	9
 Тема 1	
Виникнення грошей та їх сутність	
1. 1. Походження грошей	12
1. 2. Сутність грошей	17
1. 3. Функції грошей	19
1. 4. Види грошей	30
1. 5. Емісія і випуск грошей у господарський оборот	33
 Тема 2	
Закон грошового обігу, грошова система, грошовий обіг	
2. 1. Закон грошового обігу	36
2. 2. Грошова система	40
2. 3. Грошовий обіг	44
 Тема 3	
Ринок грошей. Попит на гроші в уявленні різних теорій	
3. 1. Ринок грошей	52
3. 2. Попит на гроші в кількісній теорії	54
3. 3. Попит на гроші в кейнсіанській моделі	56
3. 4. Сучасна теорія попиту на гроші	58

Тема 4

Сутність інфляції і форми її прояву

4. 1. Сутність інфляції	61
4. 2. Види інфляції	65
4. 3. Вимір інфляції	67
4. 4. Причини і фактори інфляції	68
4. 5. Вплив інфляції на національну економіку	70
4. 6. Форми і методи антиінфляційної політики	71

Тема 5

Ринок цінних паперів

5. 1. Характеристика ринку цінних паперів	74
5. 2. Види цінних паперів	75

Тема 6

Сутність, функції і границі кредиту

6. 1. Сутність кредиту	82
6. 2. Принципи кредиту	87
6. 3. Види кредиту	91
6. 4. Функції кредиту	93
6. 5. Границі кредиту	97

Тема 7

Роль кредиту і його форми

7. 1. Роль кредиту	102
7. 2. Форми кредиту	108
7. 2. 1. Банківський кредит	108
7. 2. 2. Державний кредит	112
7. 2. 3. Комерційний кредит	114

7. 2. 4. Споживчий кредит	118
7. 2. 5. Лізинговий кредит	122
7. 2. 6. Іпотечний кредит	125
7. 3. Міжнародний кредит	126

Тема 8

КРЕДИТНА СИСТЕМА

8. 1. Поняття і структура кредитної системи	132
8. 2. Роль комерційних банків у кредитній системі	135
8. 3. Кредитні операції банків. Види і форми кредитних угод	142
8. 4. Спеціалізовані небанківські кредитно-фінансові установи	146

Тема 9

ІНСТРУМЕНТИ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ І ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ

9. 1. Мета грошово-кредитного регулювання	150
9. 2. Політика рефінансування	152
9. 3. Операції на відкритому ринку	155
9. 4. Політика обов'язкових чи мінімальних резервів	156
9. 5. Селективні методи грошово- кредитного регулювання	159

Тема 10

ВАЛЮТНІ СИСТЕМИ І МІЖНАРОДНІ РОЗРАХУНКИ

10. 1. Валютні системи	163
10. 2. Розвиток світових валютних систем	168

10. 3. Створення Європейського валютного союзу	179
10. 4. Валютна політика: поняття, мета, форми, методи	182
10. 5. Золотореальні резервні активи. Ринки золота	184
10. 6. Міжнародна валютна ліквідність та міжнародні розрахунки	187
Словник основних термінів до курсу «Гроші та кредит»	194
Бібліографічний список	209

Вступ

Розвиток грошового ринку в процесі становлення економіки сучасної України супроводжується формуванням реальних грошово-кредитних відносин в усіх економічних структурах суспільства. Як показує світова практика, удосконалення грошово-кредитних відносин за ринковими умовами створює незорі можливості для органічного й ефективного включення України в систему світової економіки і торгівлі.

Це істотно змінює вимоги до формування системи базових знань по теорії грошей і кредиту у працівників всієї сфери підприємницької діяльності. Лише фахівці, які повною мірою оволоділи базовими теоретичними поняттями про сутність грошово-кредитних відносин, спроможні усвідомити їх економічну ефективність і перспективність. Тільки такі фахівці і можуть бути потрібні сучасному суспільству — гостра потреба в них викликана самою практикою життя.

Навчальний посібник підготовлено на основі навчальної програми курсу «Гроші та кредит».

Його **метою** є формування у студентів системи базових знань у галузі теорії грошей і кредиту, освоєння ними закономірностей функціонування грошового ринку як теоретичної основи державної монетарної політики і розвитку банківської справи.

Основні **завдання** цього посібника передбачають вивчення:

- сутності, функцій, ролі грошей і кредиту в ринковій економіці в зв'язку з різноманітними економічними концепціями;
- закономірностей і специфіки функціонування грошового ринку як теоретико-методологічної бази державної монетарної політики;
- структури і практики функціонування грошової системи;
- основ побудови банківської системи і банківських операцій;
- принципів розвитку і функціонування валютного ринку.

Ці завдання визначили засіб організації і викладу матеріалу в даному посібнику — від загальної характеристики сутності

грошей і кредиту до розгляду сучасної міжнародно-валютної системи. Посібник складається з 10 розділів, в яких послідовно характеризуються сутність грошей у зв'язку з законами грошового обігу і грошового ринку. Спеціально розглядаються сутність і форми інфляції, ринок цінних паперів, валюти і валютні курси, сутність, роль і форми кредиту і кредитної системи, а також основні інструменти грошово-кредитної політики й елементи міжнародної валютно-кредитної системи. Такий спосіб викладу передбачає переважний розвиток «грошово-кредитного» мислення у студентів, що дозволить їм надалі творчо орієнтувати свою виробничу і підприємницьку діяльність при оцінці і використанні різноманітних економічних ситуацій.

Для полегшення сприйняття і засвоєння матеріалу кожна тема закінчується питаннями для самоконтролю. Посібник супроводжується переліком основних джерел по проблематиці — законів України про грошово-кредитну і банківську діяльність, а також новітньою літературою. Додається термінологічний словник, який роз'яснює значення основних понять по темі.

Таким чином, посібник призначений для ознайомлення студентів з тими широкими можливостями, що надає використання фундаментальних і теоретичних знань про сутність кредитно-грошових відношень у їх подальшій роботі на підприємствах і в організаціях із різноманітних форм власності.

ПЕРЕДМОВА

Гроші і кредит — загальнотеоретичний курс, предметом якого є вивчення сутності грошей і кредиту, їхніх функцій у суспільстві, ролі в процесі становлення економіки в Україні; складу кредитної системи країни і функцій її окремих ланок; актуальних проблем грошового обігу і кредитування.

В економічній літературі немає єдиного визначення сутності грошей. Найчастіше зустрічаються такі:

- гроші — це те, що робить гроші (К. Маконелл і С. Брю);
- гроші — загальновизнаний засіб платежу, який приймається в обмін на товари і послуги, а також при сплаті боргів (С. Фішер);
- гроші — це особливий товар, що служить загальним еквівалентом (С. Дзюбик, О. Ривак).

Ці визначення виходять з історичного аспекту появи грошей. Гроші служать засобом виміру і вираження вартості [30, с. 11–12].

Так, при покупці товару за допомогою грошей вимірюється його вартість. Продавець встановлює суму грошей, яку він хоче одержати за свій товар, а покупець називає суму, яку він може віддати за нього.

Таким чином, товар — продукт, життєво необхідний чи принаймні просто корисний для багатьох людей. Іншими словами, він користується великим чи меншим попитом і тому придатний для обміну. Необхідно знайти щось загальне, якісно об'єднуюче величезне розмаїття товарних виробів, і в той же час поділяюче їх кількісно. Цим загальним є людська праця. Всі без винятку товари — добутки праці, які розрізняються лише обсягом фізичної і розумової енергії, витраченої на їхнє виготовлення. Якщо один предмет обмінюється на десять інших, то це означає, що на його виробництво треба було в десять разів більше зусиль. Виходить, він удесятеро дорожче.

Отже, ринкові угоди є не чим іншим, як обміном одного виду праці на іншій, хоча самі товаровласники і не підозрюють про це. Здатність речей матеріально уособлювати людську працю називається вартістю. При оцінці продукту не приймається до уваги обсяг праці кожного окремого виробництва. Загальним у

всіх товарах є не конкретна праця визначеної галузі виробництва, не праця одного виду, а абстрактна людська праця.

На ранніх етапах розвитку людського суспільства, коли товарне виробництво носило випадковий характер, визначити вартість нечисленних предметів, призначених для обміну, не було важко. Удосконалювання знарядь праці та ускладнення її спеціалізації сприяли розширенню асортименту виробів. Тепер уже кожному окремому товару, який обертався на ринку, протистояли сотні, тисячі інших.

Однак не на всіх історичних етапах вартість товарів і послуг виражалася в грошах. Навіть у сучасних умовах можливість обміну товарів без використання грошей проявляється в бартерних угодах, коли вартість товарів і послуг, що продаються, виражається в товарах і послугах, які пропонуються замість.

Неможливо дати повний перелік предметів, які у різних народів служили грошима. От деякі з них: риба — Ісландія, коров'ячі черепа — острів Борнео, боби какао — у давній Америці, раковини каури — в Африці, так названі свинячі гроші, які використовувалися для покупки свиней і викупу за наречену, — нанизані на шнур ікла і хвостики свиней, зуби собак, скляні бусини.

Як правило, спочатку роль грошей на тому самому ринку грали одночасно кілька товарних видів, володіючи, природно, неоднаковими вартостями. Вони виступали як платіжні одиниці різних достоїнств. Такі грошові системи притаманні найбільш відсталім народам, які знаходились довгий час під ярмом розвинутих країн та користувалися звичними для них товарними грошима з перерахуванням їх курсу на гроші, що прийшли разом з колонізаторами.

Товаром, який вперше виступив у ролі універсальних грошей, майже у всіх народів була домашня худоба. Худоба як гроші і мірило багатства не є винятковою приналежністю давно минулих днів. І в наші дні вона продовжує залишатися незмінним грошовим мірилом у деяких африканських племен.

Худоба, однак, не могла повною мірою задовольнити всі запити ринкового обертання. Цей вид грошей вимагав витрат на

своє утримування, був незручний для далеких транспортувань, непридатний для дрібних, найбільш частих торгових угод.

Економічні зв'язки удосконалювалися і розширювалися та вимагали нових грошей, які мали би такі якості:

- більш-менш високу і незмінну вартість, тобто відому трудомісткість виробництва;
- обмежену, у порівнянні з іншими товарами, споживачеву вартість;
- компактність, тобто досить значну вартість в малому обсязі, і, як наслідок, зручність для далеких перевезень;
- здатність дробитися на дрібні частки і поєднуватися в будь-яких кількостях при повному збереженні своїх якостей;
- фізичну довговічність.

Усім цим вимогам відповідають лише метали, особливо дорогоцінні. Тому вони, наприкінці кінців, стали провідними у виконанні ролі грошей і їх уособленні взагалі.

Спочатку металеві гроші були безформні або у виді зливків різних виробів. Зовнішній вигляд домонетних металевих грошей був різноманітним: у давньому Китаї — мідні і бронзові мініатюрні ножі, мотики, дзвіночки; у Греції — залізні пруті; в Африці — наконечники списів чи маленькі сокирки.

Товар, який можна обміняти на всі інші, називається загальним еквівалентом.

Поява загального еквівалента усунула багато недоліків. Насамперед відпала потреба в багаторазовій міньбі для одержання необхідного товару. Але в різних регіонах як еквівалент використовувалися різні товари, що заважало розвитку торгівлі.

Розширення торгівлі між різними народами і територіями обумовило перехід до єдиного для всіх товару, на який можна було б обміняти свою продукцію. Цей товар почав виконувати роль загального еквіваленту, яким стали гроші.

Для виконання ролі грошей найбільше підходить золото завдяки його здатності зберігатися довгий час. Золото також можна поділяти на частини. У порівнянні з іншими еквівалентами його легше транспортувати і зберігати.

Можна зробити висновок: гроші — це особливий товар, який є загальним еквівалентом.

Тема 1

Виникнення грошей та їх сутність

1. 1. Походження грошей

Гроші — одне з найдавніших явищ у житті суспільства, які привертають до себе особливу увагу вчених.

Слово «гріш» походить від латинського «grossus» — великий. Уперше монету з такою назвою відкарбували в XII ст. у Генуї, Флоренції, Венеції. Пізніше назва перейшла до великих срібних монет Франції, Угорщини, Польщі.

Сутність грошей змінюється адекватно до змін характеру суспільних відносин, в яких вони функціонують. Суспільний характер походження і розвитку грошей чітко проявився в складному процесі відбору товарів на роль грошей на різних етапах суспільного виробництва.

Як гроші — що тільки не використовувала людина. Діапазон таких речей справді великий: від коров'ячих черепів на острові Борнео — до брусків солі в Африці, від металевих списів у Конго — до людських черепів на Соломонових островах.

Усе це можна поділити на гроші, які мають користь і споживчу вартість, і гроші, які самі по собі непотрібні.

Спочатку в ролі грошей виступали найбільш ходові товари (худоба, хутра, тютюн, риба, сіль тощо) і форма грошей тоді збігалась з формою (споживчою вартістю, або здатністю задовольняти певну потребу людини) цих товарів.

Незабаром за предметами першої необхідності на роль грошей стали претендувати предмети розкоші, передусім прикраси. Це можна пояснити тим, що попит на предмети розкоші був більш об'ємним і динамічнішим, аніж на предмети першої необхідності. За своїми фізичними даними вони були менш громіздкі, довго зберігались.

Суспільний розподіл праці (відокремлення ремесла від землеробства) розширив межі товарного виробництва й обміну, що, в свою чергу, прискорило розвиток ринку.

Ринок поставив перед грошовим товаром нові вимоги: бути однорідним, здатним довгий час зберігати свою вартість.

Уже в давнину люди запитували себе: чому металеві гроші називають *монетами*, де і коли вони з'явилися уперше?

Вважається, що перші *монети* з'явилися у Китаї та країнах Близького Сходу у VIII–VI ст. до н. е. Це були переважно монети, виготовлені з міді.

Монета — слово латинського походження, яке набуло поширення в античній Греції і Римі. Монета — один з епітетів римської богині Юнони, що дослівно означає «порадниця», «попередниця».

Одна з легенд античності розповідає про важку боротьбу римлян з епірським царем Пірром. Легенда повідомляє, що богиня на ім'я Юнона-Монета, чий храм стояв на Капітолійському пагорбі, надала римлянам грошові засоби для ведення війни і забезпечила її переможне завершення. У 275 році до н. е. цар Пірр зазнав поразки від римського війська. На знак вдячності богині в її храм було перенесено монетний двір, а його вироби стали називати монетами...

За іншою версією, розташування монетного двору мало другорядне значення. На монетах, які випускали в Римі та його провінціях, найчастіше зображувалась Юнона. А слово «монета» — зменшувальне від монни, оскільки зображення Юнони на монеті було надзвичайно маленьким.

Монета — це злиток металу, вагу і пробу якого засвідчила печаткою держава. Монета як форма повноцінних грошей обслуговувала економічні відносини людей упродовж майже трьох тисячоліть. За той час змінювалась форма монети: відомі квадратні монети, монети неправильної форми, овальні, але найбільшого поширення набули круглі монети.

У давнину монети виконували одну важливу функцію. Вони були чи не єдиними засобами масової інформації. Мовою символів і знаків, зрозумілою для сучасників, вони розповідали про могутність правителів, називали їхні імена і демонстрували їх зображення, показували кордони володінь, визначали

місце цих правителів у системі феодальної ієрархії, розкривали політичну програму.

Гроші з'явилися як результат більш високого розвитку продуктивних сил і виробничих відносин. Для натурального господарства, притаманного низькому рівню розвитку продуктивних сил, було характерне виробництво продукції для власного споживання. Поступово в інтересах збільшення виробництва відбувалася спеціалізація людей на виготовленні деяких видів продукції. При цьому збільшену кількість продукції виявилось можливим використовувати не тільки для задоволення потреб виробника, але і для обміну на іншу продукцію, необхідну даному виробнику. Такою була найважливіша передумова виникнення обміну продукції.

Обмін — це рух товару від одного виробника до іншого. Такий рух припускає еквівалентність, що вимагає порівняння різних по виду, якості, формі, призначенню товарів. Це порівняння вимагає єдиної загальної основи. Такою основою, згідно економічній теорії К. Маркса, є вартість товару. *Вартість товару* — це суспільно необхідна праця, витрачена в процесі виробництва товару та упередметнена в цьому товарі. Саме суспільна праця, а не праця одного виробника, робить товари порівнянними. При обміні товару на ринку тим самим підтверджується, що на ці товари витрачена праця, тобто товари мають вартість.

У зв'язку з тим, що на різні товари витрачена неоднакова праця, товари мають і неоднакову вартість. Звідси виникає необхідність кількісно вимірити суспільну працю чи вартість товарів, тобто з'являється поняття мінової вартості.

Мінова вартість — це здатність товару обмінюватися на інші товари у визначеній пропорції, тобто забезпечується кількісне порівняння товарів.

При натуральному виробництві продукт задовольняв потреби виробника і його родини, тобто для них він мав значення як *споживча вартість* — здатність продуктів задовольняти які-небудь потреби людини. При виробництві товару для об-

міну товаровиробника цікавить насамперед вартість товару, і тільки в другу чергу його споживча вартість, але якщо товар не володіє споживчою вартістю, то він нікому не потрібний і його не можливо обміняти.

Отже, продукт, не призначений для обміну, має лише споживчу вартість для виробника. Товар при обміні повинний володіти і вартістю для виробника, і споживчою вартістю для покупця. Ця властивість товару виступає як єдність протилежностей: єдність, тому що вони належать одному товару, а протилежність, тому що один товар для однієї людини не може бути одночасно і споживчою вартістю і вартістю.

Розвиток обміну відбувався шляхом зміни таких форм вартості:

Проста чи випадкова форма вартості відповідала ранньому ступеню розвитку між громадами, коли обмін мав випадковий характер: X товару $A = Y$ товару B . Вартість товару A випадково в даному конкретному випадку відбивається в споживчій вартості товару B . Останній виступає рівноцінністю першого товару, її еквівалентом. Це і є зародкова форма грошей. Вже тут бачимо, що суспільне становище товару B інше, чим товару A . Але ця форма не так проста, як здається на перший погляд, оскільки вже тут маються два полюси вираження вартості товару.

На першому полюсі — товар A , який грає активну роль (відносна вартість товару); на другому полюсі — товар B , який грає пасивну роль, що служить матеріалом для вираження вартості першого товару і знаходиться в еквівалентній формі вартості. Таким чином відносна й еквівалентна форма — два полюси вираження вартості товару. Еквівалентна форма вартості має ряд особливостей:

- споживча вартість товару еквівалента служить формою прояву своєї протилежності — вартості товару; ніякий товар не може відноситись до самого себе як до еквівалента та зробити свою натуральну форму своєю вартістю. Він повинний відноситись до іншого товару як до еквівалента;

- конкретна праця, що міститься в товарі-еквіваленті, служить формою прояву своєї протилежності — абстрактної праці (у вираженні вартості плаття витрачена не тільки праця кравця, але і праця ткачів, робочих по виробництву машин тощо);
- приватна праця, витрачена на виробництво товару-еквівалента, служить формою прояву своєї протилежності — безпосередньо суспільної праці.

Повна чи розгорнута форма вартості зв'язана з розвитком обміну, викликаного великим поділом суспільної праці. У зв'язку з цим в обмін включається безліч товарів, і товару, який знаходиться у відносній формі вартості, протистоїть безліч товарів-еквівалентів. Недолік цієї форми вартості: у зв'язку з безліччю товарів-еквівалентів вартість кожного товару не одержує закінченого вираження.

Загальна форма вартості. Подальший розвиток товарного виробництва та обмін привів до виділення з товарного світу окремих товарів, що грають на місцевих ринках роль головних предметів обміну (сіль, цукор, хутра тощо). Особливість цієї форми полягає в тому, що роль загального еквівалента не закріпилася ще за одним товаром і в різний час і на різних ринках її виконують різні товари.

Грошова форма вартості. Перехід від натурального господарства до товарного, а також вимоги дотримання еквівалентності обміну обумовлюють необхідність появи грошей, без участі яких неможливий масовий обмін товарів, що складається на основі виробничої спеціалізації і майнової відособленості товаровиробників.

Для перетворення товару на гроші необхідно:

- суспільне визнання даного факту як покупцем, так і продавцем (обидва суб'єкти при обміні можуть відмовитися від своїх цінностей заради грошей);
- наявність особливих фізичних властивостей у товару-грошей, придатних для постійного обміну (якісна однорідність, кількісна подільність, збереженість, портативність);
- тривале виконання товаром-грошима ролі загального еквівалента.

Особливості грошей виражаються в такому:

- гроші — це те, що стихійно виділилося у товар (вони виникли з обміну, а не за згодою сторін. У ролі грошей виступали різні товари, але більш придатними виявилися дорогоцінні метали);
- гроші — це особливий привілейований товар, що грає роль загального еквівалента (по походженню гроші — товар).

Виділившись з загальної товарної маси, гроші зберігають товарну природу і мають ті ж властивості, що і будь-який інший товар: споживчу вартість і вартість. Золото, як споживча вартість, може бути використане у виді прикрас, з іншого боку на золото була витрачена визначена кількість праці. Гроші усунули протиріччя між споживчою вартістю і вартістю. З появою грошей увесь товарний світ розділився на дві частини: один товар — гроші, і всі інші товари. Споживча вартість сконцентрована на боці всіх товарів, а їхня вартість — на боці грошей. Товари, що беруть участь в обміні, виступають як споживчі вартості. Гроші стають виразником цих споживчих вартостей усіх товарів через свою вартість.

Завдяки застосуванню грошей з'явилася можливість розділити одноразовий процес взаємного обміну товарами (Т — Т) на два різночасне здійснюваних процеси, перший з яких складається з продажу свого товару (Т — Г), другий — у придбанні потрібного товару іншим часом і в іншому місці (Г — Т).

1. 2. Сутність грошей

Сутність грошей полягає в тому, що вони служать необхідним активним елементом і складовою частиною економічної діяльності суспільства, відносин між різними учасниками і ланками виробничого процесу.

Сутність грошей характеризується тим, що:

- гроші є загальним товарним еквівалентом. Виготовлення товарів здійснюється людьми за допомогою знарядь праці, з

використанням предметів праці. Зроблені товари мають вартість, яка є сукупним обсягом перенесеної вартості знарядь і предметів праці, і знову створеної живою працею вартості. Розмір вартості товару, виготовленого окремими товаровиробниками, виражений ціною, залежить від ціни на ці товари на ринку, таким чином товаровласник може претендувати на одержання інших товарів у сумі, рівній вартості зроблених товарів. Цьому сприяє додержання вимог еквівалентності, що виконується за допомогою грошей;

- гроші служать засобом загального обміну на товари, нерухомість, твори мистецтва, коштовності тощо. Ця здатність грошей стає помітною при порівнянні з безпосереднім обміном товарів (бартером). Окремі товари також здатні обмінюватися на інші на умовах бартеру. Але подібні можливості обміну обмежені рамками взаємної потреби і додержуванням вимоги еквівалентності цих операцій. Тільки грошам притаманний безпосередній обмін на товари й інші цінності;

- гроші поліпшують умови збереження вартості. При збереженні вартості в грошах, а не в товарі, зменшуються витрати збереження і запобігається псування. Тому визнається за краще зберігати вартість у грошах. При інфляції подібна перевага у певній мірі втрачається і виникає необхідність враховувати знецінювання грошей.

При характеристиці грошей нерідко звертається увага на їхнє товарне походження і, відповідно, товарну природу. Однак поступово, у тому числі у зв'язку з переходом від застосування повноцінних грошей до використання грошових знаків, що не мають власної вартості, а також з розвитком безготівкових розрахунків, гроші втрачали таку притаманну товарам особливість, як наявність в них вартості і споживчої вартості.

У сучасних умовах грошові знаки і гроші безготівкового обігу не мають власну вартість, але зберігається можливість застосування їх як мінової вартості. Це свідчить про те, що гроші усе більше відрізняються від товару і перетворилися на самостійну економічну категорію, зі збереженням деяких властивостей, яка додає їм подібність до товару.

1. 3. Функції грошей

Функціям грошей характерна стабільність, вони мало залежні від змін, у той час як роль грошей в різних умовах може мінятися.

Гроші виступають в якості: *міри вартості, засобу обертання, засобу платежу, засобу накопичення* [30, с. 15–23].

Крім перерахованих функцій, нерідко визнається виконання грошима функції *світових грошей*, у якій вони використовуються для грошових операцій між країнами. Виконання такої функції при існуванні золотих грошей чи вільно конвертованої валюти не викликає сумнівів.

Виконання грошима функції *міри вартості* полягає в оцінці вартості товарів шляхом установаження ціни. Ціна — це грошове вираження вартості товару. Гроші, як загальний еквівалент, вимірюють вартість всіх товарів. Але не гроші роблять товари порівнянними, а суспільно необхідна праця, витрачена на виробництво цих товарів, створює умови для їхнього порівняння.

У випадку однакових цін на окремі види товарів перевагу мають виробники, у яких витрати на виготовлення товарів нижче суспільно необхідних. Навпаки, у виробників, в яких витрати на виготовлення товарів вище суспільно необхідних, виникають втрати аж до того, що вони змушені скоротити чи припинити виробництво таких товарів. У цьому виявляється активність впливу грошей, завдяки застосуванню яких стимулюється зниження витрат на виготовлення товарів.

Всі товари, включаючи реальні гроші, виступають продуктами суспільно-необхідної праці, мають вартість. Тому вони можуть порівнюватися. У цьому відношенні гроші є мірою вартості всіх інших товарів.

Вартість товару, що виражена в грошах, називається ціною. Вона визначається суспільно-необхідними витратами праці на його виробництво і реалізацію. Ціна товару формується на ринку під впливом попиту та пропозиції. У зв'язку з невідповідністю попиту та пропозиції на ринку ціна товару немину-

че відхиляється від його вартості. По таких відхиленнях цін (нагору і вниз) від вартості товарів визначають, якого товару на ринку в надлишку, а якого — в недоліку.

Деякі труднощі визначення ціни товару виникають у зв'язку з переходом від застосування грошей, що мають власну вартість, до використання грошових знаків, нерозмінних на золото. При застосуванні повноцінних грошей мають ся достатні підстави для встановлення ціни товару, виходячи зі співвідношення вартості товару до вартості грошової одиниці.

До того ж, при використанні повноцінних грошей звичайно фіксується кількість золота (вага) в грошовій одиниці, що дозволяє мати таку величину, як масштаб цін.

Для порівняння цін різних за вартістю товарів необхідно звести їх до єдиного масштабу, тобто виразити їх в однакових грошових одиницях. Масштабом цін при металевому обертанні називається вагова кількість золота в грошовій одиниці.

Між грошима як мірою вартості і грошима як масштабом цін є істотна різниця: гроші як міра вартості виникають стихійно, змінюються в залежності від кількості суспільної праці, вкладеної в даний товар. Гроші як масштаб цін устанавлюються державою і виступають як фіксована, вагова кількість металу.

При золотому обертанні масштаб цін устанавлення грошової одиниці прирівняний до певної кількості золота. У ХХ столітті спостерігається зниження купівельної спроможності грошей, що виразилося в зменшенні кількості золота в грошовій одиниці. Так у Росії в 1895 році золота кількість карбованця була встановлена 0,774234 г, у 1950 році — 0,222169 г, у 1961 (реформа змінила масштаб цін) — 0,98741 г золота.

Ямайська валютна система в 1976–1978 рр. скасувала офіційну ціну золота і золотий зміст грошових одиниць країн-учасниць міжнародного валютного фонду (МВФ). У сучасних умовах відбувся процес демонетизації золота, тобто втрати їм функції грошей у тому числі і функції міри вартості. Золото було витиснуте з внутрішнього і зовнішнього обігу нерозмінними кредитними грошима.

Кредитні гроші — гроші, породжені розвитком кредитних зв'язків, тобто купівлі-продажу з відстрочкою платежу.

Панування знаків вартості кредитних грошей змінює функцію грошей як міри вартості. Якщо в докапіталістичній формі виробництва ціна товару складалася на ринку шляхом прирівнювання до грошей у процесі обміну, то в умовах капіталістичних відносин гроші обслуговують не просто обмін товарів, а обмін продуктивного, товарного і фінансового капіталу, виступаючи як грошовий капітал. Товарний капітал, створений на підприємстві, одержав загальне суспільне визнання не в сфері обміну на ринку шляхом прирівнювання товару до грошей, а безпосередньо в самому виробництві. Суспільно необхідна праця, що міститься у товарі, визначається у виробництві через порівняння товарів один з одним до моменту їхньої реалізації. Звідси виходить, що функція грошей як міри вартості кредитних грошей знаходить вираження, насамперед, безпосередньо у виробництві до ринку.

Гроші як *засіб обертання* використовуються для оплати товарів, які здобуваються. Гроші при обертанні товару повинні бути присутні реально: $T — G — T$.

Товарне обертання включає продаж товару $T — G$, тобто перетворення товару в гроші і покупку товарів $G — T$, тобто перетворення грошей на товар. У цьому процесі гроші відіграють роль посередника в обміні товарами. Вони присутні постійно і не припиняють його обслуговування. Це означає, що гроші сприяють розвитку товарного обміну.

Виникнення грошей як засобу обертання підсилює суперечливий процес обміну. При прямому товарному обміні T на T купівля і продаж збігалися за часом. Товарне обертання припускає два самостійних акти: покупку товару і його продаж, розділених у часі і просторі. Це означає об'єктивну можливість порушення обміну й, наприкінці, кризову ситуацію. У зв'язку з реальною присутністю грошей у процесі обміну функцію засобу обігу можуть виконувати неповноцінні гроші — паперові і кредитні.

При капіталістичному виробництві гроші обслуговують промисловий, торговий і грошовий капітал як засіб обертання. Гроші не безпосередньо міняються на товар, а вони вкладаються в процес виробництва, для того щоб зробити товари, продавши які можна повернути гроші з прибутком і знову пустити їх в оборот: Г — Т — Г.

У функції засобу обертання гроші можуть використовуватися як інструмент взаємного контролю учасників угоди по реалізації товару. Так, покупець товару попередньо повинний переконатися в тому, що споживча вартість запропонованого товару відповідає пред'явленим вимогам. Без додержування цієї вимоги реалізація не здійснюється. Покупець піддає так само контролю ціну пропонованого товару. При цьому враховується рівень цін, співвідношення попиту та пропозиції товару, призначеного до реалізації, а також рівень цін на товари, що можуть замінити запропонований товар.

Розмір оплати товару, який здобувається, може регулюватися сторонами, що беруть участь у реалізації (продавцем і покупцем), і відхилитися від початкової ціни. Зі свого боку продавець повинний переконатися в наявності спроможності покупця.

Гроші як засіб обертання дозволили піти від бартерної форми торгівлі. Громіздкий процес бартеру приводить до того, що людина, яка бажає купити картоплю і продати капусту, змушена поєднувати акти купівлі і продажу. Їй доведеться шукати того, хто хоче продати картоплю і купити капусту. Заміна бартеру грошовим обміном відокремлює акт продажу від акта купівлі.

Заміна механізму бартерних угод механізмом, що використовує гроші як засіб обертання, приводить до зниження витрат обертання. Грошовий обмін вимагає набагато менших зусиль і часу, ніж бартер. Знижуючи витрати обертання, гроші стимулювали розвиток спеціалізації і торгівлі і, таким чином, сприяли загальному росту добробуту суспільства.

Хоча використання грошей звичайно знижує витрати здійснення угод, бартер усе-таки зберігся в сучасному світі. Напри-

клад, у країнах з високим рівнем інфляції торгівля за допомогою бартеру може бути більш вигідною, чим використання готівки. При високих темпах інфляції витрати, що пов'язані зі збереженням грошей для здійснення угод, можуть перевищувати втрати і незручності бартеру.

Як до альтернативи грошовому обміну чи бартеру уряд може звернутися до розподілу талонів — до раціонування. Ці талони надають право на придбання у певних кількостях різних товарів, таких як хліб, м'ясо чи бензин. При такій системі в магазинах відбувається обмін товарів скоріше на талони, а не на гроші. Але дуже важко розподілити талони на усі види продуктів, крім того, раціонування обмежує споживчий вибір.

Функція грошей як *засіб накопичення і заощадження*. Гроші є загальним еквівалентом, тобто забезпечуючи своєму власнику одержання будь-якого товару, стають загальним утіленням суспільного багатства. Тому в людей з'являється прагнення до їхнього накопичення і заощадження. Для утворення скарбів гроші витягаються з обертання, тобто акт продаж-купівля переривається в часі: $T — Г і Г — T$. Однак просте накопичення і заощадження грошей власнику додаткового доходу не приносить. На відміну від попередніх двох функцій гроші як засіб накопичення і заощадження повинні мати здатність зберігати свою вартість хоча б на певний період і обов'язково бути реальними. При металевому обертанні ця функція виконувала роль стихійного регулятора грошового обігу: зайві гроші ішли в скарби, недолік грошей поповнювався за рахунок скарбу.

Скарб — це омертвіла вартість. Його можуть утворювати лише такі субстанції, які у силу своїх особливих атрибутів (тривалого збереження вартості) можуть представляти вартість абстрактно, тобто вартість, створювану абстрактною працею. Саме це і є специфічною прикметою, що виділяє з усього різноманіття товарів один і протиставляє його іншим, як гроші, тобто це особливий вид активу, що зберігає після продажу товарів купівельну спроможність у майбутньому. Звичайно, будь-який актив може служити засобом накопичення. Люди

можуть зберігати своє багатство у виді коштовностей, творів мистецтва, будинків, акцій. Однак гроші більше підходять для виконання цієї функції, оскільки їм притаманна ліквідність.

Ліквідним називається актив, що може бути використаний як засіб платежу і має фіксовану номінальну вартість. Гроші, по визначенню, мають досконалу ліквідність.

Як скарб гроші виступають і як представники багатства взагалі. Цю функцію можуть виконувати не тільки золоті монети, але і сам грошовий матеріал — золоті зливки, вироби з золота.

Можливість перетворення засобів обертання в скарб і зворотне перетворення скарбу в гроші є необхідною умовою рухливої рівноваги грошової системи в цілому.

Стимулом до накопичення грошових скарбів є особливий характер грошей як загального товару, що може бути вимінаний на будь-який товар. Але, хоча якісно гроші безмежні, оскільки можуть бути перетворені на будь-який товар, кожна сума кількісне обмежена і тому дає її власнику можливість купити лише визначену кількість товарів. Протиріччя між якісною безмежністю грошей і їхньою кількісною обмеженістю робить спрагу накопичення скарбів ненаситною.

Без накопичення і заощадження неможливо здійснити виробництво. На відміну від простого товарного виробництва, коли гроші накопичувалися у виді «мертвого скарбу», при капіталізмі підприємцю не вигідно зберігати гроші, їх пускають в обіг для одержання прибутку, крім того, акумуляція тимчасово вільних засобів — необхідна умова для кругообігу капіталу. Акумуляція коштів відбувається у виді створення грошових резервів, які забезпечують згладжування виникаючих порушень у окремих суб'єктів, хазяїв, а резерви в масштабі країни — диспропорції в народному господарстві.

Золоте обертання вимагало накопичення центральним банком золотого запасу, що використовується для поповнення внутрішнього обороту, розміну знаків вартості на золото, міжнародних платежів. Це призначення золотого запасу відпало в даний час у зв'язку з вилученням золота з обертання. Однак

золото продовжує відігравати роль скарбу, зосереджуючись в сховищах центрального банку, скарбниці держави. Окремі особи так само накопичують золото у формі злиwkів, монет, прикрас, купуючи їх в обмін на національну грошову одиницю. Ціль такого накопичення — забезпечити себе від знецінювання грошей.

Основна частина членів суспільства, при відсутності золотого обертання, накопичує і зберігає кредитні гроші, що є паперовими символами, які не створюють реального багатства для власників. Суб'єкти, що хазяюють, зосереджують короткостроковий капітал у кредитних установах, а довгостроковий капітал — за допомогою цінних паперів, одержуючи при цьому дохід.

Особливість кредитних грошей як засобу накопичення полягає в тому, що вони накопичуються в процесі обертання, для здійснення розширеного виробництва, коли треба нагромадити необхідну для капіталізації грошову суму.

Функцію *засіб платежу* гроші виконують в усіх випадках, коли немає безпосереднього обміну товарів на гроші і вони виступають у формі самостійної мінової вартості.

Таку функцію гроші також виконують при наданні і погашенні грошових позичок, при грошових взаєминах з фінансовими органами, при погашенні заборгованості по заробітній платі тощо. При цьому гроші виступають як у наявній, так і в безготівковій формах, на основі заліку взаємних вимог.

Характерними ознаками функції грошей як засобу платежу є їхній одnobічний рух і наявність розриву в часі між передачею товару покупцю і грошей продавцю товару.

Такий розрив виникає в зв'язку з тим, що товари надходять у розпорядження покупця раніш, ніж продавець одержує гроші. При авансових платежах гроші передаються продавцю раніше одержання від нього товару.

Отже, в обох випадках — у наявності різночасний рух грошей і товарів, тому що кругообіг $T - G - T$ переривається, і рух грошової вартості здобуває відносну самостійність стосовно товарної вартості.

Гроші як засіб платежу мають специфічну форму руху: Т — Б, а через заздалегідь установлений термін: Б — Г (де Б — боргове зобов'язання). При такому обміні зустрічний рух грошей і товару не відбувається, погашення боргового зобов'язання є завершальною ланкою в процесі купівлі-продажу. Розрив між товаром і грошима в часі створює небезпеку неплатежу боржника кредитору.

В умовах розвинутого товарного господарства гроші у функції засобу платежу пов'язують між собою безліч товаровласників, кожний з яких купує товари в кредит. У результаті розрив в одній з ланок платіжного ланцюга неминуче приводить до руйнування всієї низки боргових зобов'язань і виникненню масового банкрутства товаровласників.

Такий рух грошей є платежем. Гроші є функцією засобу платежу, що відтворює більш розвинутий етап у розвитку товарного виробництва і обертання. Функцію засобу платежу можуть виконувати тільки реальні гроші.

Функція засобу платежу відрізняється від функції засобу обертання тим, що гроші з посередника в товарообмінній ланцюзі перетворюються на завершальну ланку останнього.

Функція *світових грошей*. Зовнішні торговельні зв'язки, міжнародні позики, надання послуг зовнішньому партнеру спричинили появу світових грошей. Вони функціонують як загальний платіжний засіб, загальний купівельний засіб і загальна матеріалізація суспільного багатства. Світові гроші як міжнародний засіб виступають при розрахунках по міжнародних балансах: якщо платежі даної країни за визначений період перевищують її грошові надходження від інших країн, то гроші являють собою засоби платежу [30, с. 23–26].

Міжнародним купівельним засобом світові гроші служать при порушенні рівноваги обміну товарами і послугами між країнами, тоді їхня оплата робиться готівкою. Як загальне уособлення суспільного багатства світові гроші використовуються при наданні позики чи субсидій однією країною іншій, або при виплаті репарацій. У цьому випадку відбувається пе-

реміщення частини багатства однієї держави в іншу за допомогою грошей.

На світовому ринку гроші виступають у виді зливків золота 995-ї проби. За Паризькою угодою 1867 року єдиною формою розрахунку було визнане золото.

Світові гроші мають потрійне значення, вони служать:

- загальним платіжним засобом при розрахунку по міжнародних балансах;
- загальним купівельним засобом при прямій покупці товарів за кордоном і оплатою їх наявними грошима;
- матеріалізацією суспільного багатства.

У період золотого стандарту переважала практика залишкового сальдорування платіжного балансу за допомогою золота 995-ї проби.

У ХХ столітті інтенсифікація світових зв'язків розширила впровадження кредитних знарядь обертання в міжнародний оборот. Оскільки світових банкнот не було, місце золота шляхом позаекономічного примушування зайняли провідні національні банкноти: англійській фунт стерлінгів і долар США. З цією метою були використані міжнародні угоди, валютні блоки, валютні кліринги.

Вперше міжнародна валютна угода була укладена в Генуї в 1922 році. Відповідно до неї долар США та англійський фунт стерлінгів були оголошені еквівалентами золота і введені в міжнародний оборот як світові гроші. Наступна світова угода була укладена в 1944 році в американському місті Бретон-Вудсі.

Бретон-Вудська валютна система ґрунтувалася на доларі США і золоті. Її характеризували такі основні риси:

- всі країни зафіксували паритети своїх валют стосовно долара США. Долар, нарівні з золотом, виконував роль бази для встановлення паритетів валют всіх інших держав. Відхилення курсу від офіційно встановленого припускалося в межах 1 %;
- центральні банки і урядові валютні органи країн-членів мали можливість обміняти приналежні їм долари на американське золото по офіційній твердій ціні — 35 долара за унцію золота (31,1 г);

▪ у світовому обороті в якості резервних і платіжних засобів поряд із золотом широко використовувалися дві основні резервні валюти — долар США та англійський фунт стерлінгів.

МВФ був створений також на основі Бретон-Вудських угод. В умовах дії Бретон-Вудських угод стабілізація валютних курсів країн-членів не змогла бути забезпечена. То одна, то інша країна змушена була проводити девальвацію чи ревальвацію своїх валют. СРСР не підписав дану угоду. Бретон-Вудська валютна система проіснувала до 1973 р. Її крах був викликаний різким загостренням положення долара США. У грудні 1971 р. США оголосили про девальвацію долара. Золота кількість знизилася з 0,888 г до 0,818 г і офіційна ціна золота збільшилася з 35 до 38 доларів за унцію.

Крім міжнародних валютних угод підписувалися і регіональні валютні угоди (валютні блоки, валютні зони), що забезпечували пануюче положення однієї грошової одиниці найбільш розвитої держави в зовнішньоекономічних відносинах країн, що їх підписали. Так у 1931 р. був створений Стерлінговий валютний блок, у 1933 р. був створений Доларовий валютний блок, у 1933 р. — Золотий блок на чолі з Францією. Під час Другої світової війни і після її закінчення на базі валютних блоків сформувалися валютні зони — стерлінгова, доларова, французького франка, голландського гульдена, італійської ліри, іспанської песети, південноафриканського ринда.

Валютні кліринги — це система розрахунків між країнами на основі заліку взаємних вимог з оплатою сальдо готівкою. При цьому передбачаються клірингові рахунки, порядок вирівнювання платежів. Валютні кліринги створювалися в роки світової економічної кризи (1929–1933 рр.), коли гостро стояла проблема міжнародної ліквідності, тобто здатності оплачувати свої зовнішні зобов'язання. У результаті 60 % міжнародних розрахунків велося через валютні кліринги, які до кінця 1960-х років були ліквідовані в зв'язку зі скасуванням валютних обмежень і введенням конвертованості валют.

Для створення міжнародної рахункової грошової одиниці з метою ослаблення проблеми міжнародної ліквідності Між-

народний валютний фонд (МВФ) ввів нові резервні і платіжні засоби — Спеціальні права запозичення, СПЗ (Special Drawing Rights, SDR). СПЗ — платіжний засіб, який випускає МВФ, призначений для регулювання сальдо платіжних балансів, поповнення резервів і розрахунків із МВФ, порівняння вартості національних валют. СПЗ безоплатно розподілялися серед країн — членів Фонду, що відкривав їм рахунок у СПЗ у сумі 16,8 % від їхньої квоти (квота — частка в загальному виробництві чи збуті). У 1971 р. установилася золота кількість СПЗ, рівна, як і в долара США, 0,888671 г; починаючи з 1971 року (після девальвації долара) вартість одиниці СПЗ визначалася на основі середньозваженого курсу, а потім — п'яти провідних валют розвинутих країн (США, Німеччини, Японії, Франції, Англії).

У березні 1979 року була введена нова регіональна міжнародна грошова одиниця, використовувана країнами — членами валютної системи (ЄВС), — екю. Створення екю було обумовлено бажанням протиставити долару США європейську колективну валюту. На відміну від СПЗ нова одиниця була забезпечена наполовину золотом і доларами США (за рахунок об'єднання 20 % офіційних резервів країн — учасниць ЄВС), наполовину — їхніми національними валютами. Емісія екю здійснювалася в бездокументальній формі у виді записів на рахунках центральних банків країн — членів ЄВС. Вартість екю визначалася середньозваженим курсом валют країн — членів Фонду. Екю використовували для розрахунку дванадцять країн ЄВС.

У червні 1996 р. були визначені основні параметри нової ЄВС, що набрала сили з 1 січня 1999 року, одночасно з нею почав функціонувати Валютний союз. Відповідно до досягнутих домовленостей у країнах ЄВС введена єдина колективна валюта, яка одержала назву євро. Для участі у Валютному союзі країна повинна виконати визначені умови, що стосуються дефіцитності держбюджету, зовнішнього боргу, темпів інфляції, процентних ставок.

Всі п'ять функцій грошей являють собою виявлення єдиної сутності грошей як загального еквіваленту товарів і послуг;

вони знаходяться в тісному зв'язку і єдності. Логічно і історично кожна наступна функція припускає розвиток попередніх функцій. Зі сказаного виводяться три основні властивості грошей:

- гроші забезпечують загальну безпосередню міньбу, на них купують будь-який товар;
- гроші виражають мінову вартість товарів, через них виділяється ціна товару, а це дає кількісне порівняння різних по споживчим вартостям товарів;
- гроші виступають матеріалізацією загального робочого часу, вкладеного в товар.

1. 4. Види грошей

Гроші у своєму розвитку виступали в двох видах: дійсні гроші і знаки вартості (замінники дійсних грошей). Дійсні гроші — гроші, у яких номінальна вартість (позначена на них) відповідає реальній вартості, тобто вартості металу, з якого вони виготовлені.

Металеві гроші мали різну форму: спочатку штучну, потім вагову. Монети більш пізнього розвитку грошового обігу мали встановлені законом відмітні ознаки (зовнішній вигляд, вагова кількість). Найбільш зручною для обертання виявилася кругла форма монети. Лицьова сторона її називалася аверс, оборотна — реверс, обріз — гурт. З метою запобігання псуванню монет гурт робився нарізним.

Спершу в обертанні знаходилися одночасно золоті монети і срібні монети. До золотого обертання країни прийшли в другій половині XIX століття. Причиною переходу до золотого обертання послужили прикмети металу, які роблять його найбільш придатним для виконання призначення грошей (однорідність, подільність, збереженість, портативність). Завдяки своїй стійкості дійсні гроші безперешкодно виконували всі п'ять функцій.

Особливість таких грошей полягає в тому, що вони мають власну вартість і не підвладні знецінюванню. Це значить, що

при наявності повноцінних золотих грошей у кількості, що перевищує дійсну потребу, вони ідуть з обороту в скарб. Навпаки, при збільшенні потреби обороту в готівці, золоті монети безперешкодно повертаються в оборот зі скарбу. У такий спосіб золоті монети здатні досить гнучко пристосовуватися до потреб обороту без збитку для власників грошей.

За таких умов не виникає необхідності у певних заходах для регулювання маси грошей у обертанні відповідно до потреб обороту, що характерно для паперових грошових знаків.

Однак золотим грошам притаманні чималі недоліки:

- золотодобування не поспівало за виробництвом товарів і не забезпечувало повну потребу в грошах;
- золоті гроші високої портативності не могли обслуговувати дрібний по вартості оборот;
- дорожнеча при використанні золотих грошей, які коштують набагато більше, ніж грошові знаки, виготовлені з паперу.

Золоте обертання проіснувало до Першої світової війни, коли воюючі країни для покриття своїх витрат здійснювали емісію знаків вартості. Поступово золото зникло з обертання [22, с. 16].

Заступники дійсних грошей (знаки вартості) — гроші, номінальна вартість яких вище реальної, тобто витраченої на їхнє виробництво суспільної праці. До них відносяться:

- металеві знаки вартості — золота монета, дрібна монета з дешевих металів міді і алюмінію;
- паперові знаки вартості, зроблені, як правило, з паперу. Розрізняються паперові і кредитні гроші (банкноти).

Паперові гроші — представники дійсних грошей. Різниця між номінальною вартістю випущених грошей і вартістю їхнього випуску (витрати на папір, печатку) створюють емісійний дохід скарбниці, що є істотним елементом державних надходжень.

Історично паперові гроші з'явилися як замітники золотих монет, що знаходилися в обороті, і випускалися державою поряд із золотими з метою їхнього впровадження в обіг і обміну на них. Однак поява, а потім і ріст дефіциту державного бю-

джету викликали розширення емісії паперових грошей, розмір якої залежав від потреби держави у фінансових ресурсах. Паперові гроші виконують дві функції: засобу обертання і засобу платежу.

Економічна природа паперових грошей виключає можливість стійкості паперово-грошового обертання, тому що випуск їх не регулюється потребами товарообігу, і механізм автоматичного вилучення надлишку паперових грошей з обертання відсутній. У результаті паперові гроші, що застрягли в обертанні незалежно від товарообігу, переповнюють канали обертання і знецінюються.

Причини знецінювання:

- надлишковий випуск паперових грошей державою;
- занепад довіри до емітента;
- несприятливе співвідношення експорту і імпорту країни.

Отже, сутність паперових грошей полягає в тому, що вони виступають знаками вартості, які випускаються державою для покриття бюджетного дефіциту; звичайно вони не обмінюються на золото і наділені державою примусовим курсом.

Кредитні гроші виникли з розвитком товарного виробництва, коли купівля-продаж здійснюється з розстрочкою платежу, тобто в кредит. Їхня поява зв'язана з виконанням функції грошей як засобу платежу, де гроші виступають зобов'язанням, яке повинне бути здійснене в заздалегідь установлений термін дійсними грошима.

Їхнє економічне значення:

- відбивати потребу товарообігу в готівці;
- заощаджувати дійсні гроші;
- сприяти розвитку безготівкового обороту.

Банкнота — кредитні гроші, що випускаються центральним банком країни при виконанні кредитних операцій, які здійснюються у зв'язку з різними господарськими процесами.

Надаючи позичку, банк може виділити позичальнику свої банкноти: після витікання терміну користування позичкою надані засоби підлягають поверненню в банк для сплати позичкової заборгованості.

Класична банкнота відрізняється від паперових грошей:

- за методом емісії — паперові гроші випускаються в обертання Міністерством фінансів, банкноти — центральним банком;
- особливості їхнього випуску в обертання: банкноти випускаються в обіг у зв'язку з кредитними операціями, які ув'язані з реальними процесами виробництва і реалізації продукції; паперові гроші надходять в оборот без такого ув'язування;
- ціль випуску: паперові гроші випускаються з метою фінансування дефіциту державного бюджету, банкноти — з метою фінансування різних господарських процесів.

Особливістю кредитних грошей є те, що їхній випуск у обіг погоджується з дійсними потребами обороту. Це припускає здійснення кредитних операцій у зв'язку з реальними процесами виробництва і реалізації продукції. При цьому досягається ув'язування обсягу платіжних засобів, наданих позичальникам, з дійсною потребою обороту в грошах. Така особливість являє собою найбільш важливу перевагу кредитних грошей.

При порушенні зв'язку з потребами обороту кредитні гроші втрачають свої переваги і перетворюються в паперові гроші.

В даний час усі центральні банки країн випускають банкноти певного достоїнства. Власне кажучи, вони є національними грошима на всій території держави. Матеріальне забезпечення у виді товарів чи золота відсутнє. Для виготовлення банкнот використовується особливий папір і застосовуються заходи для захисту банкнот від підробки.

1.5. Емісія і випуск грошей у господарський оборот

Гроші у господарському обороті в умовах ринку існували та існують завжди. Нові гроші в оборот надходять з банків, які створюють їх в результаті кредитних операцій. Ось чому кредитний характер грошової емісії є одним з основних принципів організації грошової системи держави.

Поняття «випуск грошей» і «емісія грошей» нерівнозначні. Випуск *грошей в оборот* відбувається постійно. Безготів-

кові гроші випускаються в оборот, коли комерційні банки надають позичку своїм клієнтам. Готівка випускається в оборот, коли банки в процесі здійснення касових операцій видають їх клієнтам зі своїх операційних кас. Однак одночасно клієнти погашають банківські позички і здають готівку в операційні каси банків. При цьому кількість грошей в обороті може і не збільшуватися.

Під *емісією* же розуміється такий випуск грошей в оборот, який приводить до загального збільшення грошової маси, що знаходиться в обороті. Існує емісія безготівкових грошей і готівки (остання і називається емісією грошей в обороті).

В умовах адміністративно-розподільної економіки (по типу колишнього СРСР) і ту, і іншу емісію, як правило, здійснював Державний банк. В умовах ринкової економіки емісійна функція розділяється: емісія безготівкових грошей проводиться системою комерційних банків, емісія готівки — державним центральним банком. При цьому це — *первинна емісія безготівкових грошей*. Перш ніж готівка з'явиться в обороті, вона повинна позначатися у виді записів на депозитних рахунках комерційних банків.

Головна *мета емісії* безготівкових грошей в оборот — задоволення додаткової потреби підприємств в оборотних коштах. Комерційні банки задовольняють цю потребу, надаючи підприємствам кредити. Однак кредити банки можуть видавати тільки в межах наявних у них ресурсів, тобто тих засобів, що вони мобілізували у виді власного капіталу, і засобів, які знаходяться на депозитних рахунках. За допомогою же цих ресурсів можна задовольнити лише *звичайну*, а не *додаткову потребу* господарства в оборотних коштах. Тим часом, або у зв'язку зі зростанням виробництва, або у зв'язку з ростом цін на товари, постійно виникає додаткова потреба господарства і населення в грошах. Тому повинний існувати механізм емісії безготівкових грошей, що задовольняє цю додаткову потребу.

В умовах країн з адміністративно-розподільною системою господарства емісія безготівкових грошей здійснювалася на

основі кредитних планів, шляхом розширення наданих відповідно до них кредитів.

У країнах з ринковою моделлю економіки, коли монополія на емісію зруйнована, дія подібного механізму стає неможливою.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які передумови виникнення і застосування грошей?
2. Які особливості дорогоцінних металів (золота) сприяли їхньому використанню як грошей?
3. Доведіть, що за природою створення гроші є товаром.
4. Яке основне протиріччя було розв'язано з появою грошей?
5. У чому складається значення появи і застосування грошей?
6. Чим характеризується сутність грошей і які її особливості?
7. Яка сфера здійснення функції засобу платежу і її відмінність від функції засобу обертання?
8. Які особливості кредитних і паперових грошей?

Тема 2

ЗАКОН ГРОШОВОГО ОБІГУ, ГРОШОВА СИСТЕМА, ГРОШОВИЙ ОБІГ

2. 1. Закон грошового обігу

Перш ніж розглядати закон грошового обігу, відкритий К. Марксом, необхідно дати визначення таким поняттям: *національний продукт* — являє собою сукупну вартість усіх кінцевих товарів і послуг, зроблених в економічній системі; *національний дохід* — отримані сумарні доходи всім населенням і родинними господарствами, включаючи заробітну плату, процентні виплати і прибуток.

Національний дохід і національний продукт мають номінальну і реальну оцінки. Номінальна оцінка — економічний показник, розрахований без обліку інфляційних впливів, тобто в цінах, за якими реалізується продукція в даний момент, у поточних цінах. Реальна оцінка — вартість продукту за цінами, що коректовані на рівень інфляції.

Модель кругообігу товарів і грошей можна представити у виді порівняння обміну, відповідно до якого добуток величини грошової маси (M) на швидкість обертання грошей (V) дорівнює добутку рівня цін (P) на кількість проданих товарів (Q):

$$M \times V = P \times Q$$

Швидкість обертання грошей (V) дорівнює відношенню номінального національного продукту (H) до величини грошової маси (M):

$$V = \frac{H}{M}$$

Порівняння обміну повинне виконуватися завжди, тому що воно виходить з класичного закону грошового обігу, відкритого К. Марксом. Цей закон відповідає на запитання, яка кількість грошей необхідна суспільству для обслуговування товарного

обертання. Кількість грошей (КГ), необхідна для обертання, прямо пропорційна сумі цін товарів (СЦТ) і зворотно пропорційна швидкості обертання грошей (Ш):

$$КГ = \frac{СЦТ}{Ш}$$

За цією формулою визначається потреба грошей для обслуговування товарного обертання, тобто готівки.

Розгорнута формула закону грошового обігу має такий вигляд:

$$КГ = \frac{СЦТ - К + П - ВП}{Ш}$$

КГ — кількість грошей, необхідних для обертання;

СЦТ — сума цін товарів і послуг;

К — сума цін товарів, проданих у кредит;

П — сума платежів за борговими зобов'язаннями;

ВП — сума взаємосплачених платежів;

Ш — швидкість обороту однойменної грошової одиниці.

На кількість грошей, необхідних для виконання ними своїх функцій, впливає ряд факторів:

- кількість проданих на ринку товарів і послуг (зв'язок прямий);
- рівень цін товарів і тарифів (зв'язок прямий);
- ступінь розвитку безготівкових розрахунків (зв'язок зворотний);
- швидкість обертання грошей (зв'язок зворотний).

Всі фактори визначаються умовами виробництва. Чим більше розвинений громадський поділ праці, тим більше обсяг вироблених товарів і послуг на ринку, тим більше повинна бути грошова маса; чим вище рівень продуктивності праці, тим нижче вартість товарів, послуг і ціни — відповідно зайва грошова маса повинна бути виключена з обертання.

Швидкість обертання грошей визначається числом оборотів грошової одиниці за відомий період часу, тому що ті самі гроші в плині визначеного періоду постійно переходять з рук у руки, обслуговуючи продаж товарів і надання послуг [23, с. 25–28].

При функціонуванні золотих грошей їхня кількість підтримувалася на необхідному рівні стихійно, оскільки регулятором виступала функція скарбу. Ця функція встановлювала порівняно правильне співвідношення між грошовою масою і товарами, що знаходилися в обертанні. Зайві гроші з обертання виключалися, вони шли в скарби. При рості товарної маси гроші поверталися зі скарбів.

З появою функції грошей як засобу платежу загальна кількість грошей повинна зменшуватися. Кредит впливає на кількість грошей. Таке зменшення викликається погашенням шляхом взаємного заліку визначеної частини боргових вимог і зобов'язань.

Головна умова стабільної грошової одиниці країни — відповідність потреби господарства в грошах фактичному надходженню їх у наявний і безготівковий оборот.

Грошова маса — сукупність купівельних, платіжних і накопичувальних засобів, що обумовлює економічні зв'язки і належить фізичним, юридичним особам, а також державі. Це важливий кількісний показник руху грошей.

Для аналізу змін руху грошей на визначену дату і за визначений період у фінансовій статистиці використовують грошові агрегати М1; М2; М3; М4.

М1 — готівка в обертанні і засоби на поточних рахунках.

М2 — складається з агрегату М1 плюс термінові й ощадні вклади в комерційних банках (до чотирьох років).

М3 — складається з М2 плюс ощадні вклади у спеціалізованих кредитних установах.

М4 — включає агрегат М3 плюс депозитні сертифікати великих комерційних банків.

Між агрегатами необхідна рівновага, у протилежному випадку відбувається порушення грошового обігу. При порушенні співвідношення між агрегатами в грошовому обігу починаються ускладнення: нестача грошових знаків, ріст цін тощо.

З розвитком форм товарного обміну і платіжно-розрахункових документів склад і структура грошової маси перетерпіли

зміни. На початку ХХ століття при золотому обертанні структура грошової маси була така:

- золоті монети — 40 %;
- банкноти — 50 %;
- залишки на рахунках кредитних установ — 10 %.

Відхід золотих грошей спочатку з внутрішнього обороту, а потім і з зовнішнього вніс якісні зміни в структуру грошової маси. Дійсні гроші цілком зникли з обороту і пануюче положення зайняли кредитні гроші, що стали виступати в наявній і безготівковій формі.

Ріст готівки, що обслуговує населення, а в сучасних умовах до них часто прибігають і юридичні особи, викликає недостачу грошей у країні. Перехід грошей з безготівкового обороту в наявний результат твердої фінансової політики веде до розширення ухиляння від сплати податків. Крім того, скорочення безготівкового обороту свідчить про зниження можливості держави впливати на реальні господарські процеси.

На грошову масу впливають два фактори:

- кількість грошей, що визначається державою-емітентом грошей, його законодавчою владою;
- швидкість обертання грошей, вплив зворотно пропорційний на величину грошової маси в обертанні. Вона визначається кількістю оборотів, що відбуваються в процесі виконання функції обертання і платежу за визначений період часу.

Швидкість обертання грошей у кругообігу вартості суспільного продукту чи кругообігу доходів розраховується по формулі:

$$K \text{ оборотів} = \frac{\text{ВНП, національний дохід}}{\text{Грошова маса } M1, M2}$$

На швидкість обертання грошей впливають такі фактори:

- циклічний розвиток виробництва, темпи його росту;
- рух цін;
- структура платіжного обороту;
- рівень процентних ставок за кредит;
- періодично сплачуваний дохід;

- рівномірність витрати населенням своїх засобів;
- рівень заощаджень і накопичень.

Збільшення грошової маси при тому ж обсязі товарів і послуг на ринку веде до знецінювання грошей, тобто в остаточному підсумку є одним з факторів інфляційного процесу.

Для зниження темпів росту інфляції необхідно:

- забезпечити збалансованість грошової і товарної маси в обертанні;
- привести у відповідність темпи росту грошового обігу з темпами росту валового національного продукту і національного доходу.

Кількість грошей у обертанні (грошова маса) повинна відповідати росту національного продукту і швидкості обертання грошей.

2. 2. Грошова система

Система (від грецького *systema* — ціле, яке складається з частин) — безліч елементів, що знаходяться у відносинах і зв'язках один з одним, що утворюють визначену єдність.

Грошова система — грошовий обіг у країні, який склався історично і закріплений національним законодавством. Вона сформувалася в XVI–XVII ст. з виникненням і утвердженням капіталістичного виробництва і національного ринку. За мірою розвитку товарно-грошових відносин грошова система перетерпіла істотні зміни.

У залежності від виду грошей (гроші як товар, що виконує роль загального еквівалента, чи гроші як знак вартості) розрізняють грошові системи двох типів:

- система металевого обертання, що базується на дійсних грошах (срібло, золото), які виконують усі п'ять функцій, а банкноти, що випускаються, безперешкодно обмінюються на дійсні гроші;
- система паперово-кредитного обертання, при якій дійсні

гроші витискуються знаками вартості, а в обертанні знаходяться паперові (казначейські векселі) або кредитні гроші.

При системі металевого грошового обігу вирізняються два види грошових систем: *біметалізм* і *монометалізм* — у залежності від того, скільки металу прийнято як загальний еквівалент, і бази грошового обігу [24, с. 32–33].

Біметалізм — грошова система, при якій роль загального еквівалента закріплена за двома металами (сріблом і золотом).

Передбачалося вільне карбування монет із двох металів і їхнє необмежене обертання. На ринку встановлювалися дві ціни на один товар. Ця система існувала в XVI–XVIII ст., а в ряді країн Західної Європи — й у XIX столітті.

Наявність двох металів у ролі загального еквіваленту вступила в протиріччя з природою грошей як єдиного товару. Ця система не забезпечувала стійкості грошового обігу, оскільки зміна вартості одного з грошових металів приводила до коливання цін на товари. Розвиток капіталізму, що вимагає стабільності грошової системи, обумовив перехід до монометалізму.

Монометалізм — грошова система, при якій один метал (срібло чи золото) служить загальним еквівалентом. При цій системі функціонують монети з одного дорогоцінного металу. Срібний монометалізм існував у Росії (1843–1852 рр.), Індії (1852–1893 рр.), Нідерландах (1847–1875 рр.), Китаї (до 1935 р.).

У більшості розвинутих країн наприкінці XIX століття біметалізм і срібний монометалізм перемінилися *золотим монометалізмом*. Розрізняють три різновиди золотого монометалізму:

- золотомонетний стандарт;
- золотозливковий стандарт;
- золотодевізний стандарт.

Золотомонетний стандарт відповідає періоду вільної конкуренції і розвитку виробництва, кредитної системи і торгівлі.

Він характеризується золотим обертанням, вільним карбуванням монет, безперешкодним обміном банкнот на золото, не забороненим рухом золота між країнами. Закон грошового обі-

гу діяв автоматично. Цей стандарт вимагав наявності золотих запасів. Перша світова війна, що зажадала великих військових витрат, викликала збільшення дефіциту і привела до скасування золотомонетного стандарту в більшості країн.

По закінченні Першої світової війни були введені урізані форми золотого монометалізму:

- *золотозливковий стандарт* у Великобританії і Франції, при якому банкноти обмінювалися на золоті зливки;
- *золотодевізний стандарт* у Німеччині, Австрії і Данії, при якому банкноти обмінювалися на девізи (платіжні засоби в іноземній валюті, розмінні на золото).

У результаті світової економічної кризи 1929–1933 рр. були ліквідовані усі форми золотого монометалізму, і затвердилася система паперово-кредитних грошей, не розмінних на дійсні гроші.

Система *паперово-кредитних грошей* передбачала пануюче положення банкнот, що випускаються емісійним центром країни. У 1944 р. міжнародна грошова система сформувалася в рамках світової валютної системи на конференції ООН у Бреттон-Вудсі в США. За формою ця система являла собою своєрідний міждержавний золотодевізний стандарт. Її головними орієнтирами були:

- золото, що виконувало функцію світових грошей і виступало засобом остаточних розрахунків між країнами і загальним утіленням суспільного багатства;
- грошова одиниця США — долар і англійський фунт стерлінгів, що мали більш вузьку сферу дії;
- національні грошові одиниці, що вільно обмінювалися на долари і між собою за твердо встановленим Міжнародним валютним фондом співвідношенням.

У зв'язку з послабленням позицій США на зовнішньому ринку в результаті скорочення золотих запасів країни міжнародна грошова система потерпіла банкрутство. Долар перестав бути єдиною світовою резервною валютою, а з 1 серпня 1971 р. був припинений обмін долара на золото, скасована офіційно доларова ціна золота.

Паперово-грошова система характеризується такими особливостями:

- скасування офіційної золотої кількості національних валют;
- скасування розміну кредитних грошей на золото;
- перехід до обертання нерозмінних на золото кредитних грошей, що за своєю природою зближаються з паперовими;
- випуск грошей в обертання у порядку кредитування господарства для покриття дефіциту державного бюджету у виді емісії паперових грошей чи випуску цінних паперів;
- перевага безготівкового грошового обігу;
- посилення державного монополістичного регулювання грошового обігу.

Сучасні грошові системи різних країн, незважаючи на визначені особливості, мають багато загальних рис.

Вони містять у собі такі елементи:

- грошову одиницю;
- масштаб цін;
- види грошей, що є платіжним засобом;
- емісійну систему і державний апарат регулювання грошового обігу.

Грошова одиниця — встановлений у законодавчому порядку грошовий знак, що служить для порівняння і вираження цін усіх товарів і послуг. Вона, як правило, поділяється на дрібні пропорційні частини. У більшості країн діє десяткова система розподілу.

Найменування грошової одиниці (національної валюти), як правило, виникає історично, але цілком залежить від держави, що своїм законодавчим актом закріплює чи змінює це найменування.

Найменування «рубль» закріпилося за грошовою одиницею Росії багато століть тому. На думку більшості дослідників, цей термін виникнув від слова «рубати». Рубали зливки срібла визначеної форми, що називалися гривнями і відігравали ведучу роль у грошовому обігу більш раннього, дорублевого періоду.

Гривня — це грошова і вагова одиниця Київської Русі часів Ярослава Мудрого. Вага гривні приблизно дорівнює фунту срібла.

Назва йде від обруча з золота чи срібла, що жінки носили на шії як прикрасу. Для зручності обручі рубалися на частини, які самостійно вступали в обертання

У 1918–1920 рр. випускалися вже в обертання кредитні талони Державного банку України — гривні, а в 1991 р. після проголошення незалежності Верховна Рада України прийняла рішення назвати гривнею грошову одиницю в Україні.

Масштаб цін — засіб вираження вартості в грошових одиницях, що базується на фіксованій державою ваговій кількості грошового металу в грошовій одиниці.

Звичайно при утворенні нових грошових систем, проведенні грошових реформ і девальваціях держава встановлювала законодавчим актом золоту кількість грошової одиниці, що було важливим елементом системи ціноутворення в країні. Зараз жодна країна світу не розмінює грошові знаки на золото.

Види грошей, що є законними платіжними засобами, — це кредитні гроші й у першу чергу банкноти, розмінна монета і паперові гроші (казначейські квитки).

Емісійна система — законодавчо встановлений порядок випуску і обертання грошових знаків.

Емісійні операції (операції по випуску і вилученню грошей з обертання) у державах здійснюють:

- центральний (емісійний) банк, що користується монопольним правом випуску банківських квитків (банкнот), які складають переважну частину наявного грошового обігу;
- казначейство (державний виконавчий орган), що випускає дрібно купюрні паперово-грошові знаки.

2. 3. Грошовий обіг

Грошовий обіг — це рух грошового капіталу в процесі розширеного суспільного виробництва, що безпосередньо включає рух грошей на стадіях розподілу й обміну. По характеру руху коштів він підрозділяється на фінанси, кредит і грошовий

обіг, а за формою грошей, що здійснюють оборот, поділяється на наявний і безготівковий.

Розрахунки готівкою здійснюються між підприємствами і населенням, між окремими особами, а також на незначні суми між підприємствами, організаціями, установами. До розрахунків готівкою належать виплати підприємствами грошових доходів населенню у виді заробітної плати, стипендій, пенсій, грошової допомоги і дотацій, надходжень з фінансової системи. Розрахунки готівкою між окремими особами виникають, як правило, у процесі купівлі-продажу товарів, надання й оплати послуг. Видача готівки для виплати заробітної плати, стипендій і грошового забезпечення військовослужбовців реалізується банками за термінами, що передбачені договорами, рішеннями уряду, а також указівками НБУ. Готівка видається з рахунка підприємства за допомогою чеків, на зворотній стороні яких указується цільове призначення грошей, що знімаються з рахунка.

Безготівковий грошовий обіг — частина грошового обігу, у якому рух грошей здійснюється у виді перерахунку сум по рахунках у банку чи заліку взаємних вимог, тобто без наявних грошових знаків. Велика частина загального грошового обігу здійснюється в безготівковій формі. Це обумовлено тим, що безготівковий оборот має істотні переваги перед наявним, і тому більш ефективний як для суспільства в цілому, так і для кожного окремого економічного суб'єкта.

По-перше, значно зменшуються суспільні витрати обертання. По-друге, створюються необхідні умови для державного регулювання грошового обігу. По-третє, поліпшується економічний стан суб'єктів грошового обігу, тому що прискорюється обертання їхніх коштів, забезпечується тісний зв'язок з банками і грошовим ринком у цілому. Тому всім учасникам сфери обертання повинне бути економічно вигідно розраховуватися зі своїми обов'язками в безготівковій формі через банки (за винятком платежів на невеликі суми).

Безготівкові розрахунки — система грошових розрахунків, що здійснюються без участі готівки, тобто перерахування бан-

кам визначеної суми з рахунка платника на рахунок одержувача, чи заліком взаємних вимог підприємств і громадських організацій.

У систему безготівкових розрахунків входять:

- принципи їхньої організації;
- вимоги до організації;
- форми і засоби розрахунків;
- черговість платежів;
- розрахункові документи.

Безготівкові розрахунки організують відповідно до таких принципів:

- після відпустки товарів і надання послуг;
- тільки через банк і під його контролем;
- тільки за згодою платника;
- при наявності вільних засобів на рахунку платника чи права на одержання кредиту.

Організація безготівкових розрахунків повинна відповідати таким вимогам:

- забезпечувати своєчасність платежу за реалізовані товари і послуги;
- створювати умови для взаємного контролю платників і одержувачів засобів за дотриманням розрахункової і договірної дисципліни, а також для банківського контролю за учасниками розрахунків;
- не допускати позапланового перерозподілу засобів у процесі розрахунків, сприяти зближенню моменту одержання й оплати товарно-матеріальних цінностей (ТМЦ).

Засоби безготівкових розрахунків складаються з:

- перерахування засобів з розрахункового (поточного) рахунка платника на рахунок одержувача в банку;
- зарахування взаємних вимог.

Безготівкові розрахунки бувають іногородніми і місцевими, республіканськими і міждержавними. Під іногородніми розуміють розрахунки між постачальниками і покупцями, яких обслуговують установи банків, що знаходяться в різних населених пунктах.

Місцеві безготівкові розрахунки — це розрахунки між початальниками і покупцями, яких обслуговує одна чи різні установи банків, але в межах того самого міста. У залежності від сфери застосування безготівкові розрахунки поділяються на дві групи:

- розрахунки при товарних операціях за ТМЦ, надані послуги і виконані роботи;
- розрахунки при нетоварних операціях, перерахування податків і інших платежів у бюджет, одержання і повернення кредитів.

У залежності від характеру розрахункових документів розрізняють такі безготівкові розрахунки:

- платіжними вимогами;
- платіжними дорученнями;
- платіжними вимогами-дорученнями;
- чеками;
- акредитивний;
- вексельний.

Вибір конкретної форми безготівкового розрахунку є правом суб'єктів, що хазяюють. У зв'язку з цим форма і порядок розрахунків є невід'ємним елементом будь-якого господарського договору.

Платіжна вимога — документ, по якому одержувач грошей надає в банк вимогу до платника про сплату визначеної суми грошей. Використовуються тільки при взаємозаліку вимог.

Попередня оплата чи планові платежі проводяться з використанням платіжних доручень.

Платіжне доручення — доручення підприємства банку про перерахування визначеної суми зі свого рахунка на рахунок іншого підприємства. Дійсне таке доручення 10 днів із дня виписки, при цьому день виписки не враховується. Платіжні доручення приймаються банком до виконання тільки при наявності засобів на рахунок платника, якщо інше не обговорено між банком і власником рахунка.

Безготівкові розрахунки класифікуються по формах:

- у залежності від умов сплати угоди —
 - акцептна;
 - безакцептна;
 - акредитивна;
 - планові платежі;
 - залік взаємної заборгованості,
- у залежності від використовуваних платіжних засобів —
 - без їхнього використання (розрахунок платіжними вимогами, дорученнями, вимогами-дорученнями);
 - чекова;
 - вексельна.

Акцептна форма розрахунків. При використанні цієї форми розрахунків постачальник, відвантаживши продукцію (виконавши роботи, послуги), виставляє в обслуговуючий його банк платіжну вимогу і копії відвантажуваних документів, тобто доручає банку зробити оплату цієї платіжної вимоги. Далі банк постачальника передає в банк платника саму вимогу, а останній — платнику.

Розрахунок платіжними вимогами-дорученнями. Це розрахункові документи, що містять вимоги постачальника до покупця оплатити на підставі спрямованих йому (минаючи банк) рахунків і відвантажуваних документів вартість поставленої продукції чи товару (виконаних робіт, зроблених послуг) і, одночасно, доручення покупця обслуговуючому його банку зробити оплату отриманої продукції чи товару (робіт, послуг).

Акредитивна форма розрахунків. Акредитив — грошове зобов'язання банку, видаване їм з доручення клієнта (підприємства, організації) на користь контрагента останнього за договором, по якому банк, що відкрив акредитив, може здійснити платіж чи надати повноваження зробити такий платіж іншому банку за умови надання йому постачальником документів, передбачених акредитивом. Термін дії і порядок розрахунків по акредитиву визначається договором між платником і постачальником, що повинний містити таку інформацію:

- найменування банку-емітента;
- вид акредитива і спосіб його виконання;
- спосіб повідомлення постачальника про виставляння акредитива;
- перелік необхідних документів.

Акредитиви можуть бути:

- покритими (депонованими), при відкритті яких банк-емітент перелічує засоби платника в розпорядження банку постачальника, який, у свою чергу, зараховує ці засоби на спеціальний балансовий рахунок на весь термін дії зобов'язання банку-емітента;
- непокритими — засоби залишаються в банку-емітенті;
- відкличними — можуть бути змінені чи анульовані без попередньої згоди постачальника;
- безвідкличними — не можуть бути змінені без згоди постачальника, на користь якого вони відкриті.

Чекова форма розрахунків. Чеки — письмове розпорядження банку від чекодавця оплатити чекоутримувачу зазначену в чеку суму грошей з його рахунка на рахунок одержувача засобів. Розрахунки чеками між підприємствами створюються в межах депонованих на спеціальному рахунку засобів.

Залік взаємної заборгованості. Використання даної форми безготівкових розрахунків припускає, що між учасниками угоди маєтись взаємна заборгованість, яка погашається за допомогою заліку взаємних вимог, що сприяє прискоренню розрахунків [25, с. 34–36].

Вексельна форма розрахунків. Вексель — цінний папір (платіжний документ), що засвідчує безумовне грошове зобов'язання оплатити по терміну визначену суму грошей власнику векселя. Існує два типи векселів:

- простий вексель — містить просте, ніким не підтвержене зобов'язання векселедавця сплатити власнику векселя після зазначеного терміну визначену суму;
- перекладний вексель — містить письмовий наказ власника векселя, адресований платнику, сплатити третій особі визначену суму грошей у зазначений термін.

Крім того, виділяють *чотири види векселів*:

- комерційні — векселі, засновані на реальному товарному покритті;
- державні — векселі, власником яких є держава;
- банківські;
- податкові.

Безакцептна форма розрахунків. В даний час безакцептне (без згоди підприємства) списання засобів з розрахунку платника робиться в таких випадках:

- штрафні санкції до підприємства з боку податкових органів і позабюджетних фондів;
- штрафні санкції до підприємства за рішенням суду;
- оплата залізничних тарифів, електроенергії тощо;
- оплата послуг банку за розрахунково-касове обслуговування.

При розрахунках між підприємствами по господарським договорам (товарним операціям) зазначена форма в даний час не використовується.

Планові платежі як форма безготівкових розрахунків застосовуються в таких випадках:

- контрагентів договору не влаштовують ні передоплата, ні оплата по факту здійснення угоди;
- угода реалізується протягом тривалого періоду й оплата її здійснюється протягом цього періоду, як правило, рівними частками незалежно від ритму постачань;
- обсяг угоди при складанні договору відомий приблизно і може уточнюватися в ході її реалізації.

Здійснюються планові платежі з використанням платіжних доручень.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Чим відрізняється номінальна і реальна оцінка вартості національного продукту?
2. Наведіть рівняння обміну. Пояснить взаємозв'язок і взаємозалежність факторів із грошовою масою.
3. Яку основну проблему вирішує закон грошового обігу, відкритий К. Марксом?
4. Якою визначається кількість грошей, необхідна для обертання?
5. Яким чином ступінь розвитку безготівкових розрахунків і швидкість обертання грошей впливає на кількість грошей, необхідну в обертанні?
6. Чому при золотому стандарті кількість грошей у обертанні регулювалася стихійно?
7. Чому з виникненням функції грошей як засобу платежу кількість грошей у обертанні повинна зменшуватися?
8. Яка основна умова стабільної грошової одиниці країни?
9. По якому принципу утворюються грошові агрегати? Яке співвідношення між наявними і безготівковими грошима існує в агрегаті M1 у країнах зі стабільною економікою?
10. Чи здатний кредит впливати на обсяг грошової маси, на швидкість обертання грошей?

Тема 3

РИНОК ГРОШЕЙ. ПОПИТ НА ГРОШІ В УЯВЛЕННІ РІЗНИХ ТЕОРІЙ

3. 1. Ринок грошей

Економічний зміст ринку грошей, його специфічні особливості й економічні функції, відмінність ринку грошей від звичайного ринку товарів є досить складними питаннями, що неоднозначно трактуються в економічній літературі. Приведемо ті визначення ринку грошей, що найбільш часто зустрічаються.

Ринок грошей — сектор чи частина ринку боргових капіталів, де здійснюються короткострокові депозитно-боргові операції (терміном до 1 року), які обумовлюють рух оборотних коштів підприємств і організацій, короткострокових засобів банків, установ, держави і населення.

Ринок грошей — це ринок, на якому попит на гроші і пропозицію грошей визначають процентну ставку чи рівень процентних ставок.

Ринок грошей — мережа спеціальних (банківсько-фінансових) інститутів, що забезпечують взаємодію попиту та пропозиції на гроші як специфічний товар [19, с. 21–24].

Під ринком грошей розуміють ринок високоліквідних активів.

Ринок грошей має складний механізм функціонування.

Його суб'єктами є:

- комерційні банки;
- облікові будинки;
- брокерські та дилерські фірми.

Об'єктом купівлі-продажу на ринку грошей є тимчасово вільні кошти.

Інструментами грошового ринку є комерційні векселі, депозитні сертифікати, банківські акцепти.

Ціною «товару» (грошей), що продається і купується на ринку, є позичковий відсоток. Рівень відсотка на ринку грошей є базовим для визначення відсотка на всьому ринку позичкових капіталів.

З економічної точки зору, на ринку грошей відбувається взаємозв'язок таких понять:

- грошова маса;
- дохід;
- норма відсотка.

Основні позичальники: фірми, кредитно-фінансові інститути, держава, населення.

Ключовими функціями грошового ринку є збалансування попиту та пропозиції і формування ринкового рівня відсотка як ціни грошей. У зв'язку з цим особливого значення набуває розуміння механізмів формування попиту та пропозиції грошей і рівня відсотка.

Попит на гроші — економічний агрегат, який дорівнює реальному обсягу національного виробництва, який готові купити споживачі при будь-якому можливому рівні цін.

Сьогодні економісти визначають фактори, що спонукують людей мати гроші:

- досконала ліквідність грошей;
- гроші виконують ряд важливих функцій, зокрема як засіб платежу;
- уся система обліку і уся ринкова інформація базується на грошових інструментах;
- гроші виступають як засіб заощадження.

Виходячи з перерахованих факторів, можна говорити про попит на запас грошей на певний фінансовий момент часу.

Поняття «попит» є фундаментальним для всіх розділів економіки. При загальному розумінні закону попиту люди купують більшу кількість товару в міру того, як ціна на цей товар знижується. Здоровий глузд підказує, що, мабуть, існує попит і на такий специфічний товар, як гроші, оскільки гроші «можуть» майже все і заради них люди готові пожертвувати багато чим. Але, в даному випадку, поняття попиту розглядається в більш вузькому його значенні. У цьому зв'язку виникають певні труднощі щодо застосування закону попиту до специфічного поняття грошей, а саме: невідомо, що розуміти під «ціною»

грошей, як вимірювати величину попиту на гроші і які фактори попадають під визначення «за інших рівних умов», коли мова йде про попит на гроші. При розгляді цього питання не слід змішувати поняття «гроші» і «багатство».

Багатство — це все, чим володіє конкретний індивід, включаючи акціонерний капітал, облигації і нерухому власність.

Гроші в рамках параметра M1 — готівка і вклади до запитання — це одна з форм, яку приймає багатство.

Для позначення сукупності активів, що складають багатство окремого індивіда, використовується поняття «портфель».

Звідси питання попиту на гроші можна трансформувати в таке: яку частину своїх портфелів люди хочуть зберігати в ліквідній формі, а не в інших видах активів. Це також означає, що попит на гроші варто розглядати як попит на запас грошей, що обмірюється у певний фіксований момент часу.

Причини існування попиту на гроші виходять з функцій грошей. Люди мають потребу в грошах як засобах обертання, тобто в зручному способі на придбання товарів і послуг. Гроші є одиницею обліку, яка дозволяє вимірювати ціни і доходи. Вони служать засобом заощадження в якості одного зі способів збереження частини багатства. Гроші також є засобом платежів при розрахунках за контрактами. Тільки ясно уявивши собі безліч факторів, що спонукають людей намагатися мати гроші, можна зрозуміти, як зміни кількості грошової маси, що знаходиться в обертанні, впливають на стан економіки.

3. 2. Попит на гроші в кількісній теорії

Існують деякі розходження при визначенні змісту факторів, що визначають параметри попиту на гроші, у представників кількісної теорії грошей, економістів кейнсіанського напрямку і сучасної теорії грошей.

Уявлення про те, що гроші впливають на рівень внутрішніх цін, досить архаїчно. Європейці це зрозуміли ще в XVI століт-

ті, коли потік нагробованого срібла і золота, що ринув з Нового Світу в Європу, різко збільшив кількість грошей, що знаходилися в обертанні. Збільшення кількості грошей збіглося з ростом рівня цін, і багато хто побачив в цьому прямий зв'язок.

У 1630 р. англійський історіограф і тлумач Томас Мур написав: «Існує єдина загальна думка, що наявність великої кількості грошей у королівстві робить англійські товари дорожчими». Цей пасаж часто цитують як перше згадування про доктрину, що протягом наступних трьох сторіч стала відома як класична кількісна теорія грошей і цін.

Класична кількісна теорія грошей і цін виражається рівнянням обміну, що було сформульовано в сучасній формі тільки в ХХ столітті.

По суті, *кількісна теорія* є теорією попиту на гроші, оскільки прихильники цієї теорії (наприклад, М. Фрідмен) своєї концепцією виходять з рівняння обміну:

$$M \times V = P \times Q$$

M — кількість грошей, що знаходяться в обертанні;

V — швидкість обертання грошей у русі доходів;

P — абсолютний рівень цін;

Q — реальний обсяг виробництва.

Ця формула дає обґрунтування прямої взаємозалежності між кількістю необхідних для обороту грошей M и швидкістю їхнього обороту V з одного боку, й абсолютним рівнем цін P та реальним обсягом виробництва Q — з іншого.

Прихильники кількісної теорії акцентують увагу на ролі грошей як засобу платежу. Звідси попит на гроші і визначається тим, скільки їх необхідно громадянам і фірмам, щоб робити свої платежі.

Перебудовуючи рівняння, одержуємо формулу:

$$M = P \times Q / V$$

Вона показує, що кількість грошей, необхідних для забезпечення товарів і послуг, прямо пропорційна $P \times Q$ — номінальному обсягу виробництва (номінальним доходам) і зворотно пропорційна V — швидкості обороту грошової одиниці.

Таким чином, величина попиту на гроші залежить від трьох факторів:

- абсолютного рівня цін: за інших рівних умов більш високий рівень цін вимагає більше грошей, щоб купити необхідну кількість зробленої продукції;
- рівня реального обсягу виробництва: у міру підвищення рівня реального обсягу виробництва збільшуються також реальні доходи, а наявність більш високих реальних доходів має на увазі більший обсяг угод, отже, потрібно більше грошей для здійснення зрослої кількості угод;
- швидкості обертання грошей у поступі доходів (кількість оборотів у рік, що у середньому робить кожен долар із загальної грошової маси на придбання товарів і послуг, які складають реальний валовий національний продукт): усі параметри, що впливають на швидкість обертання грошей, будуть впливати і на попит на гроші.

Економісти класичної школи схиляються до думки, що швидкість обертання грошей постійна і визначається кількістю сплат платні робітником.

Критики цієї теорії (насамперед Д. Кейнс) підкреслюють, що швидкість — це поведінкова перемінна, котра підвладна безлічі різних впливів. Зокрема, вона залежить від факторів, що створюють «мотив заощадження».

3.3. Попит на гроші в кейнсіанській моделі

Д. Кейнс у книзі «Загальна теорія зайнятості, відсотку і грошей» відкинув класичну кількісну теорію і розробив власну теорію попиту на гроші, у якій головну роль грає поняття норми відсотка.

Він розглядав гроші як один з типів багатства і затверджував, що та частина портфелів активів, яку агенти, що хазяюють, бажають зберегти у формі грошей, залежить від того, наскільки високо вони цінують властивість ліквідності.

Активи мають ліквідність, якщо їх можна використовувати як засіб платежу, а їхній власник упевнений, що номінальна вартість таких активів не зміниться. Гроші в рамках параметра $M1$ є абсолютно ліквідними активами.

Люди самі вибирають, яку частину своєї власності зберігати в грошовій формі, а яку — у речовинній. Якщо люди віддають перевагу відносно ліквідному портфелю, то можна говорити про відносно великий попит на гроші з їх боку. З цієї причини Д. Кейнс назвав свою теорію попиту на гроші теорією переваги ліквідності. Він виділив *три підстави*, що спонукують людей зберігати частину їхнього багатства у формі ліквідних грошових активів.

1. Люди тримають деяку частину своїх активів у формі грошей для використання їх як засобу платежу, цю обставину Д. Кейнс назвав *трансакційним методом збереження грошей*.

2. Збереження частини портфеля активів у формі грошей пояснюється бажанням забезпечити в майбутньому можливість розпоряджатися визначеною частиною своїх ресурсів у формі готівки. Д. Кейнс назвав цю обставину *мотивом обережності збереження частини активів у формі грошей*.

3. *Спекулятивний мотив збереження частини портфеля у формі грошей*, тобто агенти, що хазяйнують, будуть тримати частину портфеля своїх активів у ліквідній формі, якщо вважають, що володіння активами в іншій формі сполучено зі значним ризиком.

Якщо простежити за логікою кейнсіанської моделі і припустити, що індивіди можуть тримати своє багатство в двох видах активів — або в грошах, або в довгострокових облігаціях, — прийдемо до такого.

Переваги облігацій перед грошима полягають у тому, що вони приносять відсотки. Крім того, існує імовірність того, що процентна ставка на ринку цінних паперів зміниться, а виходить, зміниться і ринкова ціна облігацій. Зниження норми позичкового відсотка означає підвищення курсу облігацій, що забезпечує власникам облігацій доход, обумовлений приростом

капіталу. І, навпаки, підвищення норми позичкового відсотка означає зниження їхнього курсу, що викликає втрати капіталу власників облігацій.

Зовсім природно, що кожен інвестор буде намагатися перевести свої активи з облігацій у гроші в міру того, як норма позичкового відсотка знижується відносно «нормального» у його розумінні рівня. Перейшовши в цей момент на гроші, він зможе уникнути збитків від свого пакета облігацій у випадку несподіваного підвищення норми позичкового відсотка.

У зв'язку з тим, що, по-перше, інвестори розходяться у своїх оцінках відносно «нормальної» норми позичкового відсотку і, по-друге, вони не можуть в одну мить поміняти у своєму портфелі активів облігації на гроші, Д. Кейнс зазначив таку тенденцію: величина попиту на гроші поступово росте з падінням норми позичкового відсотка на ринку цінних паперів.

3. 4. Сучасна теорія попиту на гроші

Визнання обмеженості методу класичної кількісної теорії лягло в основу одного з головних напрямків сучасної теорії грошей і грошового обігу — *школи монетаризму*. Найбільш великою фігурою серед представників цієї школи є М. Фрідмен. Він зі своїми однодумцями розробив сучасну кількісну теорію.

По-перше, ця теорія розглядає швидкість обертання грошей як змінну величину, а не константу, і дозволяє прорікати поведінку цієї перемінної. Також сучасна теорія розглядає процентну ставку (норму відсотка) і очікуваний темп інфляції в якості двох основних факторів, що визначають швидкість обертання грошей.

По-друге, сучасна кількісна теорія допускає асинхронність взаємозв'язку грошової маси, номінального і реального ВВП (валового національного продукту), а також абсолютного рівня цін.

Стратегією грошової політики послідовників монетариської школи є проведення в життя постійної, передбачуваної грошо-

вої політики. Постійне збільшення грошової маси, що знаходиться в циркуляції, є найкращою, з погляду монетаристів, грошовою політикою. Воно приблизно рівне 3 % збільшення реального обсягу виробництва.

Важливий внесок у розвиток сучасної грошової теорії вніс Кейнс, що запропонував свій підхід до економічних процесів.

По-перше, він розглядав швидкість обертання грошей у русі доходів як змінну величину, що змінюється сукупно зі змінами доходів, нормою відсотка й інших параметрів економіки.

По-друге, він розглядав вплив норми відсотка на інвестиційну політику як важіль, за допомогою якого умови грошового обігу впливають на випуск продукції і зайнятість в економіці в цілому.

Один з висновків Д. Кейнса полягає в тому, що в безодні депресії монетариська політика може втратити величезні можливості впливати на загальноекономічну ситуацію. Цей висновок привів послідовників Кейнса до відомої тези «гроші не мають значення».

Подібні погляди про неефективність грошової політики і необхідності регуляції економіки за допомогою змін податкової системи привели до тривалого конфлікту між кейнсіанцями і монетаристами.

Розглянуті теоретичні моделі набули синтетичних форм, що включають загальні для обох теорій елементи і досягнення сучасної наукової думки.

Сучасна теорія попиту на гроші має ряд особливостей.

1. Сучасна теорія розглядає більш широкий діапазон активів, чим безпроцентне збереження грошей і довгострокові облигації. В даний час вкладники можуть мати портфелі як з формами грошей, що приносять відсотки, так і з безпроцентними формами. Вони також можуть мати заощадження, термінові депозити, короткострокові цінні папери уряду, облигації й акції корпорацій, нерухомість, товари тривалого користування. При цьому усе, що впливає на перевагу володіння яким-небудь з названих вище активів, може вплинути на величину попиту на гроші.

2. Сучасна теорія відкидає поділ попиту на гроші на підставі мотивів обережності, трансакційного і спекулятивного мотивів. Процентна ставка впливає на попит на гроші лише внаслідок того, що норма відсотка являє собою альтернативну вартість збереження грошей.
3. Сучасна теорія розглядає багатство як один з визначальних факторів попиту на гроші (чим багатіше людина, тим вище в неї попит на гроші).
4. Вплив економічних прогнозів (при песимістичному прогнозі величина попиту на гроші має тенденцію до росту, а при оптимістичному прогнозі люди віддадуть перевагу іншим видам активів і попит на гроші упаде).
5. Сучасна теорія попиту на гроші враховує наявність інфляції. Ця теорія чітко розмежує такі поняття, як реальний і номінальний дохід, реальна і номінальна норми відсотка, реальний і номінальний розміри грошової маси.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Приведіть визначення ринку грошей.
2. Визначте суб'єкти й об'єкт ринку грошей.
3. Охарактеризуйте фактори, що спонукають людей мати гроші.
4. З'ясуйте поняття попиту на гроші.
5. Сформулюйте класичну кількісну теорію і рівняння обміну.
6. Поясніть фактори, від яких залежить величина попиту на гроші.
7. Як розглядав Д. Кейнс питання попиту на гроші?
8. Розкрийте причини, що спонукають людей зберігати частину їхнього багатства у формі ліквідних грошових активів.
9. Розберіть теорію попиту на гроші М. Фрідмена.
10. Розтовкмайте сучасну теорію попиту на гроші.

Тема 4

СУТНІСТЬ ІНФЛЯЦІЇ І ФОРМИ ЇЇ ПРОЯВУ

4. 1. Сутність інфляції

Основні вимоги закону грошового обігу зводяться до збалансованості грошової і товарної маси в обертанні при даній швидкості обертання грошей. Якщо закон грошового обігу порушений і грошова маса не відповідає потребам товарного обертання, відбувається порушення стійкості грошей, зміна їхньої купівельної спроможності.

Під *стійкістю грошей* розуміється стабільність купівельної спроможності і стабільність валютного курсу.

Купівельна спроможність грошей визначається кількістю вартостей товарів, які можна купити за конкретну грошову одиницю. Отже, її показником є товарні ціни. Якщо ціни на товари і послуги стабільні, купівельна спроможність теж стабільна. Якщо ціни ростуть, вона падає.

Чим же забезпечується стійкість грошей? Який її механізм?

Гроші мають товарне забезпечення, що визначається відповідністю купівельного фонду і купівельного попиту населення. Тільки при цих умовах кожна гривня буде покрита товарною масою.

Купівельний фонд — кількість товарів і послуг, спрямована на покриття доходів населення. Якщо його обсяг відповідає обсягу і структурі купівельного попиту населення, говорять про щире товарне забезпечення грошей.

Купівельний фонд — частина доходів населення, що йдуть на покупку товарів і оплату послуг.

Термін «інфляція» походить від латинського *inflatio*, що означає «роздуття». *Інфляція* — це перепоповнення сфери обертання надлишкової в порівнянні з потребами товарообігу масою паперових грошей, їхнім знецінюванням у результаті підвищення цін на товари і послуги, падінням купівельної спроможності грошей.

Інфляція — це порушення вимоги закону грошового обігу, наслідком якого є надлишковий випуск грошей в обертання, що приводить до загального підвищення цін і знецінювання грошей.

Інфляція притаманна будь-яким моделям економічного розвитку, де не балансуються державні доходи і витрати, обмежені можливості центрального банку в проведенні самостійної грошово-кредитної політики.

Іноді інфляційні процеси виникають чи спеціально стимулюються державою, коли використані всі інші форми перерозподілу суспільного продукту і національного доходу [43, с. 5–7].

Глибинні причини інфляції знаходяться як у сфері обертання, так і в сфері виробництва, і дуже часто обумовлюються економічними і політичними відносинами в країні.

Першопричина інфляції — диспропорції між різними сферами народного господарства, накопиченням і споживанням, попитом та пропозицією, доходами і витратами держави, грошовою масою в обертанні і потребами господарства в грошах.

Звичайно інфляція має у своїй основі не одну, а кілька взаємозалежних причин, і виявляється вона не тільки в підвищенні цін — поряд з відкритою чи ціновою має місце схована, чи подавлена, інфляція, що виявляється насамперед у дефіциті, погіршенні якості товарів.

При інфляції капітал переміщується зі сфери виробництва в сферу обігу, тому що там швидкість обертання значно вище, що дає величезні прибутки, але одночасно підсилює інфляційні тенденції. Механізм інфляції самовідтворюється, а на його основі наростає дефіцит заощаджень, скорочуються кредити, інвестиції у виробництво і пропозицію товарів.

Таким чином, фактори інфляції діють як при виробництві і реалізації товарів, так і при зміні маси і швидкості обертання грошей.

Сучасній інфляції притаманний ряд особливостей: якщо раніш вона мала локальний характер, то зараз — повсюдний, всеохоплюючий. Якщо раніш інфляція охоплювала більший чи менший період, тобто мала періодичний характер, то зараз — хронічний. Сучасна інфляція проходить під впливом не тільки грошових, але і негрошових факторів.

До першої групи відносяться фактори, що викликають підвищення грошового попиту над товарними пропозиціями, у результаті чого відбувається порушення вимог закону грошового обігу.

Друга група поєднує фактори, що ведуть до первісного росту витрат і цін товарів, підтримуваному таким підтягуванням грошової маси до їх зрослого рівня.

У реальності обидві групи факторів взаємодіють, викликаючи ріст цін на товари і послуги, або інфляцію.

У залежності від переваги факторів тієї чи іншої групи розрізняють два типи інфляції: попиту і витрат.

Інфляцію попиту викликають такі грошові фактори:

1. Мілітаризація економіки і ріст військових витрат. Військова техніка стає усе менш пристосованою для використання в цивільних галузях, в результаті чого грошовий еквівалент перетворюється на фактор, зайвий для обертання.
2. Дефіцит державного бюджету і внутрішнього боргу. Покриття дефіциту відбувається шляхом розміщення позик держави на грошовому ринку чи за допомогою додаткової емісії нерозмінних банкнот НБ. Перший шлях характерний для США, другий — для України.
3. Кредитна експансія банків.
4. Імпортована інфляція. Це емісія національної валюти понад потреб товарообігу при покупці іноземної валюти країнами з активним платіжним балансом.
5. Надмірні інвестиції у важку промисловість. При цьому з ринку постійно витягуються елементи виробничого капіталу, замість яких в оборот надходить додатковий грошовий еквівалент.

Інфляція попиту обумовлюється «розбуханням» грошової маси й, у зв'язку з цим, платоспроможного попиту при даному рівні цін в умовах недостатньо еластичного виробництва, нездатного швидко реагувати на потреби ринку. Сукупний попит, що перевищує виробничі можливості економіки, спричинює підвищення цін.

Інфляцію витрат характеризує вплив негрошових факторів на процеси ціноутворення.

1. Зниження росту продуктивності праці і падіння виробництва. Таке явище відбувалося в другій половині 1970-х рр. Вирішальну роль в уповільненні росту продуктивності праці зіграло погіршення загальних умов виробництва, викликане як циклічними, так і структурними кризами.
2. Підвищення значення сфери послуг. Воно характеризується, з одного боку, більш повільним ростом продуктивності праці в порівнянні з галузями матеріального виробництва, а з іншого боку — великою прикметною вагою зарплати в загальних витратах виробництва. Різде збільшення попиту на продукцію сфери послуг у другій половині 1960-х – початку 70-х рр. стимулювало її помітне подорожчання. У промислово розвинутих країнах ріст цін на послуги в 1,5–2 рази перевищував ріст цін на основні товари.
3. Прискорення росту витрат і особливо зарплати на одиницю продукції. Економічна сила робітників, активність профспілок не дозволяють великим компаніям знизити ріст зарплати до рівня уповільненого росту продуктивності праці.
4. Енергетична криза. Вона викликала у 1970-х роках істотне подорожчання нафти й інших енергоресурсів. У результаті, якщо в 1960-ті роки середньорічний ріст світових цін на продукцію промислово розвинутих країн складав всього 1,5 %, то в 1970-ті — більш 12 %.

Інфляції витрат характерний ріст цін під впливом наростаючих витрат виробництва, насамперед ріст витрат на заробітну плату. Підвищення цін на товари скорочує доходи населення, і потрібна індексація заробітної плати. Її збільшення приводить до росту витрат на виробництво продукції, скорочення прибутку, обсягів випуску продукції за діючими цінами. Бажання зберегти прибуток змушує виробників підвищувати ціни. Виникає інфляційна спіраль: зростання цін вимагає збільшення зарплати, збільшення зарплати спричиняє підвищення цін — це теорія «інфляційної спіралі» заробітної плати і цін.

При інфляції витрат кількість грошей з урахуванням швидкості їхнього обертання «підтягується» до зрослого рівню цін,

викликаного впливом негрошових факторів з боку виробництва і пропозиції товарів. Якщо маса грошей швидко не адаптується до зростання рівня цін, починаються проблеми в грошовому обігу — дефіцит платіжних засобів, неплатежів, а слідом за цим — спад, зупинка виробництва, скорочення товарної маси.

Інфляція витрат і інфляція попиту взаємозалежні і взаємообумовлені, їх важко чітко підрозділити. Надлишкова грошова маса в економіці завжди породжує підвищений попит, викликаючи нерівновагу ринків у сфері сукупного попиту та сукупної пропозиції, реакцією на котре виступає ріст цін. Будучи продуктом розбалансованого грошового ринку, інфляція попиту поширюється далі, вражаючи виробництво і споживання, деформуючи споживчий попит, підсилюючи нерівномірність і непропорційність розвитку різних сфер господарювання, приводячи, наприкінці, до інфляції витрат.

Будь-яка сучасна система економіки інфляційна, і в ній діють фактори, що відносяться і до інфляції попиту, і до інфляції витрат.

У цілому, динаміка споживчих цін промислово розвинутих країн характеризується тим, що темпи росту споживчих цін систематично обганяють темпи росту валового національного продукту (ВНП), що свідчить про наявність інфляційних процесів.

4. 2. Види інфляції

У міжнародній практиці в залежності від середньорічного темпу приросту цін прийнятий розподіл інфляції на три види:

- повзуча — не більш 5–10 %;
- галопуюча — від 10–50 % (іноді до 100 %);
- гіперінфляція — більш 100 %.

Для промислово розвинутих країн характерна повзуча інфляція, тобто невелике, помірне знецінювання грошей щорічно, і це визнається неминучим моментом нормального розвитку ринкової економіки і розглядається як фактор економічного росту.

Галопуюча інфляція і гіперінфляція характерні для країн, які розвиваються, перехідних від планово-розподільної системи до ринкової. Вона розглядається як негативне явище, що викликає соціально-економічну і політичну напругу в суспільстві. Причому фактори, форми і соціально-економічні наслідки, а також підходи до вироблення і здійснення антиінфляційних мір у різних країнах обумовлюються особливостями їхнього економічного розвитку.

Факторами гіперінфляції в колишніх соціалістичних країнах були:

- проблема фінансування на базі хронічного дефіциту, через який виявлялася більшість грошових і негрошових факторів інфляції;
- структурні фактори, наприклад, надмірний ріст інвестицій у важку промисловість, що не приносить швидкої віддачі;
- диспропорція між більш прискореним ростом цін на промислову продукцію в порівнянні з цінами на сільськогосподарську продукцію.

Структурні фактори інфляції не тільки обумовлюють прискорення росту цін, тобто створюють ситуацію інфляції витрат, але й істотно впливають на розвиток інфляції попиту.

Протиріччя між розвитком виробництва і вузьким внутрішнім ринком намагаються в цих країнах усунути, з одного боку, шляхом дефіцитного фінансування (за допомогою друкувального верстату), а з іншого боку — залученням іноземних позик. У результаті виникають величезні внутрішні і зовнішні борги.

У той же час збільшення зовнішньої заборгованості викликає посилення інфляції. Даний процес зв'язаний із привілейованим положенням долара чи іншої сильної валюти перед національною валютою, що не тільки не стимулює приплив іноземних інвестицій, але і приводить до «спливу» капіталів із країни.

У рамках гіперінфляції варто виділити супергіперінфляцію, при якій ріст цін складає понад 50 % і більш на місяць. Прикладом гіперінфляції може служити стан грошового обігу після

війни. У Німеччині після Першої світової війни ціни в 1923 р. зросли в 1,3 трлн разів (при проведенні грошової реформи в 1923 р. одна нова марка обмінювалася на 1 трлн старих марок). В Угорщині в 1946 р. один довоєнний форинт прирівнювався до 829 октільйонів форинтів.

В залежності від тривалості розрізняють хронічну інфляцію і стагфляцію, коли інфляція супроводжується падінням виробництва.

4.3. Вимір інфляції

Одне з головних хворих місць інфляції — це те, що ціни мають тенденцію підніматися дуже нерівномірно. Одні ціни підскакують, інші піднімаються більш помірними темпами, а треті зовсім не піднімаються. Один з найбільш наочних показників наявності чи відсутності інфляції, її глибини, є показник індексу цін. Показники інфляції повинні дати кількісну оцінку інфляційних процесів.

Індекси — це відносні показники, що характеризують співвідношення цін у часі. Вони розраховуються стосовно базового періоду.

Темп інфляції для даного року можна обчислити: відняти індекс цін минулого року з індексу цього року, розділити цю різницю на індекс минулого року, а потім помножити на 100. Наприклад, якщо в 1994 р. індекс цін на споживчі товари був 113,6, а в 1995 р. — 118,3. Отже, рівень інфляції для 1995 року розраховується:

$$\text{Темп інфляції} = 118,3 - 113,6 / 113,6 \times 100 = 4,1 \%$$

Так назване «правило величини 70» дає нам іншу можливість кількісно вимірити інфляцію. Точніше кажучи, воно дозволяє швидко підрахувати кількість років, необхідних для подвоєння рівня цін. Треба тільки розділити число 70 на щорічний рівень інфляції.

Існує кілька індексів цін:

- *індекс споживчих цін* — перший з них. Він вимірює вартість «кошика» споживчих товарів і послуг, у тому числі на окремі види товарів (по 70 найменуваннях) у різних містах (132 міста);
- *індекс роздрібних цін* — набір з 25 найважливіших видів продуктів харчування;
- *індекси кількості готівки в обертанні і випуск грошей в обертання*;
- *індекс вартості життя* — показник, що характеризує динаміку вартості набору споживчих товарів і послуг (відповідно до фактичної структури споживчих витрат населення).

4. 4. Причини і фактори інфляції

Велику роль у розвитку інфляційних процесів грають зовнішньоекономічні фактори. Вони виявляються тоді, коли країна активно використовує імпортні товари. Закономірний ріст світових цін на сировину й енергоносії завжди провокує наростання інфляції витрат. Імпортні ціни не тільки «підштовхують» ціни національної продукції, але і підвищують витрати виробництва при використанні імпортних комплектуючих виробів, підвищуючи вартість готової продукції.

Особливий вплив на інфляційні процеси робить приплив іноземних позик, валюти, тому що ввіз іноземної валюти і скупка її центральним банком збільшують грошову масу в країні, сприяючи тим самим знеціненню грошей, посиленню інфляції. Тут чимале значення має зважена грошова політика, що проводиться центральним банком країни в частині створення валютних запасів, використання механізму регулювання і формування валютного курсу й одночасно зниження його інфляційного тиску на економіку.

Важливим інфляційним фактором є і доларизація економіки, коли долар стає рівнобіжною валютою, виконуючи функції грошей. Наявність у грошовому обігу більш твердої валюти ви-

тісняє з обертання національну і прискорює зниження її курсу.

Інфляція може викликатися адаптивними інфляційними чеканнями, зв'язаними з впливом політичної нестабільності, з діяльністю засобів масової інформації, утратою довіри до уряду. На фоні великих інфляційних чекань і росту курсу іноземної валюти населення воліє тримати свої заощадження не в національній валюті.

Адаптивні інфляційні очікування стимулюють нарощування поточного попиту на шкоду заощадженням і інвестиційним можливостям кредитної системи, що робить їх ще більш тривкими, тому що прискорюється грошовий обіг.

Інфляція може бути спровокована податковою політикою держави. В умовах інфляції формування доходів бюджету відбувається на інфляційній основі — при спаді виробництва прибуток утворюється переважно за рахунок росту цін, а не за рахунок створення реальних матеріальних цінностей. Якщо в бюджет вилучається велика частина прибутку господарства, то підсилюється тенденція ухиляння від сплати податків, знижуються можливості інвестиційної активності. При падінні обсягів виробництва податок на додаткову вартість тільки збільшує інфляцію, він прямо впливає на збільшення цін.

Податкова політика держави може переслідувати фіскальну чи регулюючу мету. При стагфляції вирішальним напрямком бюджетної політики повинне бути стимулювання приватного підприємництва і заощаджень населення. Ефект від створення противаги інфляційним процесам компенсує попередні податкові втрати держави.

Інфляція може відтворюватися і через політичну нестабільність у державі і соціальній активності населення, зв'язаної зі страйками в базових галузях економіки.

У процесі перетворення планово-розподільної системи в ринкову в українській економіці найбільшою мірою проявилася коригувальна інфляція, обумовлена об'єктивними процесами трансформації структури внутрішніх цін. У нових умовах господарювання не можна було залишити стару систему ці-

ноутворення, фактично регулюючи прибуток і рентабельність, доходи і витрати бюджету, попит та пропозицію продукції, зайнятість, стан експорту й імпорту, платіжного балансу, валютного курсу.

При закритості економіки державне регулювання цін створювало відносно стабільну макроекономічну рівновагу. Лібералізація всіх сфер господарського життя різко порушила цю рівновагу, а результатом відпускання цін була трансформація вартісних пропорцій у господарстві. Це викликало сильну коригувальну інфляцію. Ріст цін у споживчому секторі до кінця 1992 р. збільшився в 26 разів, у виробничому секторі — у 34 рази, що зв'язано з низькими цінами на сировинні ресурси й енергоносії, які існували невиправдано.

Зміна структури внутрішніх цін — процес довгий і неоднозначний. Він залежить від багатьох факторів, зв'язаних з розвитком виробництва усередині країни, в окремих регіонах, а також з обсягом і структурою імпортованих поставок, зміною курсу гривні стосовно інших валют. Трансформація співвідношень внутрішніх цін відбувається протягом усіх років реформ, і загальною тенденцією є зближення внутрішніх і світових цін.

4. 5. Вплив інфляції на національну економіку

Соціально-економічні наслідки інфляції охоплюють всі аспекти її впливу на процес виробництва: темпи і пропорції економічного росту, грошово-кредитний, фінансовий і валютний механізм, міжнародно-економічні відносини, умови репродукції робочої сили.

Діалектика розвитку інфляції полягає в тому, що в міру поглиблення вона перетворюється з двигуна на гальма виробництва, підсилюючи соціально-економічну нестабільність у країні. Інфляція сприяє підвищенню темпів росту безробіття.

Соціально-економічні наслідки інфляції виражаються в:

- перерозподілі доходів між групами населення, сферами виробництва, регіонами, структурами, що хазяйнують, державою, фірмами, населенням; між дебіторами і кредиторами;

- знеціненні грошових накопичень населення, суб'єктів, що хазяюють, і засобів державного бюджету;
- інфляційному податку, що сплачується постійно, особливо одержувачами фіксованих грошових доходів;
- нерівномірному росту цін, що збільшує нерівність норм прибутку в різних галузях і збільшує диспропорції виробництва;
- перекручуванні структури споживчого попиту через прагнення перетворити гроші, що знецінилися, у товари і валюту. Унаслідок цього прискорюється оборотність коштів і збільшується інфляційний процес;
- закріпленні стагнації, зниженні економічної активності, росту безробіття;
- скороченні інвестицій у народне господарство і підвищенні їхнього ризику;
- знеціненні амортизаційних фондів, що утрудняє виробничий процес;
- зростанні спекулятивної гри на цінах, валюті, відсотках;
- активному розвитку тіньової економіки, в її «відході» від оподаткування;
- зниженні купівельної спроможності національної валюти і перекручуванні її реального курсу стосовно інших валют;
- соціальному розшаруванні суспільства й у підсумку загостренні соціальних протиріч.

4. 6. Форми і методи антиінфляційної політики

Основними формами стабілізації грошового обігу, що залежать від стану інфляційних процесів, є грошові реформи й антиінфляційна політика.

Грошові реформи проводилися в умовах металевого грошового обігу — при срібному чи золотому стандарті, а також після Другої світової війни, коли діяв золотодевізний чи золотодоларовий стандарт.

По закінченні воєн і революцій стабілізація грошового обігу як один з найважливіших засобів відновлення економіки проводилася за допомогою:

- нуліфікації;
- реставрації (ревальвації);
- девальвації;
- деномінації.

Нуліфікація — оголошення про анулювання сильно знеціненої грошової одиниці і введення нової валюти.

Реставрація (ревальвація) — відновлення колишньої золотой кількості грошової одиниці.

Девальвація — зниження золотої кількості грошової одиниці.

Деномінація — метод «закреслювання нулів», тобто укрупнення масштабу цін.

Антиінфляційна політика — комплекс заходів для державного регулювання економіки, спрямованих на боротьбу з інфляцією.

Як відповідь на взаємодію факторів інфляції попиту й інфляції витрат оформилися дві основні лінії антиінфляційної політики: дефляційна політика (чи регулювання попиту) і політика доходів.

Дефляційна політика — це методи обмеження грошового попиту через грошово-кредитний і податковий механізми шляхом зниження державних витрат, підвищення процентної ставки за кредит, посилення податкового преса, обмеження грошової маси.

Особливість дії дефляційної політики полягає в тім, що вона, як правило, викликає уповільнення економічного росту і навіть кризові явища.

Політика доходів припускає рівнобіжний контроль над цінами і зарплатою шляхом повного їхнього заморожування чи встановлення меж їхнього росту. По соціальних мотивах цей вид антиінфляційної політики застосовується рідко, оскільки, по-перше, уповільнення росту цін викликає дефіцит на деякі товари, по-друге, ріст цін стримується лише на визначений час, а зі скасуванням обмежень знову прискорюється.

Варіанти антиінфляційної політики вибираються в залежності від пріоритетів. Якщо ставиться мета стримати еконо-

мічний ріст, то проводиться дефляційна політика, якщо ж передбачається стимулювання економічного росту, то перевага віддається політиці доходів. Якщо ставиться мета приборкати інфляцію за будь-яку ціну, то паралельно використовуються обидва методи антиінфляційної політики.

Індексація (повна чи часткова) означає компенсацію втрат у результаті знецінювання грошей.

Даний метод застосовувався наприкінці 1940-х – початку 50-х років при інфляції, викликаній переходом від військової економіки до нормальних ринкових умов.

Форми стримування контрольованого росту цін виявляються, по-перше, у заморожуванні цін на визначені товари, по-друге, у стримуванні їхнього рівня у визначених межах. Подібний контроль зберігся у всіх ведучих розвитих країнах.

Ще більше значення цей контроль має для країн, що розвиваються, де стабільний рівень роздрібних цін на споживчі товари підтримується державними субсидіями, що забезпечує хоча і низький, але стабільний рівень життя населення.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. У чому полягає сутність інфляції?
2. Яким чином дефіцит державного бюджету і ріст державного боргу приводять до інфляційних процесів?
3. Як кредитна експансія банків приводить до інфляційних процесів?
4. Чому зниження продуктивності праці приводить до інфляції?
5. Як інфляція впливає на соціальний клімат у країні?
6. Які основні напрямки антиінфляційної політики держави?
7. Який взаємозв'язок інфляції і безробіття?

Тема 5

РИНОК ЦІННИХ ПАПЕРІВ

5. 1. Характеристика ринку цінних паперів

Ринок цінних паперів — це частина ринку позичкових капіталів, де здійснюється емісія, купівля-продаж цінних паперів.

Через ринок цінних паперів (банки, спеціальні кредитні інститути, орендні біржі) акумулюються грошові накопичення підприємств і банків різних форм власності, держави і приватних осіб, після чого спрямовуються на виробничі і невиробничі вкладення капіталів [38, с. 83–89].

Розрізняють *первинний* ринок цінних паперів, де здійснюється емісія і первинне розміщення цінних паперів, і *вторинний* ринок, де відбувається купівля-продаж (обертання) цінних паперів, що були випущені раніше.

Якщо сумарні витрати уряду перевищують сумарні податкові надходження, то він повинний покрити різницю, випустивши в обертання нові гроші, або шляхом позики. Уряд позичає гроші населенню, продаючи цінні папери, що являють собою державний борг, тобто борг уряду населенню.

Цінні папери — це документи, що обертаються на ринку цінних паперів і виражають майнові відносини, а також підтверджують право на яке-небудь майно чи кошти, які не можуть бути реалізовані чи передані іншій особі без пред'явлення відповідного документального підтвердження.

Цінні папери поділяються на *дві категорії*: ринкові і неринкові.

Невелика кількість дилерів тримає в руках більшість угод з цінними паперами уряду. У ролі дилерів може виступати відділення великого банку чи брокерської фірми, а також окрема фірма, що спеціалізується на цьому бізнесі. Дилери торгують в основному з організаціями — банками, страховими компаніями, пенсійними фондами, іноземними фірмами і комерційними банками. При продажі нових цінних паперів створюється первинний ринок цінних паперів уряду. Потім дилери створюють

вторинний ринок, пропонуючи купити і продати цінні папери в період між датами випуску і погашення. На додаток до вторинного ринку приватні особи можуть продавати чи купувати ринкові цінні папери уряду в комерційних банках і через брокерів.

Основними учасниками ринку цінних паперів є:

- *емітенти* — юридичні особи, державні органи, організації місцевої адміністрації, що випускають цінні папери і несуть від свого імені відповідальність по них перед власниками цінних паперів;
- *інвестори* — громадяни чи юридичні особи, що купують цінні папери від свого імені і за свій рахунок;
- *інвестиційні інститути* — юридичні особи, створені в організаційно-правовій формі, що допускається законом.

5. 2. Види цінних паперів

Відповідно до Закону України «Про цінні папери і фондову біржу» від 18 червня 1991 р. в Україні можуть випускатися і обертатися такі види цінних паперів: акції, облігації, казначейські зобов'язання, ощадні сертифікати, векселі, приватизаційні папери.

Акція — цінний папір без фіксованого терміну обертання, що говорить про пайову участь у статутному фонді акціонерного товариства, підтверджує членство і право на участь у керуванні, надає право власнику акції на одержання частини прибутку у виді дивіденду, а також на участь у розділі майна при ліквідації товариства.

Акції можуть бути іменними і на пред'явника, привілейованими і простими.

Громадяни можуть бути власниками *іменних акцій*. Обороти іменних акцій фіксується в спеціальній книзі акціонерного товариства.

Придбання *акцій на пред'явника* не вимагає такої процедури, а власник такої акції має всі права акціонера.

Привілейовані акції дають власнику переважне право на одержання дивідендів, а також на пріоритетну участь у розділі майна товариства при його ліквідації. Привілейовані акції можуть випускатися з фіксованим, у відсотках до їхньої номінальної вартості, щорічно сплачуваним дивідендом. Виплата дивідендів проводиться у розмірі, зазначеному на акції, незалежно від розміру отриманого прибутку, якщо ж прибуток є недостатнім, виплата дивідендів по привілейованих акціях проводиться за рахунок резервного фонду. Привілейовані акції можуть бути випущені на суму, що не перевищує 10 % від статутного фонду акціонерного товариства.

Акція повинна містити такі реквізити:

- фірмове найменування акціонерного товариства;
- найменування цінного папера;
- порядковий номер;
- дату випуску;
- вид акції і її номінальну вартість;
- ім'я власника (для іменної акції);
- розмір статутного фонду на день випуску акції;
- кількість акцій;
- термін виплати дивідендів і підпис голови правління;
- печатку акціонерного товариства.

Рішення про випуск акцій приймається засновниками акціонерного товариства чи зборами акціонерів. Випуск акцій акціонерним товариством проводиться у розмірі його статутного фонду чи на усю вартість майна. Додатковий випуск акцій можливий у випадку, якщо усі раніше випущені акції цілком оплачені не нижче їхньої номінальної вартості. Випуск акцій для покриття збитків, зв'язаних з господарською діяльністю акціонерного товариства, заборонений.

Акціонерне товариство може викуповувати в акціонерів акції з метою наступного їхнього перепродажу, поширення серед своїх працівників чи анулювання.

Дивіденди по акціях виплачуються за підсумками року за рахунок прибутку, що залишається в розпорядженні акціонер-

ного товариства після сплати всіх податків, інших платежів у бюджет і відсотків по банківському кредиту.

Облігація — цінний папір, що свідчить про внесення її хазяїном коштів і підтверджує зобов'язання сплатити йому номінальну вартість цього цінного папера в передбачений термін з виплатою фіксованого відсотка.

З цього визначення видно, що власник облігації є кредитором стосовно емітента, їх зв'язують боргові відносини.

Власники облігацій не беруть участь у керуванні підприємством, а лише одержують вартість облігації чи відсоток по ній. У той же час власники облігацій, як кредитори підприємства, у випадку ліквідації останнього мають переваги перед акціонерами в задоволенні своїх вимог з майна підприємства. Крім того, розмір дивідендів по акціях визначається щорічно на зборах акціонерів у залежності від підсумків господарської діяльності підприємства, і через недостачу коштів або з інших причин дивіденди можуть не виплачуватися. Зобов'язання ж емітента облігацій по виплаті їхньої номінальної вартості і відсотків по них не залежать від підсумків господарської діяльності.

Існують облігації:

- підприємств;
- внутрішніх республіканських і місцевих позик.

Облігації *підприємств* випускаються підприємствами усіх форм власності, акціонерними й іншими товариствами і не дають їх власникам права на участь у керуванні товариствами.

Облігації можуть бути *іменними і на пред'явника, процентними і безпроцентними (цільовими)*, такими, що вільно обертаються чи з обмеженим колом обертання.

Облігації внутрішніх республіканських і місцевих позик випускаються *на пред'явника*. Рішення про випуск облігацій внутрішніх республіканських і місцевих позик приймається відповідно кабінетом міністрів України і місцевих рад народних депутатів. У рішенні повинні визначатися емітент, умови випуску і порядок розміщення облігацій. Рішення про випуск облігацій підприємств приймається емітентом і оформляється протоколом.

Акціонерні товариства можуть випускати облигації на суму не більш 25 % від статутного фонду і тільки після повної оплати усіх випущених акцій. Випуск облигацій підприємств для формування і поповнення статутного фонду емітентів, а також для покриття збитків, зв'язаних з їхньою господарською діяльністю, не допускається.

Облигації усіх видів купуються громадянами винятково за рахунок особистих коштів. Підприємства купують облигації за рахунок коштів, що надходять у їхнє розпорядження після сплати всіх податків і відсотків за банківський кредит.

Обов'язковим реквізитом *цільових* облигацій є вказівка товару, під який вони випускаються.

Доход по облигаціях цільових позик не виплачується, їхньому власнику дається право на придбання відповідних товарів і послуг, під які випущені позики.

По облигаціях підприємств доходи виплачуються за рахунок коштів, що залишилися після розрахунків з бюджетом і сплати інших обов'язкових платежів.

У випадку невиконання чи несвоєчасного виконання емітентом зобов'язань по виплаті доходів утримання відповідних сум проводиться примусово у судовому порядку.

Кошти, отримані від реалізації внутрішніх республіканських чи місцевих позик, направляються відповідно в республіканський і місцевий бюджети, у позабюджетні фонди місцевих рад народних депутатів.

Казначейські зобов'язання — вид цінних паперів на пред'явника, що розміщуються винятково на добровільній основі серед населення. Вони свідчать про внесення їхніми власниками коштів у бюджет і надають право на одержання фінансового доходу.

Випускаються такі види казначейських зобов'язань:

- довгострокові — від 5 до 10 років;
- середньострокові — від 1 до 5 років;
- короткострокові — до 1 року.

Рішення про випуск довго- і середньострокових зобов'язань приймається Міністерством фінансів України, а короткострокових — кабінетом міністрів. Доход від казначейських зобов'язань — на наступний рік після придбання.

Кошти від реалізації казначейських зобов'язань йдуть на покриття поточних витрат республіканського бюджету.

Ощадні сертифікати — письмове свідчення банку про депонування коштів, що підтверджує право вкладника на одержання по закінченні встановленого терміну депозиту і відсотків по ньому.

Ощадні сертифікати випускаються *термінові* (під визначений відсоток і на певний строк) чи *до запитання, іменні і на пред'явника*.

Іменні сертифікати обертанню не підлягають, а їхній продаж іншим особам недійсний.

Доход за ощадними сертифікатами виплачується по пред'явленню їх для сплати в банк, що випустив ці сертифікати. Якщо власник сертифікату вимагає повернення депонованих коштів по терміновому сертифікату раніш обумовленого в ньому терміну, то йому виплачується занижений відсоток, рівень якого визначається на договірних умовах при внесенні депозиту.

Вексель — цінний папір, що свідчить про безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити після настання певного терміну визначену суму грошей власнику векселя.

Види векселів: *простий і перекладний*.

Останній відрізняється тим, що права на одержання грошових сум векселедавцем можуть передаватися декільком особам шляхом здійснення спеціального напису — *індосаменту*.

Використовувати векселі, а також виступати векселедавцями можуть тільки юридичні особи — суб'єкти підприємницької діяльності.

Векселі можуть видаватися тільки для сплати за поставлену продукцію, виконані роботи і послуги.

Вексель підписується керівником і головним бухгалтером юридичної особи і завіряється печаткою.

Простий вексель має такі реквізити:

- найменування;
- простий і нічим не обговорений обов'язок сплатити визначену суму;
- вказівку терміну платежу;
- вказівку місяця, у якому повинний здійснюватися платіж;
- найменування того, кому повинний бути зроблений платіж;
- дату і місце виписування векселя;
- підпис векселедавця.

Перекладний вексель повинний мати такі реквізити:

- найменування;
- вказівку терміну платежу;
- підпис векселедавця;
- простий і нічим не обговорений обов'язок сплатити визначену суму;
- найменування платника.

Якщо в документі відсутній хоча б один із зазначених реквізитів, то ні простий, ні перекладний векселі не мають сили.

Простий вексель сплачується боржником.

Перекладний вексель (трата) виписується кредитором і являє собою наказ боржнику про сплату в зазначений строк позначеної суми грошей третій особі — ремітентові. Щоб наказ трасанту мав силу, боржник підтверджує свою згоду про сплату у формі акцепту.

Приватизаційні папери — особливий вид державних цінних паперів, що свідчать про право власника на безкоштовне придбання в процесі приватизації частини майна державних підприємств, державного фонду, земельного фонду.

В даний час в Україні обертаються два види приватизаційних паперів: *приватизаційні майнові* і *компенсаційні сертифікати*.

Продовження термінів обертання цих паперів дає можливість інвесторам придбати акції не за кошти, а за приватизаційні папери. Іноземні інвестори не обмежені в праві купівлі акцій приватизованих підприємств, хоча відповідно до чинного законодавства України безпосередньо акумулювати і вкладати

приватизаційні папери нерезиденти не можуть. Однак існують легальні схеми участі іноземних інвесторів у приватизації українських підприємств через сертифікатні аукціони за приватизаційні майнові і компенсаційні сертифікати. Іноземний інвестор через уповноважений комерційний банк конвертує іноземну валюту в національну і вкладає її в довірче товариство (траст), що через посередника придбає акції приватизованого підприємства на ім'я іноземного інвестора і поміщає їх у депозитарій комерційного банку, який видає іноземному інвестору депозитарну розписку.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Дайте характеристику ринку цінних паперів.
2. Вкажіть основних учасників ринку цінних паперів.
3. Поясніть категорії цінних паперів.
4. Вкажіть види цінних паперів.
5. Охарактеризуйте види і реквізити акцій.
6. Визначте види облігацій.
7. Які бувають види векселів?

Тема 6

СУТНІСТЬ, ФУНКЦІЇ І ГРАНИЦІ КРЕДИТУ

6. 1. Сутність кредиту

Кредит (лат. *credo* — вірити) є однією з складніших економічних категорій. Передумовою його виникнення було майнове розшарування суспільства в період розкладу первісно-общинного ладу. Однак виникнення умов, що додали кредиту характер об'єктивної необхідності, було підштовхнуте становленням і розвитком товарно-грошових відносин.

Кредит — надання грошей чи товарів у борг, як правило, зі сплатою відсотків. Виникнення кредиту зв'язане безпосередньо зі сферою обміну, де господарчі товари протистоять один одному як власники, готові вступити в економічні відносини.

Основне значення для кредиту має поворотний відплатний рух вартості. Особливість кредитної угоди полягає в тому, що які б не були первісні умови, завершальна стадія завжди здійснюється в грошовій формі. Незалежно від форми надання кредиту — грошової чи товарної — він має грошову природу. У той же час кредитні відносини не тотожні грошовим. Це специфічні, модифіковані грошові відносини, що відокремилися в міру розвитку процесу обміну.

Поряд з об'єктивною основою існують специфічні причини виникнення кредитних відносин. Вони зв'язані з необхідністю забезпечення безперервності процесу виробництва. Зокрема, закономірністю, що створює можливість функціонування кредиту, є тимчасове вивільнення коштів і поява тимчасової потреби в них у процесі руху виробничих фондів підприємств.

Коливання в кругообігу основних фондів обумовлені невідповідністю між потребою у великих одноразових витратах на оновлення основних фондів і поступовим характером відновлення їхньої вартості в процесі амортизації. У результаті у підприємств може утворитися як тимчасовий надлишок засобів, що накопичуються у фондах розвитку виробництва, так

і потреба в додаткових грошових ресурсах на технічне переозброєння і виробниче будівництво у випадку недостатності власних накопичень.

Потреба в оборотних коштах залежить від безлічі факторів, специфічних для кожного підприємства: сезонності виробництва, характеру виробленої продукції і споживаної сировини, величини робочого періоду, співвідношення між часом виробництва і часом обертання продукції, рівнем цін на неї тощо. При цьому можуть виникати як тимчасовий надлишок оборотних коштів, так і необхідність у залученні додаткових грошових ресурсів.

Тимчасово вільними можуть бути доходи і заощадження населення, грошові накопичення держави, власні засоби кредитних установ; у той же час у них можуть виникати потреби в додаткових грошових ресурсах. Нарешті, залишки коштів на рахунках бюджетних організацій до їхнього використання також є тимчасово вільними.

Індивідуальні кругообіги й обороти коштів суб'єктів, що хазяюють, взаємозалежні в рамках єдиного відтворювального процесу. У зв'язку з цим з'являється можливість тимчасовий недолік коштів одних господарських одиниць заповнити за рахунок тимчасового надлишку коштів інших, оскільки вивільнення коштів і додаткова потреба в них, як правило, не збігаються по суб'єктах утворення, часу і кількісно. Процес акумуляції тимчасово вільних коштів і їхній перерозподіл здійснюються за допомогою кредиту. Таким чином вирішується протиріччя між тимчасовим посіданням коштів і необхідністю їх ефективного використання.

Природа кредитної угоди ґрунтується на тимчасовому за-позиченні чужої власності, що обумовлює необхідність матеріальної відповідальності її учасників за виконання узятих на себе зобов'язань. Таким чином, учасники кредитної угоди повинні бути юридично самостійними особами. Фізичні особи можуть стати суб'єктами кредитних відносин, якщо вони дієздатні в правовому відношенні і мають стабільні гарантовані джерела доходів.

Обов'язковою умовою виникнення кредиту є збіг економічних інтересів кредитора і позичальника. Кредитор повинний бути рівною мірою зацікавлений у видачі позички, як і позичальник — у її одержанні. Такий збіг не досягається автоматично при наявності вільних грошових ресурсів в одного і потреби в них іншого. Вирішальне значення має узгодження конкретних параметрів позички — її забезпечення, терміну кредитування, величини відсотка, а також наявності альтернативних варіантів фінансування і розміщення коштів.

Сутність кредиту завжди стійка і незмінна, незалежно від специфіки виявлення вона зберігає риси, характерні економічним відносинам, що лежать в основі кредиту. При цьому кредитні відносини виявляються у виді конкретних кредитних угод, форми й умови яких відрізняються значним різноманіттям.

Як економічна категорія кредит являє собою сукупність визначених економічних відносин. Їхнє відокремлення відбувається на основі особливостей суб'єктів і об'єктів цих відносин. Специфіка структури кредитних відносин полягає у тому, що його суб'єкти завжди виступають як кредитор і позичальник і в якості таких мають характерні риси.

Становлення учасників господарського процесу як кредитора і позичальника обумовлено насамперед розвитком товарного обертання, відносин обміну. Саме в процесі обміну створюються умови для тимчасового розриву між рухом товару і його грошовим еквівалентом.

Кредитор — це суб'єкт кредитних відносин, що надає вартість у тимчасове користування. Джерелом коштів для видачі позички можуть бути як власні кошти кредитора, так і позиківі.

Розвиток кредитних відносин привів на визначеному етапі до зосередження кредиторських функцій у діяльності специфічних фінансових інститутів — банків. Банки являють собою безліч кредиторів. Крім банків як кредитори у даний час можуть виступати підприємства, акціонерні товариства, приватні фірми, страхові й інвестиційні компанії, пенсійні фонди, фізичні особи і держава.

Метою надання кредиту є головним чином одержання прибутку у вигляді позичкового відсотка. У зв'язку з цим кредитор зацікавлений в ефективному використанні коштів, що позичаються.

Позичальник — суб'єкт кредитних відносин, що одержує позичку. Позичальниками можуть бути юридичні і фізичні особи, що випробують недолік власних коштів, державні підприємства, акціонерні товариства, приватні фірми, банки, держава, громадяни. Але одного бажання одержати позичку недостатньо, позикоодержувач повинний надати економічні і юридичні гарантії повернення позичених коштів після закінчення терміну кредиту. Такими гарантіями можуть бути, наприклад, надання застави як забезпечення позички, зобов'язання гаранта (як правило, крупного банку) погасити заборгованість по позичці у випадку неплатоспроможності позичальника тощо.

Економічна роль і місце позичальника в кредитній угоді відрізняється від ролі і місця кредитора. Насамперед позичальник не є власником позичених йому коштів, він реалізує лише право тимчасового володіння ними.

Кредитор і позичальник розрізняються за місцем їхнього функціонування у відтворювальному процесі. Кредитор акумулює і розміщає у позички вільні ресурси в сфері обміну, а позичальник використовує отримані кошти як у процесі обертання, так і в процесі виробництва товарів.

Позичальник зобов'язаний повернути узяті в кредит кошти, сплативши за їхнє використання позичковий відсоток. Для цього він повинний організувати свій виробничий процес таким чином, щоб забезпечити ефективне використання позички і накопичення необхідних коштів для її повернення у встановлений термін.

Об'єктивна необхідність кредиту для забезпечення безперервності виробництва позичальника і збереження кредитором прав власності на кошти, що позичаються, визначає економічну залежність позичальника від кредитора. Зазначена залежність у той же час не означає, що місце позичальника в кредитній угоді менш значимо, чим місце кредитора. Вони виступають

як рівноправні сторони кредитної угоди, від збігу цілей і інтересів яких однаковою мірою залежить виникнення кредитних відносин.

Об'єктом кредитної угоди виступає *вартість*, що позичається. Її відокремлення як особливої вартості зв'язано насамперед з характером руху: від кредитора до позичальника, а потім — від позичальника до кредитора. Необхідність повернення вартості, що позичається, позичальником визначається збереженням прав власності на неї кредитором, а забезпечення повернення досягається в процесі використання позиченої вартості в господарстві позичальника.

Поворотний характер руху вартості, що позичається, припускає її збереження на всіх етапах цього руху. Дійсно, кредитні відносини, будучи вартісними, обумовлюють необхідність дотримання еквівалентності у взаємозв'язках між кредитором і позичальником. Це означає, що, при використуванні позички у своєму виробничому процесі, позичальник повинний повернути кредитору вартість, рівноцінну отриманій у кредит.

Вартість, що позичається, має властивість забезпечувати безперервність виробництва і на цій основі прискорювати відтворювальний процес. Ця якість обумовлена тим, що використання кредиту дозволяє скоротити потребу в накопиченні власних ресурсів для розвитку виробництва і сприяє поновленню і продовженню відтворювального циклу, безперервності обороту коштів.

Характерною рисою вартості, що позичається, є її *авансування*, тому що метою узяття позички є не тільки покриття недоліку власних засобів позичальника, але й одержання доходу в результаті використання позиченої вартості.

Таким чином, кредит передує утворенню доходів, що позичальник може одержати в результаті використання позичених коштів у своїй господарській діяльності.

Авансування має кредитний характер, тобто складає особливість вартості, що саме позичається, якщо обов'язкова оборотність коштів, виданих у позичку. У той же час при компен-

саційних кредитних угодах вартість, яка позичається, не має характеру, що авансує, і використовується на покриття вже зроблених за рахунок власних коштів позичальника витрат.

Сутність кредиту як економічної категорії може бути виражена тільки характеристикою всіх його елементів у єдності. Недооцінка цього положення може привести до негативних наслідків на практиці. Абсолютизація одного з елементів кредиту спричиняє перекручування цілей і обґрунтованості кредитної політики держави внаслідок недообліку всіх об'єктивних факторів і процесів у кредитній сфері.

Вартість, що позичається, виявляє свій специфічний зміст у русі. Послідовність руху практично завжди виконується і може бути представлена такими етапами:

- акумуляція коштів;
- розміщення позички;
- одержання позички позичальником;
- використання коштів, отриманих у кредит;
- вивільнення коштів у позичальника;
- повернення узятих у позичку коштів;
- одержання позиченої вартості і позичкового відсотка кредитором.

Виділення стадій руху вартості, що позичається, досить умовно, тому що рух кредиту, цілісного і єдиного по своїй суті, має характер єдиного процесу. Однак розгляд послідовності руху кредиту важливий для більш повної характеристики його сутності.

6. 2. Принципи кредиту

Кредитні відносини в економіці базуються на визначеній методологічній основі, одним з елементів якої виступають принципи, яких суворо дотримуються при практичній організації будь-якої операції на ринку позичкових капіталів. Ці принципи стихійно склалися ще на першому етапі розвитку кредиту, а надалі знайшли пряме відображення в загальнодержавному і міжнародному кредитному законодавствах.

Оборотність кредиту

Цей принцип виражає необхідність своєчасного повернення отриманих від кредитора фінансових ресурсів після завершення їхнього використання позичальником. Він знаходить своє практичне вираження в погашенні конкретної позички шляхом перерахування відповідної суми коштів на рахунок кредитної організації, яка її надала (чи іншого кредитора), що забезпечує поновлювання кредитних ресурсів банку як необхідної умови продовження його статутної діяльності. У вітчизняній практиці кредитування в умовах централізованої планової економіки існувало неофіційне поняття «*безповоротна позичка*». Ця форма кредитування мала поширення, особливо в аграрному секторі, і виражалася в наданні державними кредитними установами позичок, повернення яких споконвічно не планувалося через кризовий фінансовий стан позичальника. По своїй економічній сутності безповоротні позички були скоріше додатковою формою бюджетних субсидій, здійснюваних за посередництвом державного банку, що традиційно ускладнювало кредитне планування і вело до постійної фальсифікації видаткової частини бюджету. В умовах ринкової економіки поняття безповоротної позички настільки ж неприпустимо, як, наприклад, поняття «*планово-збиткове приватне підприємство*».

Терміновість кредиту

Кредит відбиває необхідність повернення не в будь-який прийнятий для позичальника час, а в точно визначений термін, зафіксований у кредитному договорі чи документі, що його заміняє. Порушення зазначеної умови є для кредитора достатньою підставою для застосування до позичальника економічних санкцій у формі збільшення стягнутого відсотка, а при подальшій відстрочці — пред'явлення фінансових вимог у судовому порядку. Частковим виключенням з цього правила є так названі *онкольні позички*, термін погашення яких у кредитному договорі споконвічно не визначається. Ці позички, досить розповсюджені в ХІХ – на початку ХХ ст. (наприклад, в аграрному комплексі США), у сучасних умовах практично не

застосовуються, насамперед через створювання ними складностей у процесі кредитного планування. Крім того, договір про онкольний кредит, не визначаючи фіксований термін його погашення, чітко встановлює час, який є в розпорядженні позичальника з моменту одержання їм повідомлення банку про повернення отриманих раніше коштів, що в якомусь ступені забезпечує дотримання розглянутого принципу.

Платність кредиту. Позичковий відсоток

Цей принцип виражає необхідність не тільки прямого повернення позичальником отриманих від банку кредитних ресурсів, але й сплати права на їхнє використання. Економічна сутність плати за кредит відбивається у фактичному розподілі додатково отриманого за рахунок його використання прибутку між позичальником і кредитором. Практичне вираження розглянутий принцип знаходить у процесі встановлення величини банківського відсотка, що виконує три основні функції:

- перерозподіл частини прибутку юридичних і доходу фізичних осіб;
- регулювання виробництва і обертання шляхом розподілу позичкових капіталів на галузевому, міжгалузевому і міжнародному рівнях;
- на кризових етапах розвитку економіки — антиінфляційний захист грошових накопичень клієнтів банку.

Ставка (чи норма) позичкового відсотка, обумовлена як відношення суми річного доходу, отриманого на позичковий капітал, до суми наданого кредиту, виступає як ціна кредитних ресурсів.

Підтверджуючи роль кредиту як одного з пропонувананих на спеціалізованому ринку товарів, платність кредиту стимулює позичальника до його найбільш продуктивного використання. Саме ця стимулююча функція неповною мірою використовувалася в умовах планової економіки, коли значна частина кредитних ресурсів надавалася державними банківськими установами за мінімальну плату (1,5–5 % річних) чи на безпроцентній основі.

Принципово відрізняючись від традиційного механізму ціноутворення на інші види товарів, визначальним елементом якого виступають суспільно необхідні витрати праці на їхнє виробництво, *ціна кредиту* відбиває загальне співвідношення попиту та пропозиції на ринку позичкових капіталів і залежить від цілого ряду факторів, у тому числі чисто кон'юнктурного характеру:

- циклічності розвитку ринкової економіки (на стадії спаду позичковий відсоток, як правило, збільшується, на стадії швидкого підйому — знижується);
- темпів інфляційного процесу (які на практиці навіть трохи відстають від темпів підвищення позичкового відсотку);
- ефективності державного кредитного регулювання, здійснюваного через облікову політику центрального банку в процесі кредитування їм комерційних банків;
- ситуації на міжнародному кредитному ринку (наприклад, політика подорожчання кредиту, яка проводилася США в 1980-х рр., обумовила залучення закордонного капіталу в американські банки, що відбулося на стані відповідних національних ринків);
- динаміки грошових накопичень фізичних і юридичних осіб (при тенденції до їхнього скорочення позичковий відсоток, як правило, збільшується);
- динаміки виробництва і обертання, що визначає потреби в кредитних ресурсах відповідних категорій потенційних позичальників;
- сезонності;
- співвідношення між розмірами кредитів, наданих державою, і його заборгованістю (позичковий відсоток стабільно зростає при збільшенні внутрішнього державного боргу).

Забезпеченість кредиту

Цей принцип виражає необхідність забезпечення захисту майнових інтересів кредитора при можливому порушенні позичальником прийнятих на себе зобов'язань і знаходить практичне вираження в таких формах кредитування, як позички

під заставу чи під фінансові гарантії. Особливо актуальний у період загальної економічної нестабільності, наприклад, у вітчизняних умовах.

Цільовий характер кредиту

Поширюється на більшість видів кредитних операцій, виражаючи необхідність цільового використання коштів, отриманих від кредитора. Знаходить практичне вираження у відповідному розділі кредитного договору, що встановлює конкретну мету видаваної позички, а також у процесі банківського контролю за дотриманням цієї умови позичальником. Порушення даного зобов'язання може стати основою для дострокового відкликання кредиту чи введення штрафного (підвищеного) позичкового відсотку.

Диференційований характер кредиту

Цей принцип визначає диференційований підхід з боку кредитної організації до різних категорій потенційних позичальників. Практична реалізація його може залежати як від індивідуальних інтересів конкретного банку, так і від проведеної державою централізованої політики підтримки окремих галузей чи сфер діяльності (наприклад, малого бізнесу тощо).

6.3. Види кредиту

У залежності від форми руху вартості виділяють дві форми кредиту — товарну і грошову.

У *товарній* формі виникають кредитні відносини між продавцями і покупцями, коли останні одержують товари чи послуги з відстрочкою платежу; це є комерційним кредитом.

Комерційний кредит надається постачальником покупцю тоді, коли товаровиробник бажає реалізувати зроблений товар, але в покупця немає грошей для його придбання. У такому випадку товар може бути добровільно переданий постачальником покупцю в кредит, а сама передача може оформлятися векселем.

Сфера товарної форми кредиту незначна, велика його частина надається і погашається в грошовій формі.

Грошовий кредит виступає насамперед як банківський. Кредитні відносини між банками і клієнтами виникають не тільки при одержанні останнім кредиту, але й при розміщенні ними своїх грошових вкладів у виді внесків на поточних і депозитних рахунках. Банківський кредит обумовлює не тільки обертання товарів, але і накопичення капіталу.

Форми кредиту постійно розвиваються, міняється місце тієї чи іншої форми кредиту на кожному з етапів розвитку економіки країни.

Крім форм кредитів, виділяють види кредитів. По найбільш розповсюдженій класифікації, в залежності від організації кредитних відносин, виділяють міжгосподарський, банківський і державний кредити.

Міжгосподарський кредит — кредитні відносини, що виникають між окремими підприємствами, організаціями, господарчими товариствами в процесі їхніх розрахункових взаємин, а також між підприємствами, організаціями і господарчими товариствами з одного боку, і органами галузевого керування — з іншого, у процесі їхніх фінансових взаємин.

Цей вид кредиту включає:

- комерційний кредит, що надається в товарній формі продавцями покупцям у виді відстрочки платежу за продані товари (надані послуги);
- дебіторсько-кредиторську заборгованість, що виникає між суб'єктами господарської діяльності, а причиною виникнення такої заборгованості є розрив у часі між передачею грошей і товару;
- тимчасову фінансову допомогу, що надають своїм підприємствам органи галузевого керування на умовах повернення.

Банківський кредит — це кредитні відносини, у яких однією зі сторін (у ролі одержувача кредиту чи кредитора) є банк.

Державний кредит — сукупність кредитних відносин, у яких позичальником є держава, а кредиторами — юридичні чи фізичні особи.

У залежності від цільового використання кредит буває:

- виробничим;
- споживчим.

Якщо кредити надаються під забезпечення, то вони називаються забезпеченими, чи ломбардними, а якщо без забезпечення — незабезпеченими, чи бланковими. Велика частина кредитів надається під різні форми забезпечення.

У практиці західних банків використовується класифікація кредитів у залежності від їхньої якісної характеристики: вищої якості, задовільний, маржинальний кредит, критичний, збитковий, підлягаючий списанню.

6. 4. Функції кредиту

Функції кредиту відносяться до кредитних відносин у цілому, тобто стосуються обох його суб'єктів рівною мірою, а не кого-небудь з них окремо. Функції кредиту також характеризують специфіку прояву сутності кредиту у всіх його формах і різновидах [20, с. 56–58].

З цих позицій виділяють такі функції кредиту:

- перерозподільну;
- заміщення готівки кредитними операціями.

Призначення першої функції полягає в тому, що за допомогою кредиту за рахунок тимчасово вільних ресурсів одних юридичних і фізичних осіб задовольняються тимчасові потреби в ресурсах інших юридичних і фізичних осіб.

Особливістю кредитного перерозподілу є насамперед те, що він охоплює тільки тимчасово вільні ресурси. Зазначена особливість обумовлює широкі масштаби перерозподілу коштів через кредитну сферу, тому що він охоплює практично всі тимчасово вільні ресурси суспільного господарства. Обсяг кредитних ресурсів за своїм потенціалом значно перевищує, наприклад, обсяг ресурсів, що перерозподіляються через бюджетну сферу. Крім того, оборотність кредитних ресурсів

дозволяє надавати їх у позичку повторно протягом даного періоду, що розширює можливості кредитування. Це забезпечує, в цілому, значну доступність кредиту в порівнянні з бюджетними коштами.

Перевагою перерозподілу за допомогою кредиту є також оперативність надання коштів, у той час як розподіл бюджетних ресурсів визначається на весь календарний термін при плануванні бюджету.

Особливістю кредитного перерозподілу є також удоволення тільки тимчасової потреби в додаткових ресурсах, коли вартість, що перерозподіляється, надходить позичальнику в користування лише на певний строк.

Специфікою перерозподілу за допомогою кредиту є те, що вона торкається не тільки вартості валового національного продукту, виробленого в даному періоді, але і вартості засобів виробництва і предметів споживання, створених у попередні періоди. Наприклад, у кредит можуть видаватися тимчасово вільні ресурси, що накопичені в амортизаційних фондах підприємств; розповсюджене також надання в тимчасове користування раніше зробленого устаткування на умовах лізингу.

Характерна риса перерозподільної функції кредиту полягає в тому, що з її допомогою перерозподіляються не тільки грошові ресурси, але і товарні. У товарній формі виражаються комерційний і лізинговий кредити, частково споживчий кредит і міжнародний. Можливість надання кредиту в товарній формі значно розширює границі перерозподілу через кредитну сферу.

Перерозподіл за допомогою кредиту має, головним чином, продуктивний характер, тобто вартість, що перерозподіляється, включається в господарський оборот позичальника. Ця особливість обумовлена такою сутністю кредиту, як оборотність. Для того щоб мати можливість повертати позичені ресурси в термін і зі сплатою позичкового відсотка, позичальник повинний використовувати отримані засоби максимально ефективно, укладати їх у відтворювальний процес зростання вартості.

Як особливість перерозподільної функції кредиту можна виділити ще і прямий характер її перерозподілу. Кредитні уго-

ди відбуваються, в більшості випадків, без посередників, кредитор і позичальник прямо контактують один з одним.

Перерозподільна функція охоплює різні аспекти та рівні руху вартості, що позичається. Перерозподіл може відбуватися між окремими територіями. У кредитній угоді беруть участь суб'єкти незалежно від їх місцезнаходження, у зв'язку з цим кредитні ресурси, мобілізовані в одному районі, можуть бути використані для кредитування в іншому районі. У цьому випадку має місце міжтериторіальний перерозподіл.

Якщо кредитні ресурси формуються за рахунок тимчасово вільних засобів підприємств однієї галузі, а потім використовуються для кредитування підприємств в інших галузях, то має місце міжгалузевий перерозподіл. В умовах, коли банківський кредит є основною формою кредиту, міжгалузевий перерозподіл найбільш характерний для кредитної сфери. Комерційні банки, володіючи правом вільного вибору клієнтів, акумулюють тимчасово вільні ресурси підприємств незалежно від їхньої відомчої приналежності, і ці ресурси знеособлюються у сукупній масі кредитних ресурсів банку. Кредитування підприємств визначеної галузі здійснюється за рахунок таких самих знеособлених ресурсів. При цьому обсяг кредитних ресурсів, мобілізованих у даній області, і обсяг кредитних вкладень у неї, як правило, не збігаються.

Разом з тим кредитні відносини можуть служити засадою і для внутрішньогалузевого перерозподілу. Зокрема, якщо банк спеціалізується на обслуговуванні підприємств однієї галузі (є галузевим), ті ресурси, що перерозподіляються їм, будуть перерозподілятися тільки в межах цієї галузі. Внутрішньогалузевого характеру перерозподіл носить і у випадку, якщо кредити, отримані галузевими об'єднаннями, розподіляються на принципах оборотності між їх структурними ланками, що не мають статусу юридичної особи.

Раніше кредитні відносини не охоплювали внутрішньогосподарський перерозподіл ресурсів, однак у даний час створюються передумови для його часткового опосередкування

кредитом. Становлення ринкових відносин обумовлює комерціалізацію підприємств, прагнення їх до максимальної прибутковості і ефективності виробництва. Наділення структурних одиниць підприємств дійсними госпрозрахунковими правами створює базу для перерозподілу ресурсів між ними на кредитній основі. Умови для внутрішньогосподарського перерозподілу ресурсів за допомогою кредиту створюються також у випадку розміщення акцій підприємств при їхньому акціонуванні серед своїх працівників і використанні мобілізованих таким чином ресурсів на мету розвитку виробництва.

Становлення ринкових відносин обумовлює зміну механізму реалізації перерозподільної функції кредиту. До останнього часу перерозподіл мав, головним чином, централізований характер, тобто відбувався на основі кредитного планування, що являло собою планове визначення всього обсягу кредитних ресурсів країни, їхніх джерел, а також плановий перерозподіл. З реформою банківської системи і розвитком мережі комерційних банків зростаючу роль здобуває перерозподіл кредитних ресурсів через кредитний ринок, тобто ринковий механізм перерозподілу. У зв'язку з цим кредитний перерозподіл переважно децентралізується. Відповідно міняються його пріоритети.

Функція заміщення дійсних грошей кредитними операціями зв'язана зі специфікою сучасної організації грошового обігу, його функціонування переважно в безготівковій формі. Відомо, що основна частина розрахунків надання кредиту здійснюється через банки. Укладаючи і зберігаючи гроші у банку, клієнти тим самим вступають у кредитні відносини з ним, крім того, створюють умови для заміни готівки в обороті кредитними операціями у виді записів по банківських рахунках. Стають можливими надання позички в безготівковому порядку і розвиток безготівкових розрахунків.

Безготівкові операції є кредитними, тому що терміни відвантаження продукції і її оплата, як правило, не збігаються. У залежності від того, що випереджає у часі — одержання товарів чи грошей, — постачальник кредитує одержувача, або одержувач — постачальника.

Функцію заміщення визнає більшість економістів, але найбільш розповсюдженим її трактуванням є заміщення дійсних грошей кредитними знаряддями обертання і кредитними операціями. Тим самим, поряд з розвитком безготівкового обороту, виділяється таке функціональне призначення кредиту, як заміщення в обертанні золота кредитними грошима.

У процесі руху кредиту створюються кредитні знаряддя обертання, що замінили в сучасних грошових системах реальні гроші, тобто золото. До них відносяться знаки вартості у виді банкнот, векселів, чеків, акцій, депозитних сертифікатів і облігацій. Взаємозв'язок сучасних кредитних грошей із золотом як основою їхнього вартісного змісту заперечується більшістю економістів. Функціонування кредитних знарядь обертання вже не має характеру тимчасового заміщення реальних грошей, коли вступ в оборот перших приводив лише до відстрочки руху других. Відбулося абсолютне витиснення золота з обертання кредитними грошима, що погодиться з загальним законом економії суспільної праці, який стосовно сфери обертання знаходить вираження в економії суспільних витрат грошового обігу. Відповідно до цього закону нова форма грошей витісняє попередню, якщо вона більш економічна і може забезпечити більш раціональну організацію господарства.

6. 5. Границі кредиту

Економічні границі — межа поширення тих чи інших видів економічних відносин. Як економічне явище, кредит має границі, у яких реалізується його сутність.

Економічні границі кредиту — межа відносин із приводу зворотного руху вартості. Економічними границями поширення кредитних відносин є границі, у яких їхнє існування об'єктивно необхідно і вони зберігають свої особливі риси. Розвинення кредитних відносин понад економічно обґрунтовану межу неминуче приводить до перекручування сутності кредиту.

Теоретична розробка проблеми економічних границь кредиту має дуже важливе практичне значення, тому що визначає методологічні підходи організації обґрунтованого кредитно-грошового регулювання економіки. Зміна границь кредиту впливає на обсяг грошової маси та, отже, на стійкість грошового обігу.

Кредит функціонує в тісному переплетенні та взаємодії з безліччю економічних процесів і явищ. Для того щоб відокремити кредитні відносини, визначити їхні границі, необхідно відокремити їх від інших економічних відносин у просторі і часі, виходячи зі специфіки їхньої сутності.

Як матеріальний процес, кредит має просторову, тимчасову і якісну визначеність. Це означає, що кредитні відносини займають суворо визначене положення в просторі (кредитні потоки відособлені від інших вартісних потоків), кредит є кінцевим у часі і тому має сукупність специфічних, притаманних тільки йому властивостей.

Виділення поняття «границя» не зводиться тільки до відокремлення одного економічного явища від іншого. Границя одночасно є основою взаємозв'язку економічних категорій, тією рисою зіткнення, через яку реалізується їхній взаємний вплив один на одного.

На макроекономічному рівні виділяють кілька видів границь кредиту, обумовлених складністю кредитних відносин. Макроекономічні границі кредиту показують межу поширення відносин із приводу акумуляції і розміщення позичкового фонду в цілому. Кожна з таких границь має кількісну характеристику.

Виділяють *зовнішні* і *внутрішні границі кредиту*. Під *зовнішніми границями* кредитних відносин розуміють їхнє якісне відокремлення у часі і просторі від всіх інших відносин. Зовнішні границі містять у собі всю сукупність кредитних відносин, показують об'єктивні межі їхнього функціонування, місце кредиту в економічних відносинах суспільства. Разом з тим, через ці границі здійснюється взаємозв'язок кредиту з іншими економічними категоріями, причому даний взаємозв'язок

є одним з факторів, що визначають розглянуті границі. Так, параметри кредитної сфери залежать від обсягів бюджетного фінансування громадського господарства, розмір кредитних вкладень впливає на сукупну грошову масу [30, с. 132–134].

Фактори, що впливають на зовнішні границі кредиту, дуже різноманітні: це рівень розвитку виробництва; обсяг і структура кредитних ресурсів; фінансовий стан суб'єктів, що ха-зайнують; співвідношення використовуваних форм кредиту; структура кредитної системи; система ціноутворення; рівень цін тощо. Усі вони у тому чи іншому ступені впливають на попит на кредит, а також на можливості його надання.

Внутрішні границі показують припустиму міру розвитку окремих форм кредиту (банківського, комерційного, державного, споживчого, міжнародного) у межах зовнішньої границі кредитних відносин, тобто співвідношення частин у рамках єдиного цілого. Співвідношення між формами кредиту у середині кредитної сфери має рухливий характер і залежить від безлічі причин як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру.

Зовнішні і внутрішні границі кредиту діалектично взаємозалежні. Це простежується у тому, що, по-перше, вони змінюються під впливом тих самих факторів, по-друге, зміна одних з них спричиняє зміну інших.

Виходячи з функцій, виконуваних кредитом, виділяють його *функціональні границі* — перерозподільну й емісійну.

Перерозподільна границя показує об'єктивно обґрунтовані межі перерозподілу ресурсів на основі кредиту. Її кількісна характеристика визначається обсягом кредитних ресурсів суспільного господарства. На практиці це означає, що активні операції банків повинні погоджуватися з їхніми депозитними операціями. Як джерело кредитування використовують і знову створені ресурси, тобто емітовані ресурси. У цьому випадку виявляється прикмета кредиту випереджати у часі створення накопичень у товарній і грошовій формах.

Емісійні кредити сплачуються під майбутні витрати, під ще не зроблену продукцію і прямо впливають на сукупну грошову

масу. Їхній обсяг не може бути довільним і визначається об'єктивно обґрунтованою емісійною границею кредиту.

Зміст економічно обґрунтованих границь кредитування на мікрорівні розкривається поняттями кредитоспроможності позичальника і ліквідності банку.

Використання позикових ресурсів являє собою нормальне явище в діяльності суб'єктів, що хазяюють, і носить постійний характер.

Кредитоспроможність — це здатність виправдати чи повернути кредит. Кредитоспроможність являє собою економічно обґрунтовану кредитомісткість господарської ланки.

Здатність повернути позичку визначається комплексом факторів, що впливають на рівень ефективності фінансово-господарської діяльності позичальника.

Можливість кредитування обмежується не тільки вимогами визначеного рівня кредитоспроможності позичальника, але і необхідністю додержуватись економічно обґрунтованої границі видачі кредиту. Оскільки основні банківські ресурси складають позикові кошти і видача останніх у кредит об'єктивно обмежена, ці засоби банк повинний повернути клієнтам в обговорений термін. Тому обсяг і структура банківських кредитів визначається його здатністю забезпечувати своєчасне погашення своїх зобов'язань.

Ліквідність банку — його здатність вчасно погасити свої фінансові зобов'язання за рахунок наявних коштів, продажу активів чи мобілізації ресурсів з інших джерел.

Банк зобов'язаний постійно стежити за своєю ліквідністю, щоб не ставити під сумнів свою платоспроможність.

Критерії ліквідності комерційних банків і їхня кількісна характеристика встановлюється центральним банком у виді економічних нормативів, тому що порушення границь кредитування з боку суб'єктів кредитних відносин негативно впливає на стійкість грошового обігу і може мати серйозні наслідки.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. У чому полягає особливість кредитної угоди?
2. Яку природу має кредит?
3. Дайте характеристику суб'єктам кредитних відносин.
4. Що таке об'єкт кредитної угоди?
5. Розтовмачте характер руху вартості, яка позичається.
6. Роз'ясніть товарну форму кредитних відносин.
7. Визначте грошову форму кредитних відносин.
8. Охарактеризуйте міжгосподарський кредит.
9. Сформулюйте функції кредиту.
10. Поясніть особливість кредитного перерозподілу.
11. Розкрийте функцію заміщення готівки кредитними операціями.
12. Вкажіть зовнішні та внутрішні границі кредиту.

Тема 7

Роль кредиту і його форми

7. 1. Роль кредиту

Економічні категорії характеризуються конкретним проявом їхніх функцій у даних соціально-економічних умовах. Роль кредиту виражає результат функціонування кредитних відносин і визначається їх сутністю, тобто має об'єктивну природу. Однак конкретне економічне середовище значно впливає на ступінь і характер реалізації об'єктивної ролі кредиту, на результати його використання у виробничому процесі і соціальній сфері. Велике значення, наприклад, мають практичні дії економічних інститутів по організації і розвитку кредитних відносин.

В умовах планово-директивного керування економікою кредит, що по об'єктивних прикметах є чинником інтенсифікації виробництва, найчастіше використовувався як важіль екстенсивного розвитку економіки. Це виявлялося, зокрема, в автоматичному характері кредитування, у ході якого кредити представлялися без ув'язування з наявними кредитними ресурсами, використовувалися для покриття непродуктивних витрат, кредитування надпланових запасів чи видавалися без забезпечення товарно-матеріальними цінностями. Кредитний перерозподіл нерідко відігравав антистимулюючу роль, тому що проводився без обліку кредитоспроможності суб'єктів, що хазяюють, і тому використовувався для покриття збитків неефективно працюючих виробництв за рахунок добре працюючих підприємств. Не завжди дотримувался принцип повернення кредиту. Така практика кредитування, що не враховує належною мірою наявність внутрішніх властивостей кредиту, перешкоджала реалізації його ролі в розвитку і підвищенні ефективності економіки.

Розглядаючи результати функціонування кредиту в сучасних умовах, насамперед необхідно відзначити його *регулюючу*

роль, ступінь і характер впливу якої на економічні процеси багато в чому визначається засобом виробництва. В міру переходу до ринку, широкого впровадження економічних методів керування, підвищення ролі вартісних категорій у керуванні економікою регулююча роль кредиту зростає. У розвинутому ринковому господарстві кредит є інструментом безпосереднього регулювання процесів виробництва. Форми регулюючого впливу кредиту різноманітні. Вони виявляються одночасно на макрорівні (через державну кредитну політику) і на мікрорівні (через госпрозрахункові відносини і відносини комерційного розрахунку).

Необхідно враховувати, що регулююча роль кредиту виявляється не тільки на стадії розподілу, але й охоплює весь виробничий процес. Будучи розподільною категорією, кредит не може виступати як матеріальний фактор виробництва, безпосередньо впливати на виробничий процес. У той же час кредит забезпечує процес зміни вартісних форм фондів підприємств, обслуговує процес розширеного виробництва і тим самим виступає як фактор його безперервності. Активний вплив кредиту на виробничий процес реалізується шляхом застосування його як інструмента перерозподілу вільних ресурсів, а також за рахунок його стимулюючих атрибутів, що обумовлюють раціональне використання позичених засобів.

Кредит об'єктивно служить необхідним джерелом формування основних і оборотних ресурсів суб'єктів, що хазяюють, тобто використання кредиту поряд із власними коштами є нормальним моментом у діяльності підприємств. Завдяки кредитним відносинам відпадає необхідність обов'язкового накопичення власних коштів і відбувається більш швидко залучення ресурсів у господарський оборот за рахунок економії часу при купівлі сировини і матеріалів. Таким чином, сприяючи безперервності виробничого процесу, кредит разом з тим є чинником його прискорення. Його вплив на прискорення процесу виробництва реалізується за рахунок скорочення часу, затрачуваного на зміну функціональних форм продукту, що, наприкінці,

збільшує швидкість обороту фондів. Це досягається шляхом залучення в оборот тимчасово вільних ресурсів, особливо за рахунок надання платіжних кредитів і комерційного кредиту, що прямо сприяють прискоренню реалізації товарів.

Крім того, як фактор прискорення виробничого процесу, кредит служить як *стимулююча прикмета*: необхідність повернення взятих у позичку засобів змушує позичальника вживати заходи до підвищення ефективності суспільного виробництва і, отже, прискоряє виробничий процес.

Ступінь впливу кредиту на швидкість обороту фондів більш помітна у сфері обертання, де залучення в оборот кредитних ресурсів дозволяє прискорити платежі і, тим самим, прямо впливає на скорочення часу обороту.

В силу своєї сутності кредит тісно взаємодіє зі збалансованістю економіки, що є найважливішою умовою ефективності суспільного виробництва. Нормальне функціонування кредитних відносин в економічно обґрунтованих границях припускає дотримання рівноваги між наявними в суспільстві тимчасово вільними ресурсами й обсягом ресурсів, що перерозподіляються за допомогою кредиту.

У ринковій економіці роль кредиту виявляється у регулюванні чи підтримці пропорцій суспільного виробництва. Кредитна форма перерозподілу валового національного продукту і національного доходу є завершальною. Вона охоплює, поряд з фінансовою формою, перерозподіл між виробничою і невиробничою сферами, між галузями виробництва і регіонами. Таким чином, кредит у певній мері впливає на формування структури суспільного виробництва, на найважливіші пропорції суспільного господарства: співвідношення між фондами відшкодування, накопичення і споживання. Сприяючи вирівнюванню норми прибутку в різних галузях, кредит впливає на галузеву структуру суспільного господарства, тому що тимчасово вільні ресурси перерозподіляються в галузі, де забезпечується одержання більшого прибутку.

В даний час дана роль кредиту реалізується далеко не цілком. Активній участі кредиту у регулюванні галузевих пропор-

цій перешкоджає недостатність розвитку ринкових принципів в економіці країни. Зокрема, цілком не сформувався ринок позичкових капіталів, не створена кредитна система, що адекватна ринковим відносинам, не довершений процес демонополізації і децентралізації економіки і банківської системи; діяльність комерційних банків по кредитуванню суспільного господарства ще не відповідає ринковим принципам.

Регулюючий вплив кредиту на виробничі пропорції ускладнюється також унаслідок кризи виробництва і розвинення інфляційних процесів. У цих умовах кредитний перерозподіл приводить до переливу позичкових капіталів зі сфери виробництва в сферу обертання та сприяє порушенню макроекономічної збалансованості.

У той же час, на сучасному етапі, кредит є одним з факторів розвитку ринкових відносин. В результаті акціонування державних підприємств і банків кредит сприяє децентралізації економіки і розвитку ринкових відносин.

Взаємодія кредиту зі збалансованістю економіки виявляється в його прямому впливі і на товарно-грошову збалансованість. З одного боку, використання кредиту в суспільному господарстві з дотриманням усіх принципів кредитування сприяє збільшенню виробництва товарів. Дуже важливо, що в конкурентних умовах і при комерційній спрямованості діяльності банків позички видаються підприємствам, у яких виробництво організовано більш ефективно і чиї товари користуються попитом. Тим самим кредит стимулює розширення виробництва товарів, у яких потерпає суспільство, тобто сприяє розширенню місткості ринку з позиції пропозиції. З іншого боку, кредит є одним з основних регуляторів сукупного грошового обігу, а за допомогою останнього — внутрішньогосподарського обороту кожного суб'єкта економічної діяльності й оборотів грошових доходів населення. Унаслідок цього кредит сприяє розширенню місткості ринку з позиції попиту. Цей аспект ролі кредиту у ринкових умовах надзвичайно важливий і обумовлений тою обставиною, що грошові знаки і платіжні ресурси, що оберта-

ються в сучасних грошових системах, мають кредитний характер. Виконувану кредитом функцію заміщення готівки кредитними операціями можна назвати грошовою, тому що рух кредиту безпосередньо впливає на грошову масу, що знаходиться в обертанні. Реалізація даної ролі кредиту здійснюється за допомогою централізованого регулювання оборту грошей через кредитну сферу з використанням норми обов'язкових резервів і дисконтної ставки.

Слід враховувати, що кредитна і грошова сфери характеризуються єдністю, унаслідок чого грошові відносини, у свою чергу, істотно впливають на кредитні. Зворотний рух кредиту значно ускладнюється у випадку уповільнення грошового обігу чи його розладу, викликаного інфляцією. Так, сповільнення руху грошей унаслідок, наприклад, взаємних неплатежів між підприємствами веде до залучення в господарський оборот зайвих кредитів і значного підвищення ризику не повернути їх назад. В умовах інфляції відбувається прискорення обороту кредиту за рахунок перерозподілу кредитних ресурсів у сферу обертання, що сприяє росту надлишкової грошової маси. Погіршується структура кредитних вкладень за рахунок різкого зниження питомої ваги довгострокових кредитів, що впливає на виробничу структуру.

Важливу роль кредит викликає грати в забезпеченні науково-технічного прогресу. Його вплив на підвищення технічного і технологічного рівнів виробничого процесу здійснюється, насамперед, непрямим шляхом: через забезпечення безперервності виробництва і стимулювання збільшення випуску продукції. Разом з тим кредит виступає фактором, що забезпечує науково-технічний прогрес, тому що він є найважливішим джерелом капітальних вкладень. Однак ефективність кредитних важелів розвитку науково-технічного прогресу визначається проведеною кредитною політикою. Для реалізації ролі кредиту в даній сфері необхідно здійснювати пріоритетне кредитування наукомістких галузей, конверсійних програм; цілеспрямоване кредитування технічного удосконалювання виробництва,

впровадження у виробництво нових видів виробів, товарів, що користуються попитом населення чи мають важливе народно-господарське значення; розвиток інноваційних банків, що спеціалізуються на кредитуванні нових технічних і технологічних проектів. В умовах інфляції можливості кредиту по стимулюванню науково-технічного прогресу різко зменшуються, тому що звужуються границі впровадження нової техніки через її постійне значне подорожчання, і можливі терміни надання кредиту набагато менше періоду окупності витрат.

Одним з аспектів впливу кредиту на економічні процеси є його роль в *економії витрат обертання*. Кредит сприяє скороченню витрат на організацію грошового обігу в масштабах усього суспільства, здешевлює усю систему грошового обігу. Реалізується дана роль кредиту, насамперед, у процесі виконання ним функції заміщення готівки кредитними операціями. Розвиток безготівкових розрахунків дозволяє скорочувати готівково-грошовий оборот, замінюючи грошові знаки кредитними знаряддями обертання, що обслуговують безготівковий оборот. Це значно зменшує витрати обертання за рахунок скорочення витрат по випуску, обліку і збереженню грошових знаків.

Економія витрат досягається також за рахунок *прискорення обертання*. Багаторазове використання вільних коштів на основі кредитного перерозподілу збільшує швидкість обороту грошей. Це дозволяє задовольнити потреби виробничого процесу при відносно меншій грошовій масі. Крім того, кредит прискорює окремі фази обертання і, пропорційно, відтворювальний процес у цілому, що впливає на зниження витрат. Нарешті, використання кредиту скорочує витрати обертання підприємств за рахунок зменшення їхніх резервних фондів у грошовій формі. За допомогою кредиту досягається найбільш раціональна структура джерел оборотних коштів, що сприяє підвищенню ефективності виробництва.

Велика *роль кредиту в соціальній сфері*, соціальний потенціал якого розкривається в багатьох аспектах його функціонування. По суті, усі кредити мають соціальну спрямованість,

тому що на їхній основі підвищується ефективність суспільного виробництва і, відповідно, більш повно задовольняються потреби суспільства, зростає життєвий рівень. Будучи одним з факторів упровадження прогресивної техніки і технології, кредит сприяє скороченню важкої і малокваліфікованої праці, росту продуктивності суспільної праці і доходів трудящих.

Кредит сприяє *поліпшенню споживчого ринку* відповідно до пріоритетів соціальної політики. У цій області велика роль кредитів, що спрямовуються в галузі виробництва товарів народного споживання, торгівлі, суспільного харчування і на пільгове кредитування сільського господарства. Дуже велике соціальне значення має споживчий кредит, що сприяє більш швидкому росту реального життєвого рівня населення.

В умовах розвитку процесу інтеграції економіки країни у світову економічну систему зростає роль кредиту в *зовнішньоекономічному обороті*. Кредит створює сприятливі умови для розвитку міжнародних економічних зв'язків, дозволяє здійснювати імпорт товарів при пасивному торговому балансі, сприяє збільшенню експорту товарів, є важливим чинником розвитку міжнародного поділу праці.

7. 2. Форми кредиту

В даній час у внутрішньому економічному обороті застосовуються такі форми кредиту:

- банківський;
- державний;
- комерційний;
- споживчий;
- лізинговий;
- іпотечний.

7. 2. 1. Банківський кредит

Банківський кредит являє собою рух позичкового капіталу, наданого банками в борг за плату на умовах забезпеченості,

оборотності і терміновості. Він виражає економічні відносини між кредиторами (банками) і суб'єктами кредитування (позичальниками), якими можуть бути як юридичні, так і фізичні особи [80, с. 102–104].

Банківський кредит зв'язаний з акумулюванням тимчасово вільних коштів, їхнього перерозподілу на умовах оборотності, а також з емісією грошових знаків в обертання через систему кредитування. Зворотна форма руху грошових ресурсів створює можливість перерозподіляти грошові ресурси неодноразово. Необхідність використання банківського кредиту обумовлюється кругообігом фондів підприємств у відтворювальному процесі, особливостями організації оборотних коштів і основних фондів, госпрозрахунковими інтересами кредитора і позичальника.

Банківський кредит надається в основному комерційними банками для рішення таких задач:

- збільшення основного й оборотного капіталів суб'єктів, що хазяюють;
- обліку і переобліку векселів;
- задоволення споживчих нестатків громадян;
- викупу державного майна.

Використання кредиту для виходу з фінансових утруднень, що виникли через безгосподарність і збитки, не допускається.

Банки можуть надавати кредити як у національній, так і в іноземній валюті. Кредити видаються в результаті укладення кредитного договору для кожного позичальника індивідуально так, щоб ступінь ризику кредитної угоди була мінімальною.

Банківський кредит може бути прямий і непрямий.

Прямі кредитні відносини переважають (банк — позичальник). Рідше застосовується непряме банківське кредитування, тобто надання позички позичальнику через посередника.

У системі банківського кредитування існують принципи кредитування. Принципи кредитування — головні положення, правила, яких повинно дотримуватись при кредитуванні.

Принципи загальноекономічного порядку, що притаманні всім економічним категоріям, — це економічність, комплексність і диференційованість.

Економічність характеризує досягнення найбільшої ефективності використання позички при найменших кредитних вкладеннях, така політика важлива для кредитора і позичальника. Для банку економічність приводить до можливості прискорення кругообігу кредитних ресурсів; для позичальника економічність у використанні кредиту забезпечує скорочення розміру плати за кредит, збільшує його доходи.

Комплектність припускає таку кредитну політику, що проводиться при обліку закономірностей розвитку у визначений період.

Диференційованість — різний підхід до кредитування окремих категорій позичальників.

Принципи кредитування, що виходять із сутності кредиту — це терміновість і оборотність; цільовий характер; матеріальна забезпеченість чи платність.

Терміновість і оборотність означають, що позички, надані позичальнику, повинні бути повернуті банку у термін, визначений кредитним договором. Економічною основою терміновості кредиту є безперервність кругообігу суспільних фондів і коштів у господарстві, оскільки при такій безперервності наприкінці кожного обороту відбувається постійне вивільнення коштів, що створює можливість погашення банківського кредиту.

Термін кредиту — це період користування позичкою, обчислювальний з моменту одержання позички до її кінцевого погашення.

По періоду користування кредити підрозділяються на:

- короткострокові (до 1 року);
- середньострокові (від 1 до 3 років);
- довгострокові (більш 3 років).

Економічне розмежування по термінах засновано на особливостях кругообігу, відтворення й утворення основних і оборотних фондів і фондів обертання підприємств.

Вартість оборотних фондів вивільняється цілком після завершення кругообігу, це визначає короткостроковий характер кредитування. Він складає велику частину банківських кредитів. Товарно-матеріальні цінності є основним об'єктом банківського кредитування. Банки можуть кредитувати як повний кругообіг фонду, так і рух оборотних коштів на окремих стадіях кругообігу фонду, а також витрати, що не мають безпосереднього зв'язку з рухом фондів по стадіях кругообігу.

Середньострокові позички надаються під витрати майбутніх періодів (для сплати за устаткування), тобто об'єктом кредитування можуть бути як поточні витрати, так і витрати капітального характеру.

Довгостроковий кредит використовується для формування основних фондів. Об'єктами кредитування є капітальні витрати на реконструкцію, модернізацію і розширення діючих основних фондів, на нове будівництво.

По термінах погашення позички бувають — *термінові*, *відстрочені* і *прострочені*. *Термінові* — позички, термін погашення яких наступив чи настане найближчим часом. *Відстрочені* (продовжені) — позички, термін погашення яких віднесений банком на більш пізній період на прохання клієнта. *Прострочені* — позички, неповернені в призначений термін. Дострокове погашення практикується як з ініціативи позичальника, так і кредитора.

Цільовий характер позички, її призначення визначає позичальник, однак і банк при виділенні кредиту виходить зі значення об'єкта кредитування, тому що без додержування принципу цільового напрямку кредиту важко забезпечити його повернення у встановлений термін.

Принцип матеріальної забезпеченості кредитування означає, що позичальник повинний придбати ті матеріальні цінності чи здійснити витрати, під які була видана позичка.

При наданні позичок як забезпечення банківських кредитів можуть прийматися: застава під майно; гарантія; поручительство; страхове свідчення. Матеріальна гарантія повернення

може бути дана як позичальником, так і його гарантом (іншим банком чи підприємством).

По ступеню ризику банківські позички класифікують як:

- стандартні;
- з підвищеним ризиком;
- пролонговані;
- прострочені;
- безнадійні до погашення.

До *стандартних* відносяться позички, видані при таких обставинах:

- коли позичка і договір на заставу оформлені правильно;
- на рахунок позичальника постійно надходять кошти;
- застава надана в достатньому обсязі і легко реалізується;
- гарантія чи поручительство на заставу надійні.

До категорії *ризикованих* відносяться позички:

- недостатньо гарантовані капіталом боржника;
- фінансове положення позичальника викликає побоювання.

До *продлонгованих* відносяться позички, термін погашення яких перенесений після настання договірних термінів погашення.

Прострочені — це позички, непогашені шляхом реалізації застави чи гарантії і віднесені на рахунок прострочених позичок.

Безнадійні до погашення — позички, що не можуть бути погашені, і збереження яких на балансі банку не має сенсу.

7. 2. 2. Державний кредит

Державний кредит відображає акумуляцію державних коштів на принципах оборотності для фінансування державних витрат. Кредиторами виступають фізичні та юридичні особи, позичальником — держава в особі її органів.

Дана форма кредиту дозволяє позичальнику мобілізувати додаткові грошові ресурси для покриття бюджетного дефіциту без здійснення для цих цілей паперово-грошової емісії. Державний кредит використовується як міра стабілізації грошового обігу. В умовах розвитку інфляційного процесу державні позички у населення тимчасово зменшують його платіжний по-

пит. З обертання вилучається грошова маса, тобто відбувається відволікання коштів із грошового обігу на заздалегідь обговорений термін. Для кредиторів державний кредит є формою заощаджень, інвестуванням коштів у цінні папери, що приносять додатковий дохід.

Державний кредит поділяється на види, що відображають специфіку відносин і вплив ряду факторів. Види такого кредиту визначаються складом позичальників і кредиторів; конкретними причинами появи потреби держави в мобілізації ресурсів; місцем одержання кредиту; формою його оформлення; методами залучення грошових коштів і способами їхнього повернення; термінами погашення державою своїх зобов'язань; ступенем ризику кредитора і позичальника.

В залежності від позичальника державний кредит буває *централізований* і *децентралізований*. У першому випадку позичальником є Міністерство фінансів (центральный фінансовий орган країни), у другому — ради народних депутатів (місцеві органи влади).

За місцем одержання кредит поділяється на *внутрішні* і *зовнішні позики*. По термінах вони поділяються на:

- короткострокові (до 1 року);
- середньострокові (від 1 року до 5 років);
- довгострокові (більш 5 років).

В залежності від форми і порядку оформлення кредитних відносин розрізняють: *державні облігаційні* і *безоблігаційні позики*. Випуск різного роду казначейських зобов'язань, векселів — це приклади безоблігаційних позик.

При придбанні цінного папера уряду значення має прибуток від нього, що залежить від виду цінного папера, його номінальної величини, терміну, умов випуску, ступеня ризику, темпів інфляції. Основна невизначеність виходить з можливості зміни очікуваних темпів інфляції. Якщо темпи інфляції підвищуються, то кредитори несуть збитки, а позичальник дістає прибуток.

Для кредитора при придбанні цінних паперів уряду маються й інші ризики — кредитний, ринковий і відсотковий.

Кредитний ризик, характерний для цінних паперів, зв'язаний з імовірністю того, що фінансові можливості емітента (держави) зменшуються, тому він не може виконати свої фінансові зобов'язання. Кредитний ризик, зв'язаний із зобов'язаннями держави, виходить з особливостей боржника чи емітента; характеру економічних об'єктів, на яких ґрунтуються зобов'язання; здатності стягувати податки й одержувати позики.

Ринковий ризик виникає в результаті того, що у зв'язку з непередбаченими змінами на ринку цінних паперів чи в економіці привабливість урядових цінних паперів як об'єкту вкладень може бути втрачена.

Відсотковий ризик — це ризик змін відсоткових ставок і зв'язаний з цим ризик зниження їхньої ринкової ціни. Причиною цього — фіксація відсотка в договірному порядку у момент їхнього випуску і відносна вільність коливань ринкових ставок угору і вниз.

Державний кредит формує частина державного внутрішнього боргу. Обслуговування державного боргу України доручено національному банку.

7. 2. 3. Комерційний кредит

Комерційний кредит характеризує кредитну угоду між двома підприємствами — *продавцем* (кредитором) і *покупцем* (позичальником).

Підприємство-постачальник надає відстрочку платежу за свій товар, підприємство-покупець передає кредитору вексель як боргове свідчення і зобов'язання платежу.

При комерційному кредиті учасники регулюють свої господарські відносини і створюють платіжні засоби у виді векселів чи письмових зобов'язань боржника кредитору сплатити зазначену суму у визначений термін. Векселі можуть бути використані повторно для платежів, минаючи банк, шляхом передачі їх з рук у руки замість грошей.

Комерційний кредит припускає зв'язок кредитної і торгової угод. Закінчення торгової (комерційної) операції збігається

ся з початком кредитної угоди, що у свою чергу буде довершена при погашенні підприємством-позичальником заборгованості по позичці.

Особливістю комерційного кредиту є те, що угода позички не є головною метою. Вона лише супроводжує угоду купівлі-продажу, сприяючи найшвидшій реалізації товарів. Кредитна угода оформлюється постачальником і покупцем під час висновку торгової угоди.

Комерційний кредит — це товарна форма кредиту, що виражає відносини з приводу перерозподілу матеріальних фондів між підприємствами. Грошові форми кредиту припускають наявність тимчасово вільних грошових ресурсів і їхній перерозподіл на зворотній основі. При комерційному кредиті в кредитну угоду включаються тільки ресурси постачальника. Це не обов'язково матеріальні ресурси, що тимчасово вивільняються в процесі кругообігу й обороту фонду. Це те, що бере участь у цьому процесі і може бути спрямовано покупцю по виробничих зв'язках. Тут ресурси постачальника ще знаходяться у формі матеріальних фондів на одній зі стадій їхнього кругообігу у виді готового продукту (товару). Отже, при комерційному кредиті об'єктом угоди є товар [13, с. 12–14].

Для підприємства-постачальника кредитна угода переплітається з моментом продажу продукції. Вона не тільки прискорює реалізацію, але і приносить додатковий дохід у формі відсотка, що включається у вартість проданих товарів.

Позичальнику з ряду причин вигідніше звернутися до товарної форми кредиту, ніж одержати грошовий кредит для негайної сплати матеріальних цінностей. Потреба позичальника в комерційному кредиті обумовлена його бажанням одержати право власності на споживчу вартість цінностей, на їхнє використання в процесі виробництва, для продажу населенню, в той час як платіж у погашення позички він може зробити пізніше. В момент покупки товарів у позичальника відпадає необхідність в авансуванні грошей у черговий кругообіг фондів; досягається тимчасова економія коштів для розрахунків

з постачальниками. Завершення в покупця кругообігу фондів, вивільнення вартості в грошовій формі дозволяє йому погасити комерційний кредит, як правило, у грошовій формі.

Підприємства можуть одночасно одержати комерційний кредит і видати його. Тому для окремого підприємства розмір комерційного кредиту можна визначити як різницю між вартістю товарів, отриманих від постачальника на аналогічних умовах.

Комерційний кредит має суворо обмежений напрямок. Так, він може надаватися галузями, що чинять засоби виробництва, галузям, що споживають їх, але не навпаки. При комерційному кредиті і кредитор, і позичальник є виробниками продукту чи посередниками в його реалізації. При банківському кредиті один з учасників кредитної угоди — позичальник — виступає як виробник чи постачальник. Границі комерційного кредиту залежать, з одного боку, від здатності кредитора надавати позичку в товарній формі (наявність у нього маси товарних ресурсів); достатності коштів для авансування в черговий кругообіг фондів; можливостей одержання в банку позички під векселі, а з іншого боку — від рівня кредитоспроможності позичальника.

В операціях, зв'язаних з комерційним кредитом, виникають ризики. Головний ризик несе постачальник товарів, оскільки для нього ця угода означає іммобілізацію засобів: ризик при зміні ціни на товар, при недотриманні одержувачем термінів сплати і при банкрутстві покупця.

Термін комерційного кредиту залежить від виду товарів, вартості угоди, фінансового стану покупця і постачальника, вартості кредиту, наявності довгострокових зв'язків між постачальниками і покупцями, якості товару. Але незалежно від того, що продається на умовах відстрочки платежу — засоби чи предмети праці, — комерційний кредит має *короткостроковий характер*.

Комерційна форма кредиту тісно взаємодіє з банківським кредитом. Пряме банківське кредитування постачальника розширює його здатність до надання комерційного кредиту, і

навпаки, банківські позички, видавані покупцям, скорочують їхню потребу у комерційному кредиті. Непряме кредитування може здійснюватися при комерційному кредиті в двох варіантах: обліку (покупки) векселів і видачі позичок під заставу векселів. Чим ширше облікові і заставні операції банку, тим у більшій мірі банківський кредит сприяє розвитку комерційного кредиту: постачальники охоче надають відстрочку платежу своїм клієнтам, знаючи, що вони зможуть без клопоту врахувати вексель і одержати позичку під нього.

Розвиток комерційного кредиту впливає на банківський кредит: скорочується потреба в ресурсах, тому що не усі векселі враховуються в банках і не в повній сумі; зменшується банківський ризик у зв'язку зі зменшенням кількості клієнтури; удосконалюється техніка банківського кредитування в зв'язку з необхідністю видачі нетрадиційних позичок по обліку векселів, їхній заставі. Регулювання практики комерційного кредиту банківським здійснюється в процесі акцепту, обліку і переобліку векселів, а також прийняття їх у заставу при видачі банківської позички.

Комерційний кредит може знизити ефективність банківських кредитних відносин, оскільки підприємство-покупець може одержати можливість відстрочки платежу за отримані товари в постачальника. При цьому, якщо банки посилять режим обліку векселів, це буде супроводжуватися скороченням терміну комерційного кредиту, але не відмовленням від нього.

Комерційний кредит сприяє перерозподілу капіталів між підприємствами і галузями. Виконуючи перерозподільну функцію, він може у відомій мірі замінити банківський кредит. При цьому постачальники-кредитори мають більш легкий доступ до банківських ресурсів, чим позичальник, що знаходиться в скрутному фінансовому стані для оплати праці.

Достоїнствами комерційного кредиту є:

- оперативність надання ресурсів у товарній формі;
- технічна простота оформлення;
- активізація механізмів мобілізації вільних товарних ресурсів;

- розширення можливості маневрування оборотними коштами підприємств;
- надання фінансової підтримки підприємств один одному;
- розвиток позикового ринку.

Вексельне обертання зменшує кількість необхідних для обороту коштів і потребу в прямих банківських кредитах. Той самий вексель може обслуговувати кілька торгових угод, перш ніж буде пред'явлений до обліку, а в багатьох випадках може не пред'являтися до обліку взагалі.

Комерційний кредит має недоліки:

- обмеженість напрямків у часі;
- змушена відстрочка платежу з боку постачальника у зв'язку з фінансовим положенням покупців;
- ризик для постачальника, сильний вплив з боку банківської сфери при обліку векселів.

Надання комерційного кредиту може привести до змін темпів інфляції, тому що сповільнюється швидкість обертання грошової одиниці в результаті відстрочки платежу. Облік векселів у банках може привести до росту грошової маси, що неминуче при комерційному кредиті.

7. 2. 4. Споживчий кредит

Споживчий кредит відображає відносини між кредитором і позичальником із приводу кредитування кінцевого споживання. Він відрізняється від позичок, наданих підприємствам для виробничих цілей, чи для придбання активів, що породжують рух ресурсів.

Споживчий кредит — засіб задоволення споживчих нестатків населення. Для населення кредит прискорює одержання визначених благ, які воно могло б одержати тільки в майбутньому — за умовами накопичення суми коштів.

Видача споживчого кредиту населенню, з одного боку, збільшує його поточний платоспроможний попит, підвищує життєвий рівень, з іншого боку — прискорює реалізацію товарних запасів і послуг, сприяє створенню основних фондів. У про-

цесі погашення споживчих позичок у населення скорочується на відповідну суму платоспроможність, що необхідно врахувати при визначенні обсягів і структури товарообігу, платних послуг, динаміки доходів і витрат населення, грошової маси в обертанні. Розмір кредитів тісно взаємозалежний з формуванням купівельного фонду населення і його відповідності обсягу і структурі товарного фонду. У країнах з ринковою економікою споживчий кредит, як зручна і вигідна форма обслуговування, широко застосовується.

Суб'єктами кредитних відносин є фізичні особи (позичальники), а в ролі кредиторів виступають банки й інші кредитні установи (ломбарди, каси взаємодопомоги, пункти прокату). Між банком і населенням може існувати посередник (товарна організація).

Об'єктами кредитування є витрати, зв'язані з задоволенням потреб населення поточного характеру, у тому числі придбання товарів в особисту власність, витрати капітального (інвестиційного) характеру на будівництво і придбання нерухомого майна.

Споживчий кредит ретельно регулюється з боку держави, тому що пов'язаний з потребами населення, його рівнем життя.

Класифікація споживчих кредитів відбувається по таких принципах:

- цільовому характеру;
- суб'єктам кредитних відносин — на банківські і небанківські позички;
- способу організації надання позичених кредитів — на позички організовані і неорганізовані; прямі і непрямі;
- формам видачі — на товарні і грошові кредити;
- ступеням покриття кредитом вартості споживчих товарів і послуг — позички на повну вартість чи їхню часткову сплату;
- способу сплачення кредиту — на сплачені поступово чи разовим платежем;
- термінам видачі — коротко-, середньо- і довгострокові.

У залежності від *цільового призначення* споживчі кредити поділяються на:

- інвестиційні;
- для покупки товарів чи сплати послуг;
- на розвиток особистих господарств;
- цільові кредити окремим соціальним групам;
- чекові — під банківські кредитні картки.

До інвестиційного кредиту відносяться позички на кооперативне житлове будівництво, придбання індивідуальних житлових будинків, садових будиночків, реконструкцію і капітальний ремонт об'єктів будівництва.

Позички для придбання окремих споживчих товарів чи сплати наданих послуг поєднує така група: розстрочка платежів за товари тривалого користування, прокат предметів споживання.

До кредитів на розвиток особистих господарств відносяться позички на покупку сільськогосподарської техніки; транспортних засобів; придбання худоби; покупку посадкового матеріалу, розсади, добрив.

Соціальний характер мають усі види споживчого кредиту, однак треба виділити *цільові позички окремим соціальним групам* (молодим родинам, студентам). Позички видаються на пільгових умовах: низька процентна ставка, відносно нескладний порядок оформлення позичок.

Нецільові споживчі наявні позички надаються населенню комерційними банками, ломбардами під заставу майна. Це кредит на невідкладні нестатки, здійснення витрат, що виникають у зв'язку з непередбаченими обставинами (лікування, стихійне лихо).

Надання *чекового кредиту* зв'язується з наявністю рахунка у банку (звичайний поточний рахунок у банку). Передбачається надання кредиту в момент вичерпання залишку коштів на рахунку. Ці позички сплачуються в міру надходження на рахунок вкладів або спеціальних внесків позичальника.

Інший різновид чекового кредиту заснований на застосуванні спеціального чекового рахунка і спеціальних банківських чеків. Банки видають клієнтам чеки встановленого зразка і достойнства. Вкладник одержує позичку, як тільки чек надходить

у банк на рахунок. При пред'явленні чека встановлена сума ліміту зменшується, коли ж на рахунок чека надходять платежі, кредитний ліміт відновлюється.

Особливістю використання споживчого кредиту є ріст використання банківських кредитних карток. Кредитні картки передбачають участь у кредитній угоді трьох сторін: власника картки, банку і торгової організації. Картка видається клієнту, якщо стан його депозитних і позикових операцій задовільний. По кожній картці встановлюється кредитний ліміт, що може бути змінений у ту чи іншу сторону, в залежності від режиму використання картки її власником. Ці картки погано пристосовані для придбання дорогих речей, тому що поглинають усю величину ліміту картки.

Терміни надання споживчих позичок різні. Довгострокові кредити видаються на інвестиційні витрати. Банки видають споживчі позички безпосередньо позичальнику (прямі кредити) чи через посередників (торгова організація, ломбард).

Значна частка покупців здобуває товар під фінансові зобов'язання, і ця практика заохочується роздрібними організаціями, що пропонують товари в кредит для збільшення свого товарообігу. А тому що торгові організації завжди мають у своєму розпорядженні грошові засоби, щоб покрити всю заборгованість по наданому ними кредиту покупцю, вони самі звертаються за кредитами в банк.

Пряме кредитування споживачів банком припускає особисту бесіду з клієнтом, вивчення наданої документації, кредитоспроможності позичальника, забезпечення повернення позичок.

Непрямі кредити банків торговим організаціям більш забезпечені, чим прямі позички споживачу. Торгова організація має в розпорядженні значні власні кошти і бере на себе частину роботи з оформлення кредиту, по контролю за його поверненням. Однак непряме кредитування містить в собі визначений ризик для банків. Банк не вступає в безпосередній контакт зі споживачами продукції і не в змозі дати оцінку їхнього фінансового положення, кредитоспроможності.

До споживчого кредиту відносять *кредит ломбардів*, який надає можливість населенню зберігати предмети особистого користування і домашнього споживання, а також одержувати позички під заставу. Розмір позички визначається за договором у залежності від суми і виду речей, що закладаються. При непогашенні позички ломбард передає майно для продажу. З цієї суми погашається плата за збереження, видана позичка з відсотками і витрати по страхуванню і продажу. Залишок позички ломбард повертає власнику при пред'явленні ним квитанції чи заставного квитка.

7. 2. 5. Лізинговий кредит

Лізинговий кредит — це відносини між самостійними юридичними особами з приводу передачі в оренду засобів праці, а також фінансування, придбання рухомого і нерухомого майна на певний строк.

Лізинг являє собою форму майнового кредиту.

Об'єктом лізингу може бути будь-яке рухоме (машини, устаткування, транспортні засоби) і нерухоме майно (будинки, спорудження), яке відноситься до основних фондів, що не утрачає своїх основних властивостей у процесі використання і є предметом купівлі-продажу.

Умовою виникнення кредиту є наявність господарів товарів, що протистоять один одному як власники, юридично самостійні особи, які готові вступити в економічні відносини: продати товари, здати в оренду.

Суб'єктами лізингу виступають лізингодавець, користувач, виробник.

Лізингодавець — це суб'єкт господарської діяльності, тобто підприємство, що є власником об'єкта лізингу. У якості лізингодавця може виступати спеціалізована лізингова організація.

Лізингові організації можуть бути відділеннями комерційних банків. Учасниками чи засновниками лізингових організацій можуть бути підприємства, банки, асоціації. Вони можуть поєднувати свої внески на основі установчого договору. В ра-

хунок вкладу в статутний фонд організації можуть бути внесені будинки, спорудження, устаткування й інші матеріальні цінності, кошти.

Засновники беруть участь у керуванні справами фірми, мають право на частину прибутку від її діяльності, одержують свою частку майна у випадку ліквідації фірми, можуть мати переважне право на одержання в лізинг майна.

Користувач, чи лізингоодержувач — промислове чи торгове підприємство, яке домовляється з лізингодавцем про оренду і володіння, наділяється правом користування і розпорядження об'єктом лізингу в межах, установлених лізинговим договором. Користувачем можуть бути всі суб'єкти господарювання.

Виробник — промислове, будівельне чи торгове підприємство, продукція якого обрана лізингодавцем.

Розрізняють види лізингу в залежності від:

- термінів експлуатації майна;
- способів придбання;
- відносини до лізингового майна;
- типу фінансування.

По термінах експлуатації лізинг поділяється:

Оперативний лізинг — це передача майна в користування на термін, менший, чим термін повної амортизації майна.

Фінансовий лізинг — це передача майна в користування на термін, що збігається з повною амортизацією цього майна [26, с. 20–21].

По способах придбання майна виділяють:

- прямий лізинг;
- лізинг виробника;
- зворотний лізинг.

При *прямому* лізингу лізингодавець здобуває у виробника у власність майно для здачі його користувачу в оренду.

При лізингу *виробника* лізингодавець фінансує виробника, який виконує дві функції: продавця об'єкта лізингу і лізингоотримувача з правом сублізинга.

Зворотний лізинг — продаж підприємством частини його власного майна лізингової компанії з одночасним підписанням договору про оренду.

Стосовно лізингового майна розрізняють:

- чистий лізинг;
- повний лізинг.

При *чистому* лізингу всі додаткові витрати по технічному обслуговуванню об'єкта лізингу бере на себе користувач.

При *повному* лізингу технічне обслуговування об'єкта лізингу бере на себе лізингодавець.

По типах фінансування розрізняють:

- терміновий лізинг;
- револьверний.

Терміновий лізинг припускає одноразове фінансування лізингової угоди.

Револьверний, чи поновлений, — вторинне фінансування.

Термін оренди залежить від об'єкта лізингу, періоду амортизації, первісної вартості.

За користування об'єктом лізингу лізингодавець стягує з користувача *лізингові платежі*. Лізинговий платіж включає:

- витрати лізингодавця, зв'язані з придбанням об'єкта лізингу;
- лізингову ставку, що нараховується на вартість об'єкта лізингу;
- суму амортизаційних відрахувань, нарахованих лізингодавцем за час дії договору лізингу;
- суму комісійної винагороди лізингодавця;
- плату за додаткові послуги лізингодавця, передбачені в договорі.

Ціль лізингу — сприяння розширенню можливостей зміцнення і розвитку матеріально-технічної бази підприємства.

Переваги лізингу:

- для кредитора (лізингодавця) лізингові операції служать джерелами доходів у виді лізингового платежу; сум, отриманих від продажу орендованого майна.
- для користувача (лізингоотримувача) перевагою є порядок здійснення лізингових платежів.

Орендар може здійснювати платежі один раз на місяць, квартал чи півріччя. Передбачаються різні засоби платежів:

пропорційні (рівними частками); прогресивні (зростаючі); регресивні (зменшувані).

Лізинговий кредит може бути погашений шляхом повернення кредитору вартості в тій же натурально-речовинній формі; шляхом виплати лізингових платежів у розмірах, що забезпечують появу в позичальника можливості купити орендовані матеріальні цінності по їх залишковій вартості; шляхом виведення нової лізингової угоди, але звичайно на менший термін і по пільговій процентній ставці.

Для виробника участь у лізингових угодах забезпечує додаткові канали збуту своєї продукції, а при збільшенні ринків збуту у виробників лізингового майна з'являється можливість збільшення темпів відновлення своєї продукції.

7. 2. 6. Іпотечний кредит

Іпотечний кредит — особливий тип економічних відносин при наданні позичок під заставу нерухомого майна.

Кредиторами по іпотеці можуть бути іпотечні банки чи спеціальні іпотечні компанії, а також звичайні комерційні й інші банки.

Позичальниками виступають фізичні і юридичні особи, головним чином фізичні, що мають у власності об'єкт іпотеки.

Суб'єктом застави є нерухоме майно: житлові будинки, квартири, спорудження, магазини, склади, земельні ділянки.

Ресурсами кредитування іпотечних банків є власні накопичення, іпотечні облігації і притягнуті засоби на рахунки клієнтів.

Іпотечні облігації — довгострокові цінні папери, які випускаються банком під забезпечення нерухомим майном і приносять твердий дохід.

Основними документами при оформленні іпотечного кредиту є: заставні, векселі, цінні папери, що можуть йти на вторинний ринок цінних паперів.

Заставна — документ, що передає кредитору законне право власності на заставу по позичці.

Вексель — боргове зобов'язання позичальника на погашення позички у встановлений термін.

Для іпотечних позичок характерна низька ліквідність, а також страхування позичок і утворення вторинного ринку цінних паперів.

При наданні іпотечного кредиту банк вивчає кредитоспроможність позичальника. Насамперед установлюється співвідношення між розміром позички і вартістю нерухомості, що закладається; визначається розмір, ступінь стабільності доходів позичальника, його ставлення до нерухомості.

Позички під нерухомість підлягають погашенню на умовах розстрочки платежу і зі сплатою відсотка. При несплаті заборгованості по позичці позичальник утрачає нерухомість, що була забезпеченням кредиту.

Іпотечний кредит припускає наявність приватної власності на землю. Після її скасування, у Росії в 1917 році, іпотечні банки були закриті, оскільки зникла основа для здійснення заставних операцій. І тільки з 1992 року в країнах колишнього СРСР починає відроджуватися система іпотечних кредитів.

7.3. Міжнародний кредит

Міжнародний кредит — рух позичкового капіталу в сфері міжнародних економічних відносин, зв'язаний з наданням валютних і товарних ресурсів на умовах повернення, терміновості, забезпеченості і сплати відсотків.

Кредитори і позичальники — банки, підприємства, держави, міжнародні фінансові інститути.

Умови міжнародного кредиту відображають його зв'язок з економічними законами ринку і використовуються для рішення завдань економічних агентів ринку і держави.

Функції міжнародного кредиту:

- перерозподіл позичкового капіталу між країнами для забезпечення потреб розширеного виробництва. Кредит сприяє

вирівнюванню національного прибутку в середній прибуток, збільшуючи їхню масу;

- економія витрат обертання в сфері міжнародних розрахунків шляхом використання кредитних засобів, розвитку і прискорення безготівкових платежів;
- прискорення концентрації і централізації капіталу завдяки використанню іноземних кредитів;
- регулювання економіки.

Виконуючи взаємозалежні функції, міжнародний кредит виконує подвійну роль у розвитку виробництва: позитивну і негативну.

З одного боку, він забезпечує безперервність виробництва і його розширення, сприяє інтернаціоналізації виробництва.

З іншого боку, він підсилює диспропорції суспільного виробництва, стимулюючи стрибкоподібне розширення прибуткових галузей, стримує розвиток галузей, у які не залучаються іноземні позикові засоби.

Двояка роль в умовах ринкової економіки виявляється у використанні кредиту як засобу взаємовигідного співробітництва країн і конкурентної боротьби.

Межі міжнародного кредиту залежать від джерел і потреб країни в іноземних позикових засобах, повернення кредиту в строк. Порушення волочить до заборгованості.

Форми міжнародного кредиту:

— класифікація по призначенню:

- комерційні (обслуговують міжнародну торгівлю товарами і послугами);
- фінансові (для інвестиційних об'єктів, придбання цінних паперів, погашення зовнішнього боргу);
- проміжні (для обслуговування змішаних форм експорту капіталів, товарів, послуг),

— по видах:

- товарні (при експорті товарів з відстрочкою платежу);
- валютні (у грошовій формі),

- по техніці надання:
 - наявні кредити, зачислювані на рахунок позичальника;
 - акцептні, у формі акцепту, тратти імпортером чи банком;
 - депозитні сертифікати;
 - облігаційні позики, консорціональні кредити,
- по валюті позики: міжнародні кредити у валюті країни-боржника, або країни-кредитора, або третьої країни,
- по термінах:
 - короткострокові (від 1 дня до 1 року);
 - середньострокові (від 1 року до 5 років);
 - довгострокові (більш 5 років).

При пролонгації кредит може переходити з однієї категорії в іншу:

- по забезпеченню:
 - забезпечені кредити: для забезпечення можуть виступати товари, комерційні і фінансові документи, цінні папери, нерухомість, інші цінності;
 - бланкові кредити: бланковий кредит видається під зобов'язання (вексель) боржника погасити його в строк,
- по категорії кредитора:
 - фірмові (приватні) — надається експортером іноземному імпортеру у виді відстрочки платежу за товари. Оформляється векселем чи по відкритому рахунку. При вексельному рахунку експортер виставляє перекладний вексель на імпортера, який акцептує його при одержанні комерційних документів. Кредит по відкритому рахунку заснований на угоді експортера з імпортером про запис на рахунок покупця його заборгованості по завезених товарах і його зобов'язанні погасити кредит у термін;
 - банківські кредити — надаються банками під заставу матеріальних цінностей. Банки експортерів кредитують не тільки національних експортерів, але й імпортерів. Виграє експортер, тому що вчасно одержує валютний виторг за рахунок кредиту, наданого банком експортера покупцю, а імпортер здобуває необхідні товари в кредит;

- брокерські кредити — проміжна форма між фірмовим і банківським кредитами, брокери запозичають засоби в банків;
- урядові кредити;
- змішані форми, за участю приватних підприємств і держави;
- міждержавні кредити міжнародних фінансових інститутів — надаються на основі міжурядових угод.

Специфічною формою кредитного обслуговування зовнішньоекономічних зв'язків є:

- лізинг — угода про оренду рухомого і нерухомого майна терміном від 3–15 років. Об'єкт лізингової угоди вибирається лізингодержувачем, а лізингодавець здобуває устаткування за свій рахунок;
- факторинг — покупка спеціалізованою фінансовою компанією всіх грошових вимог експортера до іноземного імпортера в розмірі 70–90 % суми контракту до настання терміну їхньої сплати;
- форфетирування — покупка банком чи форфетором на повний термін на умовах, що обговорені заздалегідь, векселів та інших фінансових документів. Експортер передає форфетору комерційні ризики, пов'язані з неплатоспроможністю імпортера.

У всесвітньому господарстві постійно переміщається грошовий капітал, який формується в процесі виробництва окремих країн. Світові фінансові потоки обслуговують рух товарів, послуг, капіталів. Ці потоки відрізняються єдністю форми (у грошовій, у виді фінансово-кредитних інструментів) і місця (ринок). Сферою ринкових відносин є світові валютні, кредитні, фінансові ринки, а також ринки золота. Ця система забезпечує акумуляцію і перерозподіл світових фінансових потоків. Рух світових фінансових потоків здійснюється через банки, спеціалізовані фінансово-кредитні інститути, фондові біржі.

Особливості світових ринків:

- величезні масштаби;
- відсутність географічних границь;

- цілодобове проведення операцій;
- використання ведучих валют;
- учасники угод — першокласні банки, кредитно-фінансові інститути з високим рейтингом;
- доступ на ринок мають першокласні позичальники;
- специфічні міжнародні процентні ставки (приклад: ЛІБОР — лондонська ставка пропозиції по міжбанківських депозитах);
- стандартизація і високий ступінь інформаційних технологій безпаперових операцій;
- диверсифікованість сегментів ринку й інструментів угод.

Рух світових фінансових потоків відбувається через такі основні ринки.

Валютні ринки — офіційні центри, де відбувається купівля-продаж іноземних валют на національну за курсом, що складається на основі попиту та пропозиції. Інститути — банки, брокери, підприємства. При валютних обмеженнях потрібна ліцензія на проведення валютних операцій. Інструменти — банківські векселі, тратти, чеки, банківські переведення тощо. Валютні операції забезпечують міжнародні розрахунки, страхування валютних і кредитних ризиків, проведення валютної політики, одержання прибутку учасниками.

Світовий кредитний ринок — специфічна сфера міжнародного руху позичкового капіталу між країнами на умовах повернення і сплати відсотка, де формується попит та пропозиція на позиковий капітал. Розмежування: ринок короткострокових позичкових капіталів (грошовий) і ринок середньо- і довгострокових капіталів (ринок капіталів), у тому числі фінансовий ринок (частина ринку позичкових капіталів, де переважно проводиться емісія і купівля-продаж цінних паперів).

Складовою частиною світового ринку позичкових капіталів є *ринок євровалют*, на якому європейські банки здійснюють операції в іноземних валютах.

Ринки золота — спеціальні центри торгівлі золотом, де проводиться його регулярна купівля-продаж за ринковою ціною.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. З'ясуйте регулюючу роль кредиту.
2. Вкажіть завдання банківського кредиту.
3. Сформулюйте принципи кредитування.
4. Розгляньте ступені ризику банківських позичок.
5. Визначте види державного кредиту.
6. Охарактеризуйте особливість комерційного кредиту.
7. Обґрунтуйте зв'язок комерційного кредиту з банківським.
8. Розберіть достоїнства і недоліки комерційного кредиту.
9. Вкажіть суб'єкти й об'єкти споживчого кредиту.
10. Дайте класифікацію споживчих кредитів.
11. Визначте суб'єкти лізингових відносин.
12. Виділіть види лізингу.
13. Розгляньте особливість іпотечного кредиту.
14. Поясніть функції і форми міжнародного кредиту.
15. Дайте характеристику особливостям світових ринків.

Тема 8

КРЕДИТНА СИСТЕМА

8. 1. Поняття і структура кредитної системи

Кредитна система — це сукупність кредитно-фінансових інститутів, що акумулює вільні грошові капітали, доходи і заощадження різних верств населення і надає їх у позичку фірмам, уряду і приватним особам.

Основою кредитної системи історично є *банки*. Перші попередники сучасних банків виникли у Флоренції і Венеції (1587 р.) на основі міняльної справи — обміну грошей різних міст і країн. Головними операціями банків були прийом грошових внесків і безготівкові розрахунки. Пізніше за таким принципом виникли банки в Амстердамі (1609 р.) і Гамбурзі (1618 р.). Останні спеціалізувалися на обслуговуванні торгівлі, і така важлива функція як випуск кредитних грошей у них не була розвинена.

Кредитна система функціонує через *кредитний механізм*, що являє собою:

- систему зв'язків по акумуляції і мобілізації грошового капіталу між кредитними інститутами і різними секторами економіки;
- відносини, пов'язані з перерозподілом грошового капіталу між самими кредитними інститутами в рамках діючого ринку капіталу;
- відносини між кредитними інститутами й іноземними клієнтами.

Кредитний механізм включає також всі аспекти позичкової, інвестиційної, акумуляційної, засновницької, посередницької, перерозподільної діяльності кредитної системи в особі її інститутів. Через кредитну систему реалізується сутність і функції кредиту.

Сучасна кредитна система, що є основним елементом ринку позичкових капіталів, складається з ланок, або ярусів.

1. Центральний банк.

2. Банківський сектор:

- комерційні банки;
- ощадні банки;
- інвестиційні банки;
- іпотечні банки;
- спеціалізовані торгові банки.

3. Страховий сектор:

- страхові компанії;
- пенсійні фонди.

4. Спеціалізовані кредитно-фінансові інститути:

- інвестиційні компанії;
- фінансові компанії;
- благодійні фонди;
- трастові відділи комерційних банків;
- позичково-ощадні асоціації;
- кредитні спілки.

Така система є типовою для більшості промислово розвинутих країн — в основному для США, країн Західної Європи, Японії. Її звичайно називають чотириярусною чи триярусною (якщо страховий сектор поєднують з четвертим ярусом).

За ступенем розвиненості тих чи інших ланок окремі країни істотно відрізняються одна від одної. Найбільш розвита кредитна система США, тому на неї орієнтувалися всі промислово розвинуті країни при формуванні своїх кредитних систем. Кредитні системи країн, що тільки розвиваються, розвинені слабо. У більшості цих країн існує двох'ярусна система, представлена національним банком і системою комерційних банків. Сукупність різних видів банків і банківських інститутів складає банківську систему — складову частину кредитної системи.

В Україні склалася двох'ярусна банківська система. Першим її рівнем є національний банк України (НБУ), другим — банки і банківські установи.

Центральні банки — це банки, що здійснюють випуск банкнот і є центрами кредитної системи. Вони займають у ній особливе місце і є, як правило, державними установами.

До основних функцій центрального банку відносяться:

1. Емісійна функція, що зберігає своє значення, оскільки готівка як і раніше необхідна для значної частини платежів і забезпечення ліквідності кредитної системи, що повинна мати засоби остаточного погашення боргових зобов'язань.
2. Функція акумулювання і збереження касових резервів для комерційних банків, тобто кожен банк — член національної кредитної системи — зобов'язаний зберігати на резервному рахунку в центральному банку суму у визначеній пропорції до розміру його внесків. Одночасно центральний банк за традицією є хоронителем офіційних золотовалютних резервів країни.
3. Функція кредитування комерційних банків, характерна для соціалістичної економіки при державній монополії на кредитну діяльність, а також для перехідного періоду, що супроводжується нестачею ресурсів у руках приватних фінансових інститутів. Менш виявляється вона в розвинутій ринковій економіці, де подібне кредитування існує переважно в періоди фінансових труднощів.
4. Надання кредитів і виконання розрахункових операцій для урядових органів, тому що в бюджетах різного рівня акумулюється до половини ВВП країни. Дані ресурси накопичуються на рахунках у центральних банках і витрачаються з них. При цьому центральні банки ведуть рахунки урядових закладів і організацій. Крім того, вони здійснюють операції з державними цінними паперами, надають державі кредит у формі прямих короткострокових і довгострокових позичок чи покупки державних облігацій. Центральні банки також проводять з доручення урядових органів операції з золотом і іноземною валютою.
5. Клірингова функція чи функція проведення безготівкових розрахунків. Так, у ряді країн центральний банк веде операції по загальнонаціональному клірингу, виступаючи посередником між комерційними банками, розташованими в різних районах країни. Прикладом загальнонаціональної розрахункової палати може служити Федеральна резервна система Сполучених штатів.

8. 2. Роль комерційних банків у кредитній системі

Сьогодні комерційний банк здатний запропонувати клієнту до 200 видів різноманітних банківських продуктів і послуг. Широка диверсифікованість операцій дозволяє банкам зберігати клієнтів і залишатися рентабельними навіть при дуже несприятливій господарській кон'юнктурі. Варто враховувати, що далеко не всі банківські операції повсякденно присутні і використовуються в практиці конкретної банківської установи (наприклад, виконання міжнародних розрахунків чи трастових операцій). Але є визначений базовий набір, без якого банк не може існувати і нормально функціонувати.

До таких операцій банку відносять:

- прийом депозитів;
- здійснення грошових платежів і розрахунків;
- видача кредитів.

Створення платіжних ресурсів тісно зв'язано з *депозитною функцією* кредитування банківських клієнтів. Депозит може виникнути двома шляхами: у результаті внесення клієнтом готівки в банк чи в процесі банківського кредитування. Ці операції по-різному відіб'ються на величині грошової маси в країні. Якщо клієнт уніс гроші до запитання, то вони перетворилися з наявних у безготівкові. Загальна сума грошей у господарстві не зміниться. Якщо ж гроші зараховані на депозит, то загальна кількість грошей у господарстві збільшиться, тому що банк своєю операцією створив нові платіжні ресурси. Зворотна дія — знищення — відбувається при знятті клієнтом готівки з рахунка і при списанні грошей з депозиту для погашення кредитів. Здатність комерційних банків збільшувати і зменшувати депозити і грошову масу широко використовується центральним банком, що через систему обов'язкових резервів керує динамікою кредиту.

Друга значна функціональна сфера діяльності банків — *посередництво в кредиті*. Комерційні банки, як вже говорилося, виконують роль посередників між господарськими одиниця-

ми, що накопичують і потребують кошти. Вони надають власникам вільних капіталів зручну форму збереження грошей у виді різноманітних депозитів, що забезпечує схоронність коштів і задовольняє потребу клієнта в ліквідності. Для багатьох клієнтів така форма збереження грошей більш найліпша, чим вкладення в облігації чи акції. Банківський кредит — теж дуже зручна й, у багатьох випадках, незамінна форма фінансових послуг, що дозволяє гнучко враховувати потреби конкретного позичальника і пристосовувати до них умови одержання позички (на відміну від ринку цінних паперів, де стандартизовані терміни й інші умови позики).

Окрім виконання базових функцій, банки пропонують клієнтам безліч інших фінансових послуг. Наприклад, банки здійснюють різного роду довірчі операції для корпорацій і приватних осіб, зв'язані з передачею майна в керування банку на довірчій основі, покупкою для клієнтів цінних паперів, керуванням нерухомістю, виконанням гарантійних функцій по облігаційних випусках.

Банківська система сьогодні — одна з найважливіших і невід'ємних структур ринкової економіки. Розвиток банків, товарного виробництва та обертання історично йшло паралельно і тісно перепліталось. При цьому банки, виступаючи посередниками в перерозподілі капіталів, істотно підвищують загальну ефективність виробництва. Комерційні банки відносяться до особливої категорії ділових підприємств, що одержали назву фінансових посередників. Вони залучають капітали, заощадження населення й інші кошти, що вивільняються в процесі господарської діяльності, і надають їх у тимчасове користування іншим економічним агентам, що мають потребу в додатковому капіталі. Банки створюють нові вимоги і зобов'язання, що стають товаром на грошовому ринку. Так, приймаючи внески клієнтів, комерційний банк створює нове зобов'язання — депозит, а видаючи позичку — нову вимогу до позичальника. Цей процес створення нових зобов'язань складає сутність фінансового посередництва. Ця трансформація дозволяє перебо-

роти складності прямого контакту ощадників і позичальників, що виникає через розбіжність пропонованих і необхідних сум, їхніх термінів, прибутковості тощо.

Масштаби фінансового посередництва в сучасній економіці насправжки величезні. Уявлення про це дає статистика грошових потоків. У цій системі обліку господарство розділене на ряд секторів: домашні господарства, ділові підприємства, державні установи, фінансові інститути, закордонний сектор.

У країнах з розвинутою економікою сектор домашніх господарств є, як правило, постачальником капіталу для інших секторів. Сектор ділових фірм в умовах нормальної економічної кон'юнктури відчуває дефіцит коштів. Державний сектор звичайно дефіцитний, тому держава виступає позичальником на ринку позичкових капіталів. Закордонний сектор може мати як дефіцит, так і надлишок ресурсів у залежності від стану платіжного балансу країни по поточних операціях і сальдо руху капіталу між країнами.

Розрахункові функції комерційних банків.

Платіжний механізм — структура економіки, що опосередкує «обмін речовин» у господарській системі. Методи платежу поділяються на наявні і безготівкові. У великому обороті домінують безготівкові платежі і розрахунки, а в сфері роздрібного товарообміну основна маса угод опосередковується готівкою, незважаючи на те, що в останні десятиліття активно упроваджуються форми безготівкового розрахунку.

Існує велика розмаїтість видів безготівкових розрахунків.

Перекладний вексель — це безумовний письмовий наказ, адресований одною особою (векселедавцем) іншій особі (платнику) і підписаний особою, що видала вексель, про виплату за вимогою, чи на визначену дату, грошей третьому учаснику (бенефіціару), його наказу чи пред'явнику. Головне застосування векселя сьогодні — зовнішня торгівля, де вексель має ряд важливих достоїнств, виступаючи елементом кредитування і як засіб регулювання боргів.

Покупець, видавши вексель, одержує відстрочку платежу і може мобілізувати необхідну суму, реалізувавши куплений то-

вар. З іншого боку, продавець, одержавши вексель в оплату за відвантажений товар, має можливість зберігати його до закінчення терміну, або сплатити цим векселем своїм контрагентам за постачання товару, або продати вексель банку й одержати по ньому суму достроково, за винятком визначеного відсотка.

Банківська тратта — це переказний вексель, де векселедавцем і платником виступає той самий банк. Це дуже надійний документ розрахунків, що по ступені ліквідності рівнозначний готівці. Часто такі тратти на прохання клієнта виписує відділення банку в провінції на його головну контору.

Простий вексель — безумовне письмове зобов'язання однієї особи перед іншою виплатити обумовлену суму грошей за вимогою, чи на фіксовану дату, його пред'явнику.

Чек — це безумовний наказ клієнта банку, що веде його поточний рахунок, сплатити визначену суму пред'явнику чека, його наказу чи іншій зазначеній в чеку особі. Власник рахунка одержує чекову книжку і виписує чеки в межах залишку ресурсів на рахунку (чи понад цей залишок, якщо мається договір про овердрафт). Чекове обертання породжує взаємні претензії банків друг до друга, тому створюються клірингові, чи розрахункові палати, що роблять взаємні розрахунки вимог банків друг до друга.

Можливі кілька способів *клірингу*:

- усередині одного банку;
- через місцеві розрахункові палати;
- через мережу банків-кореспондентів;
- через розрахункову мережу центрального банку.

При використанні місцевого клірингу банки обмінюються чеками через розрахункову палату і роблять один остаточний платіж за підсумками балансу розрахунків за день, щоб покрити різницю між сумою чеків, пред'явлених до оплати іншим банкам, і сумою чеків, отриманих від інших банків, що підлягають оплаті клієнтами даного банку. Остаточний платіж сплачується також безготівковим шляхом — через центральний банк.

Комп'ютерна революція глибоко вплинула на характер і технологію грошових розрахунків. Розвиток одержали дві системи автоматизованих розрахунків:

- «роздрібні» системи електронних розрахунків;
- міжбанківські системи переказу ресурсів.

У США в даний час є чотири системи роздрібних платежів.

- Автоматичні розрахункові палати. Вони виконують функції розрахункових палат, але паперові носії замінені магнітними, мають формат, зручний для швидкісної обробки, особливо ефективні при здійсненні масових, регулярно повторюваних платежів.

- Банківські автомати. Банківські автомати встановлюються в приміщеннях готелів, супермаркетів, університетських будинків, вокзалів. Автомати нинішнього покоління дозволяють виконувати такі операції:

- зняття грошей з поточного чи ощадного рахунку в банку;
- одержання позички в межах відкритого ліміту;
- депонування грошей на рахунок з одночасним одержанням депозитної квитанції;
- одержання в будь-який момент інформації про стан рахунка клієнта в банку;
- переказ ресурсів з одного рахунка на інший;
- обмін іноземних банкнот на місцеву валюту.

Банківські автомати представляють велику зручність для клієнтів банку, тому що знижують необхідність поїздок у банк для здійснення повсякденних операцій.

- Термінали в торгових точках. Поки не одержали розвитку і знаходяться в експериментальній стадії. Ідея полягає в тому, щоб здійснювати сплату повсякденних купівель у магазинах, кафе і ресторанах, бензоколонках тощо.

- Банківське обслуговування вдома — ще один перспективний елемент розрахунків. Це комплекс послуг по наданню клієнтам банку фінансової інформації, а також здійсненню з їх ініціативи банківських угод з передачею інформації з телефонних ліній. Ця форма припускає наявність у клієнта персонального комп'ютера.

Понад 90 % усієї потреби в коштах для здійснення активних операцій банк покриває за рахунок притягнутих ресурсів. Традиційно основну частину цих ресурсів складають депозити, тобто гроші, внесені в банк клієнтами — приватними особами і компаніями. Вони зберігаються на їхніх рахунках і використовуються відповідно до режиму рахунка і банківського законодавства.

У більшості країн класифікація депозитних рахунків заснована на обліку двох моментів: терміну депозиту до моменту вилучення і категорії вкладника.

Депозити до запитання дають можливість власникам одержувати готівку на першу вимогу і здійснювати платежі за допомогою виписки чека. Головним достоїнством цих рахунків є їхня висока ліквідність, можливість їхнього безпосереднього використання як засобу платежу. Основний недолік — відсутність сплати відсотків по рахунку. Внесок і вилучення грошей здійснюється як частинами, так і цілком у будь-який час без обмежень. Власник рахунка сплачує банку комісію за користування рахунком у виді твердої місячної ставки, чи за кожен виписаний чек.

Нау-рахунки — депозитні рахунки, на які можна виписувати розрахункові тратти, аналогічні траттам. Основний принцип полягає в сполученні ліквідності з одержанням доходу. Рахунки відкриваються тільки приватним особам і безприбутковим організаціям. Від власника не потрібне збереження мінімального залишку.

Термінові й ощадні рахунки. На цих рахунках зберігаються ресурси, що приносять власнику відсотковий доход і не призначені для розрахунків із третіми особами. Особливістю ощадних рахунків є те, що вони не мають фіксованого терміну, і від власника не потрібно попереднього повідомлення про зняття ресурсів. Строковий вклад має чітко визначений термін, по ньому виплачується фіксований відсоток і, як правило, маються обмеження по достроковому вилученню внеску.

Депозитний сертифікат — документ про внесення в банк строкового вкладу з фіксованим терміном і ставкою відсотку.

Це вид ліквідних інструментів грошового ринку. Купивши сертифікат, фірми і приватні особи можуть з вигодою інвестувати капітал, а в разі потреби — перетворити його в готівку.

Недепозитні джерела залучення ресурсів. Поряд з веденням депозитних рахунків банки використовують інші методи мобілізації грошових капіталів, головним чином за допомогою одержання позик на грошовому ринку. Основна мета цих операцій — поліпшення ліквідної позиції банку. До найбільш розповсюджених форм залучення ресурсів відносяться:

- *одержання позик на міжбанківському ринку*. На цьому ринку продаються і купуються депозити, що зберігаються на резервному рахунку в центральному банку. Багато банків, що мають на резервному рахунку надлишкові ресурси (у порівнянні з обов'язковим мінімумом), надають їх у позичку (часто на один діловий день);

- *угода про покупку цінних паперів зі зворотним викупом*.

Угоди такого роду являють собою короткострокові позики під забезпечення цінними паперами, де право розпорядження забезпеченням переходить до кредитора. Умовою операції служить зобов'язання позичальника викуповувати цінні папери на суворо встановлену дату і по заздалегідь визначеній ціні;

- *облік векселів і одержання позичок у центрального банку*. Як правило, ці позички короткострокові. Призначення їх — у заповненні недостачі ресурсів у комерційних банків, викликане сезонними факторами і надзвичайними обставинами. Облік векселів і тратт полягає в достроковій оплаті їх за деякий комісійний збір.

Випуск комерційних паперів. Комерційні папери — це короткострокові зобов'язання без забезпечення, що випускаються крупними компаніями з високою кредитоспроможністю. Мета випуску — одержання оборотних коштів для фінансування сезонних потреб в оборотному капіталі. Їхня прибутковість вище, ніж по державним паперам [31, с. 28–31].

8. 3. Кредитні операції банків. Види і форми кредитних угод

У практиці банків проводиться розмежування між комерційними позичками і особистими кредитами. Цим категоріям відповідають різні види кредитних угод, що визначають умови надання позики, її погашення тощо.

Кредити комерційним підприємствам можна розділити на дві групи:

- позички для фінансування оборотного капіталу;
- позички для фінансування основного капіталу.

Перша група зв'язана з нестачею в підприємства коштів для придбання елементів оборотного капіталу, необхідних для повсякденних операцій. Це, в основному, короткострокові кредити терміном до одного року.

Друга група представлена середньо- і довгостроковими кредитами для придбання нерухомості, землі, устаткування тощо.

До першої групи відносяться:

- *кредитна лінія* — угода між банком і позичальником про максимальну суму кредиту, яку останній зможе використовувати протягом обумовленого терміну і за певними умовами. Ця форма використовується для покриття сезонних впливів чи приросту дебіторської заборгованості. Дуже часто забезпеченням кредитної лінії служать запаси чи неоплачені рахунки, які кредитуються банком;
- *поновлена кредитна лінія* надається банком, якщо позичальник відчуває тривалу нестачу оборотних коштів для підтримки визначеного обсягу виробництва. Погасивши частину кредиту, позичальник може одержати нову позичку в межах встановленого ліміту і терміну дії договору;
- *позички на надзвичайні нестатки*. Надаються банком для фінансування разового екстраординарного збільшення потреби клієнта в оборотних коштах, пов'язаної з одержанням великого замовлення, вигідної угоди й інших надзвичайних обставин;

- *перманентна позичка* на поповнення оборотного капіталу. Кредити такого роду видаються на кілька років і мають на меті покрити тривалий дефіцит фінансових ресурсів позичальника. Погашення ведеться в розстрочку. Ці позички часто видають під первісний розвиток справи.

До другої групи відносяться:

- *термінові позички*. Видаються на термін більш одного року у формі одиничного кредиту чи серії послідовних позик і використовуються для придбання машин, устаткування, ремонту будинків, рефінансування боргів тощо. Типовий термін — 5 років;

- *позички під заставну*. Застосовуються для фінансування придбання будинків, землі. Вони розраховані на тривалий термін (більш 15 років);

- *будівельні позички*. Видаються на період будівельного циклу (до 2-х років). Позичальник регулярно виплачує відсоток. Потім позичка переоформлюється в заставну і починається виплата основного боргу. Що стосується позичок індивідуальним позичальникам, то вони зв'язані з придбанням нерухомості;

- *позички під заставну*. Основна форма кредиту під нерухомість — заставна з фіксованим відсотком, яка цілком амортизується. Забезпеченням кредиту служить нерухомість, що купується; сума боргу погашається рівними сумами протягом усього терміну дії позички.

- *позички з погашенням в розстрочку*. Застосовуються для покупки товарів тривалого користування. Дуже часто позичка не амортизується цілком: вона припускає великий платіж наприкінці терміну і містить умову зворотного викупу, тобто позичальник за своїм вибором може погасити позичку цілком або передати товар банку по залишковій вартості у сплату боргу;

- *поновлені позички*. Позичальнику відкривається кредитна лінія з правом одержання кредиту протягом визначеного терміну. Умови погашення визначаються побажаннями позичальника. Відсоток нараховується на реально отриману суму.

Існує також така розповсюджена форма кредиту, як *ломбардний кредит*. Він має на увазі заставу майна чи прав. При

наданні ломбардного кредиту застава оцінюється не по повній вартості, а враховується, у залежності від виду рухомого майна, тільки частина його вартості. Така оцінка зв'язана з ризиками, що виникають при реалізації застави.

Ломбардний кредит надається під заставу:

- цінних паперів;
- товарів;
- дорогоцінних металів;
- фінансових вимог.

Вартість кредиту складається з відсотків і комісійних платежів.

Трастові операції. Багато комерційних банків приймають на себе функції довіреної особи і виконують у цій ролі різноманітні операції для своїх індивідуальних і корпоративних клієнтів.

Наприклад, бізнесмен хоче, щоб його син щорічно одержував частину від капіталу, що знаходиться в його батька у банку, а по досягненні повноліття одержав увесь капітал. Деякі комерційні банки не виконують ніяких інших функцій, крім трастової. Маються три основні категорії трастових послуг для фізичних осіб:

- розпорядження майном після смерті власника;
- керування майном на довірчій основі і піклування;
- агентські функції.

Розпорядження після смерті на користь спадкоємців — найбільш розповсюджений вид довірчих послуг. Повинний бути складений докладний опис майна, сплачені борги, а сума, що залишилася, розподілена між спадкоємцями відповідно до закону.

Керування майном у формі трасту може мати різну правову основу: заповіт, спеціальна угода, розпорядження суду. Види трастів, що знаходяться у керуванні банків, дуже різноманітні. *Довічний траст* засновується особою за домовленістю з банком. Наприклад, клієнт переказує гроші в довірче керування банку, доручаючи йому виплачувати доход протягом його життя, а після смерті передати капітал дружині і дітям.

Страховий траст виникає, якщо клієнт призначає банк довіреною особою по страховому полісі і доручає йому випла-

чувати дохід своїй дружині після його смерті і передати суму поліса дітям після смерті дружини.

Корпоративний траст засновується у формі майна, що закладається у банку в забезпечення випуску облігацій компанії.

Траст на користь найманих службовців може мати форму пенсійного фонду чи плану участі в прибутках. У першому випадку підприємець вносить гроші за затвердженою схемою у фонд, що знаходиться у керуванні банком, для покупки анuitетів чи прямих виплат співробітникам по досягненні пенсійного віку. Якщо працівники вносять гроші у фонд, то він називається пенсійним трастом за участю, якщо не вносять — без участі. У другому випадку підприємець переводить частину прибутку в траст-фонд, відкритий у банку для такого розподілу внесків і таких доходів від фонду на користь працівників компанії по досягненні пенсійного віку чи на іншу дату.

Агентські функції відрізняються від трасту тим, що у випадку трасту довірена особа одержує юридичне право на розпорядження власністю, а при агентських відносинах право залишається в принципала. Агентські функції полягають у такому:

- *збереження цінностей у сейфі*: банк одержує, зберігає і видає цінності з доручення принципала без яких-небудь ініціатив чи активних функцій;
- *збереження майна з активними функціями*: банк не просто зберігає цінності в сейфі, а купує і продає їх, одержує по них дохід, діючи відповідно до інструкцій принципала;
- *керування*: банк виконує усі функції хоронителя майна й активно керує власністю, наприклад, аналізує стан портфеля цінних паперів, дає рекомендації і пропонує засоби інвестування капіталу тощо. Якщо у ведення банку передається реальна власність, банк може здавати її в наймання, експлуатувати відповідно до інструкцій принципала.

Банки виконують агентські функції для ділових фірм:

- *агент по трансферті*: банк виконує для корпорацій операції по передачі права власності на акції й іменні облігації від одного власника до іншого;

- *реєстратор акцій*: банк веде облік випущених цінних паперів, щоб не допустити їхньої надмірної емісії, яка карається законом. Банк виконує роль депозитарію різних цінностей під час фінансових реорганізацій. Банк бере на себе функції агента по виплаті дивідендів по акціях і відсотків (а також погашенню основного боргу) — по облігаціях компанії [31, с. 38–40].

Траст-відділ банку надає численні послуги і фінансові консультації індивідуальним розпорядникам, опікунам і адміністраторам, що керують чужим майном на довірчій основі.

8. 4. Спеціалізовані небанківські кредитно-фінансові установи

Монополістична стадія капіталізму обумовила появу нових кредитно-фінансових інститутів, що стали швидко розвиватися після кризи 1929–1933 рр. Відбулося більш повне розмежування функцій між різними фінансовими інститутами усередині кредитної системи. Швидко вирости і зайняли найважливіші позиції на ринку позичкових капіталів страхові компанії, пенсійні фонди, інвестиційні компанії й інші спеціалізовані установи. Вони стали основним джерелом довгострокового капіталу і на грошовому ринку, потіснивши в цій сфері комерційні банки.

Однак падіння значної ваги комерційних банків не означає зниження їхньої ролі в економіці. Вони продовжують виконувати найважливіші функції кредитної системи.

Кредитно-фінансові установи здійснюють свої функції в економіці по трьох основних напрямках:

- надання позичкового капіталу промисловості і державі;
- акумуляція вільного грошового капіталу і грошових заощаджень населення;
- володіння фіктивним капіталом.

До цих установ відносяться: страхові компанії, пенсійні фонди, позиково-ощадні асоціації, інвестиційні і фінансові компанії, благодійні фонди, кредитні союзи.

Росту впливу спеціалізованих небанківських установ сприяли три основні причини:

- зростання доходів населення;
- активний розвиток ринку цінних паперів;
- надання цими установами спеціальних послуг, які не можуть надати банки.

Крім того, страхові компанії і пенсійні фонди на відміну від банків можуть акумулювати грошові заощадження на досить тривалі терміни і, отже, робити довгострокові інвестиції.

Основні форми діяльності цих установ на ринку позичкових капіталів зводяться до акумуляції заощаджень населення, наданню кредитів через облігаційні позики корпораціям і державі, мобілізації капіталу через усі види акцій, наданню іпотечних і споживчих кредитів, а також кредитної взаємодопомоги.

Усі ці інститути ведуть гостру конкурентну боротьбу між собою за залучення грошових заощаджень.

Страхові компанії конкурують з пенсійними фондами за залучення пенсійних заощаджень і вкладення їх в акції. Позиково-ощадні асоціації ведуть боротьбу зі страховими компаніями в сфері іпотечного кредиту і вкладень у нерухомість, а також в області інвестування в цінні державні папери. Фінансові компанії суперничають зі страховими компаніями у сфері споживчого кредиту. Інвестиційні і страхові компанії, пенсійні фонди конкурують між собою за вкладення в акції. Крім того, усі види цих установ конкурують з комерційними й ощадними банками за залучення заощаджень усіх верств населення. При цьому необхідно відзначити, що конкуренція, як між спеціалізованими небанківськими установами, так і між ними і банками має так званий неціновий характер. Це пояснюється специфікою пасивних операцій кожного виду кредитно-фінансових установ. Так, у банківській справі діє відсоткова ставка по внесках і наданих кредитах, у страховій справі — страховий тариф, що визначає розмір страхової премії і страхового відшкодування; в інвестиційних компаній — курсова різниця між акціями, що випускаються, й акціями, що здобуваються ними. Тому неці-

нова конкуренція визначається, насамперед, непорівнянністю операцій і цін на них. Порівнянність можлива лише при інвестуванні в однорідні, фінансові по своїй природі, об'єкти.

Для *страхових компаній* характерна специфічна форма залучення засобів — продаж страхових полісів. Отримані доходи вони вкладають, насамперед, в облігації й акції інших компаній, чи в цінні державні папери.

Створення і розвиток пенсійних фондів — нове явище на ринку позичкових капіталів, цінних паперів і, в цілому, в кредитній системі.

Пенсійні фонди розрізняються по організації, керуванню і структурі активів. Так, є застраховані пенсійні фонди (керовані страховими компаніями) і незастраховані (керовані підприємствами чи по їхньому дорученню — банками), фондовані (їхні ресурси інвестовані в цінні папери) і нефондовані (пенсії виплачуються з поточних надходжень і доходів), і багато інших.

Інвестиційні компанії розміщують серед дрібних власників свої зобов'язання (акції) і використовують отримані ресурси для покупки цінних паперів народного господарства. Дрібні інвестори охоче купують зобов'язання інвестиційних компаній, тому що через значну диверсифікованість (вкладення засобів у різні підприємства) досягається відоме розосередження активів, знижується небезпека втрати заощаджень через банкрутства фірм, у чій акції вкладений капітал.

Фінансові компанії — особливий тип кредитно-фінансових установ, що діють у сфері споживчого кредиту. Фінансові компанії служать важливим інструментом «проштовхування» товарів тривалого користування на ринки для великих промислових корпорацій, особливо в умовах низького попиту і погіршення економічної кон'юнктури.

Розвиток *благодійних фондів* зв'язаний з низкою обставин:

- добродійність стала частиною підприємництва;
- прагнення власників великих особистих статків уникнути податків при передачі спадщин і даруванні;

- дозволяє великим власникам укривати свої капітали від оподаткування і податків на спадщину.

Позиково-ощадні асоціації являють собою кредитні товариства, створені для фінансування житлового будівництва.

Кредитні союзи призначені в основному для обслуговування фізичних осіб, об'єднаних по професійній і релігійній ознаках.

Широка мережа спеціалізованих кредитно-фінансових інститутів дозволила зібрати вільні грошові капітали і заощадження і надати їх у розпорядження торгово-промислових корпорацій і держави. Таким чином, розвиток кредитної системи з'явився однією з найважливіших передумов забезпечення високої норми накопичення капіталу, що сприяло зростанню виробництва і реалізації науково-технічної революції.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Дайте характеристику основі кредитної системи і її ланкам.
2. Визначте основні функції центрального банку.
3. Проаналізуйте комерційні банки у кредитній системі.
4. Вкажіть розрахункові функції комерційних банків.
5. Розтлумачте способи клірингу.
6. Визначте види кредитних угод.
7. Розкажіть, що таке ломбардний кредит.
8. Перелічте, які бувають трастові операції.
9. З'ясуйте ріст впливу спеціалізованих небанківських установ.

Тема 9

ІНСТРУМЕНТИ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ І ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ

9. 1. Мета грошово-кредитного регулювання

В умовах ринкової економіки не так багато факторів можуть зрівнятися по своїй значущості зі стабільною й активно функціонуючою структурою комерційних банків і ефективною системою керування фінансовими і кредитно-грошовими відносинами.

Стан кредитування і грошового обігу в державі безпосередньо впливає на ефективність і інтенсивність споживання факторів виробництва, вироблення товарів і послуг, і, наприкінці, — на їхнє споживання. Тому немаловажним фактором для успішного проходження даних процесів є побудова ефективної діючої кредитно-грошової системи.

Сукупність мір, спрямованих на розширення чи звуження ліквідних ресурсів і обсягу кредитування банків і інших кредитних установ, формує *зміст грошово-кредитної політики*, що проводиться центральним банком.

Основною метою грошово-кредитної політики є допомога економіці в досягненні загального рівня виробництва, що характеризується повною зайнятістю і стабільністю цін. Грошово-кредитна політика складається в зміні грошової пропозиції, регулюванні попиту та пропозиції на позичковий капітал з метою стабілізації сукупного обсягу виробництва (стабільний ріст), зайнятості і рівня цін.

Спочатку основною функцією центральних банків було здійснення емісії готівки. В даний час ця функція поступово відійшла на другий план, однак не слід забувати, що готівка ще є тим фундаментом, на якому ґрунтується вся грошова маса, яка залишилася, тому діяльність центрального банку по емісії готівки повинна бути не менш зваженою і продуманою, чим будь-яка інша.

Здійснюючи грошово-кредитну політику, центральний банк, впливаючи на кредитну діяльність комерційних банків і направляючи регулювання на розширення чи скорочення кредитування економіки, досягає стабільного розвитку внутрішньої економіки, зміцнення грошового обігу, збалансованості внутрішніх економічних процесів. Таким чином, вплив на кредит дозволяє досягти більш глибоких стратегічних задач розвитку всього господарства в цілому. Наприклад, недолік у підприємств вільних коштів утрудняє здійснення комерційних справ, внутрішніх інвестицій тощо. З іншого боку, надлишкова грошова маса має свої недоліки: знецінення грошей, і, як наслідок, зниження життєвого рівня населення, погіршення валютного положення в країні. Відповідно, у першому випадку грошово-кредитна політика повинна бути спрямована на розширення кредитної діяльності банків, а в другому випадку — на її скорочення, переходу до політики «дорогих грошей».

За допомогою грошово-кредитного регулювання держава прагне зм'якшити економічні кризи, стримати ріст інфляції. З метою підтримки кон'юнктури держава використовує кредит для стимулювання капіталовкладень у різні галузі економіки країни.

Слід відзначити, що грошово-кредитна політика здійснюється як непрямими (економічними), так і прямими (адміністративними) методами впливу. Розходження між ними полягає в тому, що центральний банк чинить непрямий вплив через ліквідність кредитних установ, або встановлює ліміти у відношенні кількісних і якісних параметрів діяльності банків.

Відповідно до пріоритетів економічних цілей країни, центральний банк проводить грошово-кредитну політику з застосуванням таких інструментів регулювання грошового обігу й обсягу кредитування в господарстві:

- непрямих методів — облікова (дисконтна) і ломбардна політика, а також політика на відкритому ринку;
- прямих чи адміністративних методів — переоблікове контингентування, політика обов'язкових резервів і різні селективні методи.

9. 2. Політика рефінансування

Термін «рефінансування» означає одержання коштів кредитними установами від центрального банку. Центральний банк може видавати кредити комерційним банкам різними шляхами. Найбільш типовий випадок — переоблік векселів, що знаходяться у портфелях комерційних банків, видача ломбардних кредитів.

Облікова (дисконтна) політика центрального банку заснована на переобліку чи покупці векселів, врахованих раніше комерційними банками. При цьому центральний банк із валюти векселя утримує дисконт, чи обліковий відсоток, зміна якого впливає на обсяг кредитування в країні: при його підвищенні проводиться тверда політика «дорогих грошей», при зниженні — політика «дешевих грошей», тобто політика кредитної рестрикції чи кредитної експансії.

Переоблік векселів довгий час був одним з основних методів грошово-кредитної політики центральних банків Західної Європи. Центральні банки висували певні вимоги до векселя, що враховується, головною з яких була надійність боргового зобов'язання.

Векселі перераховуються по ставці дисконтування. Цю ставку називають також офіційною дисконтною ставкою, звичайно вона відрізняється від ставки по кредитах (рефінансування) на незначну величину в меншу сторону (у Європі — 0,5–2 процентних пункту). Центральний банк купує боргове зобов'язання по більш низькій ціні, чим комерційний банк.

У випадку підвищення центральним банком ставки рефінансування комерційні банки будуть прагнути компенсувати втрати, викликані їм ростом (подорожчанням кредиту) шляхом підвищення ставок по кредитах, наданим позичальникам. Таким чином, зміна облікової ставки (рефінансування) прямо впливає на зміну ставок по кредитах комерційних банків. Османне є головною метою даного методу грошово-кредитної політики центрального банку. Наприклад, підвищення офіційної

дисконтної ставки в період посилення інфляції викликає ріст процентної ставки по кредитних операціях комерційних банків, що приводить до їх скорочення, оскільки відбувається подорожчання кредиту, і навпаки.

Ми бачимо, що зміна офіційної процентної ставки впливає на кредитну сферу. По-перше, утруднення чи полегшення можливості комерційних банків одержати кредит у центральному банку впливає на ліквідність кредитних установ. По-друге, зміна офіційної ставки означає подорожчання чи здешевлення кредиту комерційних банків для клієнтури, тому що відбувається зміна процентних ставок по активних кредитних операціях.

Так, наприклад, у середині 2011 р. офіційні дисконтні ставки центральних банків ведучих промислово розвинутих країн були встановлені в таких розмірах:

Великобританія	5,125 %
Франція	5 %
ФРН	4,5 %
США	3,5 %
Японія	1,75 %

Найбільш низькі процентні ставки були встановлені в Японії, де створені умови для одержання більш дешевого кредиту, чим, наприклад, у Великобританії, і, отже, більш сприятливі умови інвестицій.

Разом з тим, різний рівень офіційних процентних ставок стимулює також переміщення «гарячих грошей», тобто капіталів, які шукають прибуткового застосування, із країн з низькими ставками в країни з високими ставками. Це значно впливає на стан балансу руху капіталів і на платіжний баланс різних країн. Отже, зміна офіційних дисконтних ставок використовується і як метод валютного регулювання.

Доповненням облікової політики служить *ломбардна*, чи заставна, політика, заснована на наданні центральним банком кредитним установам позичок під забезпечення векселів, цінних паперів і державних боргових зобов'язань. У зв'язку з можливістю великого ризику по ломбардному кредиті вста-

новлюється більш високий відсоток (на 1–2 % вище), чим по обліку векселів.

Зміст дисконтної і заставної політики полягає в тому, щоб зміною умов рефінансування кредитних інститутів впливати на ситуацію на грошовому ринку і ринку капіталів.

Умови рефінансування в рамках облікової (дисконтної) політики визначаються такими параметрами:

- вимогами до якості прийнятих до переобліку векселів;
- контингентом переобліку, тобто максимально можливим обсягом переобліку векселів для одного банку;
- дисконтною ставкою центрального банку.

У рамках *заставної* (ломбардної) політики умови рефінансування визначаються вимогами до якості прийнятих у заставу цінних паперів, ставкою по ломбардних кредитах; кількісним чи обмеженим тимчасовим призупиненням видачі ломбардних кредитів.

Наприклад, у ФРН Німецький федеральний банк законодавчо закріпив такі вимоги по якості векселів, прийнятих до переобліку чи в заставу: наявність не менш трьох відомих підписів; термін виконання — не більш трьох місяців із дня представлення до переобліку; відповідність виду векселя.

Крім загальних мір, центральний банк за допомогою дисконтної і ломбардної політики приймає також заходи селективного впливу на визначені галузі господарства шляхом встановлення визначених контингентів, тобто лімітів переобліку векселів. При цьому перевага віддається великим комерційним банкам і державним кредитним інститутам.

Селективні заходи впливу мають і загальноекономічні наслідки: наприклад, при обмеженні обсягу цінних паперів, прийнятих до переобліку чи в заставу, центральний банк знижує обсяг кредитування комерційних банків, і навпаки. У зв'язку з цим загальноекономічний ефект дисконтної і ломбардної політики виступає на перший план, що підтверджується наявністю визначеного взаємозв'язку між зміною дисконтної ставки і темпом росту ВВП: висока ставка центрального банку відіграє роль гальма росту грошової маси (по агрегату М3).

Облікова і ломбардна політика виконує також так названу *сигнальну функцію*, коли кредитні інститути розглядають зниження офіційного дисконту як орієнтацію на проведення політики кредитної експансії, а підвищення — як очікування політики кредитної рестрикції. Однак крупні банки можуть слідом за центральним банком не змінювати процентні ставки, щоб залучити більш широко клієнтуру [33, с. 62–72].

Отже, облікова і ломбардна політика центрального банку — це механізм безпосереднього його впливу на ліквідність кредитних установ і непрямого впливу на економіку в цілому.

9. 3. Операції на відкритому ринку

Операції на відкритому ринку відомі давно як інструмент підвищення ефективності облікової (дисконтної) політики. Особливість операцій на відкритому ринку полягає в тому, що вони проводяться не по ринкових процентних ставках, а по заздалегідь установленому курсу. Процентні ж ставки встановлюються центральним банком диференційовано, у залежності від терміновості цінних державних паперів.

Вплив центрального банку на грошовий ринок і ринок капіталу полягає в тому, що, змінюючи процентні ставки на відкритому ринку, банк створює вигідні умови кредитним інститутам по покупці чи продажу цінних державних паперів для збільшення своєї ліквідності. Крім того, операції на відкритому ринку проводяться між центральним банком з одного боку, і кредитними установами — з іншого. До того ж, вони більше пристосовані до короточасних кон'юнктурних коливань у порівнянні з обліковою політикою.

Таким чином, операції на відкритому ринку — це найбільш гнучкий метод регулювання ліквідності і кредитних можливостей банків шляхом розміщення державного боргу. Ці операції, що представляють одну з форм фінансування держави, використовуються особливо активно центральним банком у період росту дефіцитів федеральних і місцевих бюджетів.

Операції на відкритому ринку як метод грошово-кредитного регулювання економіки характерні для таких країн, як США, Великобританія, ФРН, Франція, Греція, Італія.

9. 4. Політика обов'язкових чи мінімальних резервів

Історично мінімальні резерви з'явилися у виді страхування ліквідності кредитних установ, як гарантії внесків клієнтів. Як метод грошово-кредитного регулювання економіки ця політика є «адміністративним» і найбільш діючим методом впливу центрального банку на готівково-грошовий обсяг ресурсів банків, на їхні кредитні можливості в порівнянні з такими «ринковими» методами регулювання, як облікова політика і політика на відкритому ринку.

Вимоги мінімальних резервів використовуються практично у всіх промислово розвинутих країнах, за винятком Великобританії, Канади і Люксембургу. Але в застосуванні цього методу регулювання в різних країнах маються істотні розходження, пов'язані з національними особливостями економіки країни. Крупні західні економісти, як, наприклад, американський економіст П. Самуельсон, вважають політику обов'язкових, чи мінімальних резервів сильнодіючим і могутнім знаряддям центрального банку.

Сутність цієї політики полягає у встановленні центральним банком норм обов'язкових мінімальних резервів кредитним інститутам у вигляді визначеного відсотка від суми їхніх депозитів, що зберігаються на безпроцентному рахунку в центральному банку.

У деяких країнах встановлення норм обов'язкових резервів відбувається на основі переговорів між центральним банком і комерційними банками країни.

В багатьох країнах у рахунок мінімальних резервів зараховуються наявні касові активи кредитних інститутів.

У різних країнах заходу спостерігаються істотні розходження в механізмі розрахунку резервних ставок, а також у критеріях, по яких вони диференціюються. Основною статтею при розрахунку мінімальних резервів служить величина внесків небанківських установ (промислових, торгових підприємств) по пасивній стороні балансу. Так, наприклад, ставки по обов'язкових резервах кредитних інститутів у ведучих промислово розвинутих країнах у 2011 р. були встановлені у таких розмірах:

Великобританія	0,45 %
США	12 % — по вкладах до запитання, 3 % — інші
Франція	5,5 % — по вкладах до запитання, 3 % — інші
ФРН	від 4,15 до 12,1 %
Швейцарія	2,5 %
Японія	від 2,5 до 0,125 %

У деяких випадках при визначенні величини мінімальних резервів враховуються і міжбанківські зобов'язання.

У цілому, можна відзначити істотну різницю між ставками по мінімальних резервах у різних країнах. Так, наприклад, банк Великобританії встановив для кредитних інститутів ставку лише в 0,45 %, оскільки він практично не використовує мінімальні резерви як інструмент грошово-кредитної політики. Найвищі ставки встановлені в Італії (25 %) і Іспанії (17 %). У країнах з високими ставками резервів зобов'язання по мінімальних резервах не є безпроцентними.

У ряді випадків кредитні інститути звільняються від додержування зобов'язань по мінімальних резервах. Так, наприклад, у ФРН із суми мінімальних резервів виключаються зобов'язання, пов'язані з фінансуванням імпорту.

Ефективність дії інструмента регулювання у виді мінімальних (обов'язкових) резервів визначається широтою охоплення ними окремих зобов'язань. В ФРН у зобов'язання, що оподатковувані мінімальними резервами, включаються вклади до ви-

моги, термінові та ощадні вклади до чотирьох років, а також притягнуті засоби на міжбанківському грошовому ринку і боргові зобов'язання (іменні і на пред'явника) терміном до двох років. Виключення складають зобов'язання стосовно інших інститутів, що містять мінімальні резерви.

У країнах із твердими цільовими грошовими орієнтирами часто устанавлюється відповідність між банківськими зобов'язаннями, визначеними заданою величиною розвинення грошової маси, і депозитами, включеними в розрахунок мінімальних резервів. Наприклад, центральні банки Франції, Іспанії, Японії, Швеції, Італії, як і Бундесбанк ФРН, регулюють грошову масу на основі цільових орієнтирів. Тому в цих країнах резервні зобов'язання поширюються на значну частину пасиву балансу банку.

Аналогічний принцип стосується і нових фінансових інструментів. Так, в Японії при встановленні зміни індексу грошової маси та обов'язкових мінімальних резервів приймаються до уваги депозитні сертифікати. У США зобов'язання, що підлягають обліку в мінімальних резервах, покриваються суворо визначеною частиною грошової маси.

В ряді країн встановлення мінімальних резервів стосовно вкладів в іноземній валюті для нерезидентів має свої особливості. Наприклад, у США і Японії, з метою виключити відхилення від виконання зобов'язань по мінімальних резервах, включають до розрахунку зобов'язань: у США — євродепозити, а в Японії — зобов'язання стосовно офшорних центрів.

У ФРН при введенні надзвичайних заходів у період сильного натиску іноземного капіталу на грошовий ринок з 16 вересня по 15 грудня 1977 р. норми обов'язкових резервів для нерезидентів були встановлені в розмірі 80 %, що змінило напрям руху капіталу в іншу сторону.

Інструмент обов'язкових (мінімальних) резервів використовується також центральними банками для забезпечення конкурентоздатності своїх комерційних банків.

Таким чином, зміна норм обов'язкових резервів є у всіх промислово розвинутих країнах діючим інструментом грошово-кредитної політики, яка постійно адаптується до умов, що змінюються.

9. 5. Селективні методи грошово-кредитного регулювання

Селективними називаються такі методи, використання яких робить вплив не на весь обсяг грошових і кредитних відносин, а тільки на певні його сторони.

До основних методів можна віднести:

- контроль по окремих видах кредитів; він практикується по кредитах під заставу цінних біржових паперів, по споживчих позичках на покупку товарів у розстрочку, по іпотечному кредиту. Регулювання споживчого кредиту звичайно вводиться в періоди напруги на ринку позичкових капіталів, коли держава прагне перерозподілити позичкові капітали на користь окремих галузей чи обмежити обсяги споживчого попиту;
- регулювання ризику і ліквідності банківських операцій.

Державний контроль за ризиком в усьому світі підсилюється в останні два десятиліття. Характерно, що ризик банківської діяльності визначається не через оцінку фінансового положення боржників, а через порівняння величини виданих кредитів із сумою власних резервів. Так, при кредитуванні клієнтури в багатьох країнах банки повинні додержуватись ряду принципів. Як правило, розмір кредитів, виданих одному клієнту чи їхній взаємозалежній групі, повинний складати визначений відсоток від суми власних коштів банку: в США — не більш 10 %, у Франції — 75 %. У розвинених країнах визначається також співвідношення обсягів кредитних операцій і власних коштів. Приміром, у Франції сума всіх кредитів, наданих банком, не повинна перевищувати більш ніж у 20 разів його власні кошти.

Таким чином, грошово-кредитна політика може характеризуватися як невід’ємна частина будь-якої економічної політики. На доказ цьому можна привести такі її достоїнства.

1. *Швидкість і гнучкість*, тобто, в порівнянні з фіскальною політикою, кредитно-грошова може швидко мінятися.

2. *Слабка залежність від політичного тиску*. Так, наприклад, практично у будь-якій державі провести в органі представницької влади новий податок або підняти ставку вже наявного значно складніше, ніж підвищити дисконтну ставку центрального банку, хоча й в останньому випадку відчувається вплив політичного середовища. Крім того, навіть за своєю природою кредитно-грошова політика більш м’яка і консервативна в політичних відносинах, ніж фіскальна. Зміни в державних витратах безпосередньо впливають на перерозподіл ресурсів. У той час як кредитно-грошова політика, навпаки, діє тонше, а тому здається більш припустимою в політичних відносинах.

3. *Монетаризм*, представники якого аргументовано доводять, що зміна грошового положення і кількості грошей у обертанні — ключовий фактор визначення рівня економічної активності. Тому фіскальна політика відносно неефективна.

Однак варто визнати, що кредитно-грошова політика страждає визначеною обмеженістю, й, у реальній дійсності, зіштовхується з низкою складностей.

1. *Циклічна асиметрія*. Якщо проводити політику «дорогих грошей», то буде досягнута така точка, у якій банки будуть змушені обмежити обсяг кредитів, що означає обмеження пропозиції грошей. У той час як політика «дешевих грошей» може забезпечити комерційним банкам необхідні резерви, тобто можливість надавати позички, вона не в змозі гарантувати, що останні дійсно видадуть позички і пропозиція грошей збільшиться. Ця циклічна асиметрія є серйозною перешкодою кредитно-грошової політики лише під час глибокої депресії. У нормальні періоди підвищення надлишкових резервів веде до надання додаткових кредитів і, тим самим, до збільшення грошової пропозиції.

2. *Зміна швидкості обертання грошей.* Так, з погляду грошового обігу загальні витрати можуть розглядатися як грошова пропозиція, помножена на швидкість обертання грошей. У зв'язку з цим швидкість обертання грошей має тенденцію мінятися в напрямку, протилежному пропозиції грошей, чим ліквідує зміни в останньому, що викликано кредитно-грошовою політикою. Інакше кажучи, під час інфляції, коли пропозиція грошей обмежується політикою центрального банку, швидкість обертання грошей схильна до зростання. І навпаки, коли приймаються політичні заходи для збільшення пропозиції грошей у період спаду, швидкість обертання упаде.

3. *Вплив інвестицій,* тобто дія кредитно-грошової політики, може ускладнитися і, навіть, тимчасово загальмуватися в результаті несприятливих змін розташування кривої попиту на інвестиції. Наприклад, політика звуження кредитоспроможності банків, що спрямована на підвищення процентних ставок, може вплинути на інвестиційні витрати, якщо одночасно попит на інвестиції унаслідок ділового оптимізму, технологічного прогресу чи очікування в майбутньому більш високих цін на капітал зростає. У таких умовах, для ефективного скорочення сукупних витрат, кредитно-грошова політика повинна підняти процентні ставки надзвичайно високо. І навпаки, серйозний спад може підірвати довіру до підприємництва, і тим самим звести нанівець усю політику «дешевих грошей» [20, с. 68–70].

Таким чином, кредитно-грошова політика, що проводиться центральним банком, як зняряддя державного регулювання економіки має свої слабкі і сильні сторони. До числа останніх, наприклад, відносять і дилему цілей кредитної політики, що виникає внаслідок неможливості для керівних установ стабілізувати одночасно і грошову пропозицію, і процентну ставку. Сказане дозволяє зробити висновок, що вірне застосування зазначених важелів для поліпшення економічної ситуації в країні реально лише при точному плануванні і прогнозуванні впливу грошово-кредитної політики центрального банку на ділову внутрішньодержавну активність.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Розберіть прямі методи впливу грошово-кредитної політики.
2. Вкажіть непрямі методи грошово-кредитної політики.
3. Розтлумачте сутність політики рефінансування.
4. Охарактеризуйте ломбардну чи заставну політику.
5. Проаналізуйте операції на відкритому ринку.
6. Розтлумачте політику обов'язкових, чи мінімальних, резервів.
7. Сформулюйте селективні методи грошово-кредитного регулювання.

Тема 10

ВАЛЮТНІ СИСТЕМИ І МІЖНАРОДНІ РОЗРАХУНКИ

10. 1. Валютні системи

Валюта (італ. *valuta* — «ціна, вартість») — це грошова одиниця країни. Окремі елементи валютних відносин з'явилися ще в античному світі — Стародавній Греції і в Стародавньому Римі — у виді вексельних і міняльних справ.

Наступним етапом розвитку валютних відносин стали середньовічні «вексельні ярмарки» знаменитих торгових центрів Західної Європи — у Ліоні, Антверпені тощо. Автоматичні клірингові палати з'явилися в Німеччині, Великобританії і Нідерландах. Міжнародні валютні відносини були обумовлені створенням світового ринку, поглибленням міжнаціонального поділу праці, розвитком економічних відносин між різними державами. Між валютними відносинами і процесом виробництва існують прямий і зворотний зв'язки.

Об'єктивною основою валютних відносин є процес суспільного виробництва, міжнародний обмін товарами, капіталами, послугами.

Валютні відносини вторинні стосовно процесу виробництва. Проте вони на нього впливають, зокрема валютні кризи негативно відбиваються на процесі виробництва. Стан валютних відносин залежить від рівня розвитку економіки, національної, світової і політичної обстановки. Валютну систему можна розглядати з економічної й організаційно-правової точок зору.

З економічної точки зору валютна система — це сукупність валютно-економічних відносин, що історично склалися на основі інтернаціоналізації господарських зв'язків.

З організаційно-правової — це державно-правова форма організації валютних відносин країни, що склалася історично на основі інтернаціоналізації господарських зв'язків і закріплена

національним законодавством, з урахуванням норм міжнародного права.

Розрізняються національна, регіональна і світова валютні системи. Спочатку виникла *національна* валютна система. Це сукупність валютно-економічних відносин, за допомогою яких здійснюється міжнародний платіжний оборот, утворюються і використовуються валютні ресурси країни.

Національна валютна система є складовою частиною грошової системи країни, але відносно самостійна і виходить за національні границі. Її особливості визначаються ступенем розвитку економіки і зовнішньоекономічних зв'язків країни.

Національна валютна система включає такі елементи:

- національна валюта;
- ступінь її оборотності;
- паритет національної валюти;
- режим курсу національної валюти;
- міжнародна валютна ліквідність країни;
- наявність чи відсутність валютних обмежень;
- міжнародні кредитні засоби, регламентація їх використання;
- регламентація міжнародних розрахунків країни;
- режим національного ринку і ринку золота;
- національні органи, що обслуговують і регулюють валютні відносини країни.

Національна валютна система зв'язана зі світовою. Цей зв'язок здійснюється через національні банки, що обслуговують і регулюють валютні відносини, і виявляється в міждержавному валютному регулюванні.

Світова валютна система — це закріплена міжнародними угодами форма організації міжнародних валютних відносин, що склалися на основі розвитку світової системи господарства.

Світова валютна система містить у собі:

- резервні валюти, міжнародні рахункові одиниці;
- умови взаємної оборотності валют;
- уніфікований режим валютних паритетів;
- регламентацію режимів валютних курсів;
- міждержавне регулювання міжнародної валютної ліквідності;

- міждержавне регулювання валютних обмежень;
- уніфікацію правил використання міжнародних кредитних засобів обертання;
- уніфікацію основних форм міжнародних розрахунків;
- режим світових валютних ринків і ринків золота;
- міжнародні організації, що здійснюють міждержавне валютне регулювання.

Взаємний зв'язок національної і світової валютних систем не означає їхньої тотожності, оскільки різноманітні їхні задачі, умови функціонування і регулювання. Так, якщо національна валютна система базується на національній валюті (грошовій одиниці країни), то світова валютна система — на одній чи декількох резервних валютах, чи міжнародній рахунковій грошовій одиниці.

Резервна (ключова) валюта — особлива категорія конвертованої національної валюти ведучої країни, що виконує функції міжнародного платіжного і резервного засобу, служить базою визначення валютного паритету і валютного курсу для інших країн.

Існують визначені об'єктивні передумови придбання валютою статусу резервної:

- пануючі позиції країни у світовому виробництві, експорті товарів і капіталів, золотовалютних резервах;
- розвита мережа кредитно-банківських послуг, у тому числі за кордоном;
- організований ринок позичкових капіталів;
- лібералізація валютних операцій, вільна оборотність валюти, що забезпечує попит на неї інших країн.

В інституціональному аспекті необхідною умовою визнання національної валюти в якості резервної є впровадження її в міжнародний оборот через центральні банки і міжнародні валютно-кредитні організації, що здійснюють міждержавне валютне регулювання.

Міжнародна рахункова грошова одиниця — валютна одиниця, використовувана як умовний масштаб для порівняння міжнародних вимог і зобов'язань, установлення валютного паритету і курсу.

Наступний елемент валютної системи — ступінь конвертованості валют. *Конвертованість* являє собою характеристику економіки певного типу, що у принципі не може бути створена разовим урядовим рішенням. Ступінь конвертованості валюти визначається станом і типом економіки. У найбільш широкому плані конвертованість національної валюти представляє механізм прямого зв'язку внутрішнього ринку зі світовим, що має на увазі справді багатобічний характер торгівлі (на відміну від двосторонніх клірингів) і достатній ступінь відкритості економіки для зовнішньої конкуренції. Колись конвертованість означала волю розміну національної валюти на золото, а сьогодні головною її ознакою є рівень валютних обмежень.

Варто розділити поняття тверда і конвертована валюта.

Тверда валюта має стійкий чи ринковий курс, що підвищується, і купівельну спроможність. Вона майже завжди є конвертованою.

Конвертованість буває повна чи часткова, внутрішня чи зовнішня. *Повна* конвертованість має на увазі відсутність валютних обмежень по поточним і фінансовим операціям. Це характерно для вільно конвертованих (оборотних) валют (ВКВ), до яких відносяться грошові одиниці США, Канади, Швейцарії, Японії, Швеції, Австрії тощо. Деякі ВКВ широко використовуються в міжнародних розрахунках як засіб створення валютних резервів. Ці валюти називаються резервними, чи ключовими. Такий статус мали долар США, англійський фунт стерлінгів, німецька марка, японська ієна, швейцарський франк.

Часткова конвертованість має на увазі збереження тих чи інших валютних обмежень. *Внутрішня* конвертованість означає відсутність обмежень для резидентів. *Зовнішня* конвертованість означає відсутність обмежень для нерезидентів.

Резидент — юридична чи фізична особа, що з погляду валютного контролю постійно перебуває в іншій країні і не вважається іноземною (наприклад, компанія офіційно зареєстрована, а фізична особа має громадянство).

Нерезидент — юридична чи фізична особа, що має зареєстровану адресу в іншій країні. При здійсненні валютних обмежень відносини між резидентами і нерезидентами регламентуються.

Після Другої світової війни тільки США мали конвертовану валюту, а ведучі країни змогли перейти до обмеженої оборотності по поточним операціям тільки наприкінці 50-х рр. Сьогодні скасували валютні обмеження також ФРН, Великобританія, Японія, Канада, Нідерланди, Австралія, Нова Зеландія, Сянган (Гонконг), Сінгапур, Малайзія і деякі арабські країни. Для введення часткової конвертованості необхідні як мінімум наявність внутрішнього ринку товарів, послуг, капіталів, валюти. Цей ринок повинний бути збалансований і відкритий деякою мірою для нерезидентів.

Справжня конвертованість характерна для високорозвинених і відкритих економік. Розрізняють три рівні конвертованості:

- елементи конвертованості;
- інструменти регулювання відносин зі світовим ринком;
- найважливіші елементи загальноекономічної політики.

Елементи конвертованості:

- гнучкий ринковий курс, що регулює і відбиває попит і пропозиція;
- відсутність валютних обмежень по поточним і фінансовим операціям;
- право резидентів володіти і розпоряджатися іноземною валютою;
- право нерезидентів здійснювати операції з національною валютою.

Регулювання зв'язків зі світовим ринком:

- відповідна торгова і митна політика;
- валютна політика (режим курсу і форми його підтримки, валютний контроль).

Елементи загальноекономічної політики:

- регулювання ринкових відносин і участь держави в економіці;

- грошово-кредитна і бюджетна політика;
- фінансова збалансованість;
- антиінфляційні міри;
- підтримка високої купівельної спроможності валюти.

Елементом валютної системи є *валютний паритет* — співвідношення між двома валютами, встановлене в законодавчому порядку. Фактично валюти ряду країн прив'язані до однієї з ведучих валют чи кошику валют. Валютний паритет є основою валютного курсу, що також є елементом валютної системи. Розрізняються фіксовані валютні курси, що коливаються у вузьких рамках, і курси, які плавають, тобто змінюються в залежності від ринкового попиту та пропозиції валюти.

Елементом валютної системи є міжнародна валютна ліквідність, що включає золотовалютні резерви, резервні кредити в МВФ. Періодично в рамках національної валютної системи вводяться обмеження на операції з валютними цінностями [52, с. 122–124].

Інший елемент валютної системи — міжнародні кредитні засоби обертання. Регламентація їхнього використання, як і практика міжнародних розрахунків, здійснюється відповідно до уніфікованих міжнародних норм. У їхньому числі: Женевська конвенція (вексельна і чекова), Уніфіковані правила і звичаї для документальних акредитивів і інкасо тощо.

Інституціональна структура валютної системи піддається регулюванню на національному, регіональному і міждержавному рівнях.

10. 2. Розвиток світових валютних систем

До 1914 р. міжнародний рух як довгострокових, так і короткострокових капіталів міг здійснюватися практично без урядового контролю, оскільки валютні відносини залишалися порівняно стабільними, а інфляційні процеси в міжнародній сфері стримувалися. Відбувалося це завдяки тому, що міждержавні розрахунки постійно коректувалися механізмом золотого стан-

дарту. При золотому стандарті існував вільний міжнародний валютний оборот.

Власники іноземної валюти могли вільно розпоряджатися нею: продавати банку чи будь-якій третій особі по вільно складеному курсу, коливання якого обмежувалися золотими точками. Перетворення національної валюти на іноземну чи на золото (незалежно від цілі) ніким і нічим не обмежувалося. Коливання курсів на валютному ринку в умовах золотого стандарту звичайно були незначні. Механізм золотих точок не був абсолютно надійним регулятором валютних курсів. Наприклад, всього три країни (Великобританія, США і Нідерланди) до 1914 р. допускали вільний увіз / вивіз золота.

Перша світова війна порушила нормальне функціонування валютного ринку. Для цього часу характерне невиконання зобов'язань, заборони на експорт золота, фіксація курсів тощо. Більшість держав упровадила торгові і валютні обмеження. Золото повсюдно вилучили з обігу, а механізм золотого стандарту перестав функціонувати.

У 1919 р. влади провідних країн припинили підтримку своїх валют, настав період неконтрольованих коливань їхніх курсів.

Конференція 1922 р. у Генуї спробувала установити деяку перехідну систему. Для нормалізації функціонування валютної системи було рекомендовано відновити часткову оборотність національних валют у золото тільки у виді зливків (воно зникло з внутрішнього обертання). Унаслідок війни відбувся процес перерозподілу запасів шляхетних металів. Щоб допомогти країнам, які позбавилися золота, відновити національну валюту, було запропоновано резервні авуари виражати не тільки в цьому металі, але й у валюті, котру можна було б в нього обернути.

Війна підсилила нерівномірність економічного і політичного розвитку: основні світові запаси казначейського золота виявилися зосереджені в США, Великобританії, Франції і Японії. Ці країни могли собі дозволити мати грошові системи, що базуються на золотому стандарті. Так, Франція в 1928 р. по-

вернулася до золотого паритету. В інших країнах установився золотодевізний стандарт паперово-грошового обертання, що орієнтувалося на ту чи іншу сильну іноземну валюту.

Після кризи 1929 р. була зроблена нова спроба досягти міжнародної згоди. У червні 1933 р. у Лондоні відбулася конференція 66 країн, на якій обговорювалися питання повернення до золотомонетного стандарту і встановлення потрібного перемір'я (митного, валютного і, по можливості, міжнародних боргів), підвищення цін, здатних оживити ділову активність. Провал Лондонської конференції привів до виникнення стерлінгового блоку і росту значення долара.

У 1931–1933 рр. склалися три валютних блоки: стерлінговий (країни Британської імперії, ряд країн Західної Європи, Іран, Ірак, Єгипет, Японія), доларовий (Канада, Ньюфаундленд і країни Латинської Америки) і «золотий блок» (на чолі з Францією — у нього входили Бельгія, Нідерланди, Швейцарія, Італія і Польща). У рамках таких зональних валютних блоків рядові валюти були прив'язані до золотого паритету центральної валюти блоку.

Перехід до золотодевізної системи означав різке скорочення золота в міжнародному обороті і вимагав подальшого удосконалювання міжнародних кредитно-платіжних відносин.

У період між світовими війнами одержали розвиток різні форми валютного клірингу. У 1931 р. була укладена перша двостороння клірингова угода між Угорщиною і Швейцарією, а до 1939 р. нараховувалося вже 83 клірингових, 53 платіжно-клірингових і 36 платіжних угод між 38 державами.

Зростаюча залежність національних господарств одне від одного в кредитно-фінансовій і валютній сферах була характерна для світової економіки періоду між війнами.

В 1929 р. у США почалася криза, яка швидко перекинулася в Західну Європу і зруйнувала її економіку.

Державне регулювання внесло відчутні зміни в кредитно-фінансові відносини усередині країн і на міжнародній арені, у світову валютну систему. Міжнародний рух товарів і капіталів

був узятий урядами під строгий контроль і піддався сильному обмеженню уведенням твердої регламентації діяльності банків у кожній країні.

Друга світова війна ще більш підсилила необхідність державного регулювання господарського життя, у тому числі внутрішніх і міжнародних кредитних відносин, але вона ж неминуче їх і розбудувала.

В післявоєнні роки США знову виступили кредитором Західної Європи, надавши \$ 17 млрд за «планом Маршала». В Америці сконцентрувалися основні запаси світового казначейського золота, що обумовило неминучість модифікації золотодевізного стандарту в золотодоларовий. Валютна система, що опирається на одне тільки золото, підсилила взаємозалежність національних господарств.

Вже в 30-х, а особливо в 40-х рр. державне монополістичне регулювання починає усе активніше проникати в сферу міждержавних відносин.

Після Другої світової війни на базі довоєнних валютних блоків оформилися валютні зони (угруповання держав, валюти яких залежать від валюти країни, що очолює зону). Вхідні у валютну зону країни були зв'язані з країною, що очолює зону, єдиним валютно-фінансовим режимом і в основному однаковою системою валютних обмежень [54, с. 236–240].

Нараховувалося шість валютних зон: стерлінгова, доларова, французького франка, португальського ескудо, іспанської пети і голландського гульдена.

Стерлінгову зону (Індія, Пакистан, Австралія, Нова Зеландія, Цейлон, Гана, Кенія, Кіпр, Нігерія, Танганьїка, Бірма, Ірландія, Ісландія, Лівія, ОАЕ, Кувейт) очолювала Великобританія.

Доларова зона виникла в 1933 р. (охоплювала країни, що не застосовували валютних обмежень, — Болівію, Венесуелу, Гаїті, Гватемалу, Гондурас, Канаду, Колумбію, Мексику, Нікарагуа, Панаму, Сальвадор). Їхня територія складала 1/5 земної кулі.

Основні ознаки доларової зони такі:

- підтримка незмінного співвідношення між валютою своєї країни і доларом США;

- відсутність валютного контролю при міжнародних розрахунках з іноземними державами;
- збереження більшої частини валютних резервів у виді доларових внесків в банках США, через які і здійснювалися міжнародні розрахунки країн зони.

Економічною основою доларової зони виступав американський капітал; гнітюча частина зовнішньої торгівлі країн зони була орієнтована на ринок США.

Зона французького франка була створена Францією для збереження своїх позицій у колоніальних, залежних країнах (Алжирі, Марокко, Тунісі, Мадагаскарі, Монако, Камеруні). Єдиний валютний і митний режим країн зони, вільна оборотність валют усередині зони, забезпечення французьким франком і казначейськими зобов'язаннями Франції дозволяли французьким монополіям здійснювати контроль над економікою і кредитно-грошовою системою даних країн і витягати з цього прибутки. Усі зовнішньоекономічні операції здійснювалися через уповноважені французькі банки і стабілізаційний валютний фонд французького банку. Франція контролювала весь валютний виторг країн зони. 1 жовтня 1959 р. із зони вийшов Туніс, а 1 березня 1960 р. — Гвінейська республіка. Для збереження свого впливу Франція усе ширше використовувала методи збільшення державних капітальних вкладень у країнах зони і бюджетні дотації.

Швидке накопичення нафтодобувними країнами величезних валютних резервів, зменшення фінансової залежності від ведучих держав сприяли налагодженню регіональних зв'язків.

Досвід військових років і небезпека його повторення після Другої світової війни спонукали США і Великобританію почати вже в 1943 р. перші кроки до створення вільної, стабільної і багатобічної валютної системи. Проект післявоєнного міжнародного пристрою став предметом обговорення на Міжнародній конференції країн антигітлерівської коаліції в Бретон-Вудсі (США, 1944 р.). Ідейним натхненником створення міжнарод-

ної організації був М. Кейнс. Супротивником цієї системи став М. Фрідмен.

В основі Бретон-Вудської системи було насамперед спільне регулювання валютних курсів, фіксованих і взаємозалежних. Для керування системою був утворений Міжнародний валютний фонд, що спочатку складався з 44 країн. Кожен член організації визначав золотий зміст своєї валюти і на цій базі фіксував курс у валютах інших країн-учасниць. Коливання курсу допускалися в межах $\pm 10\%$. МВФ надавав короткострокові кредити для урегулювання платіжних балансів.

Міжнародним резервним ресурсом поряд із золотом став американський долар — єдина формально оборотна в метал національна валюта. Офіційна ціна золота до 1971 р. складала \$ 35 за тройську унцію. Англійський фунт стерлінгів являвся «другою» резервною валютою. Курси проведення операцій з наявною іноземною валютою на ринку кожної з країн не повинні були відрізнятись від паритетів більш ніж на 1%.

Для полегшення міжнародних розрахунків були створені спеціальні права запозичення — колективні розрахункові засоби (СПЗ).

Розподіл СПЗ між учасниками відбувався відповідно до фінансового внеску кожного з них. СПЗ були розмінювані на усі валюти учасників МВФ за курсом, спочатку прирівняному до долара, а потім установленому до \$ 1,2.

Створена в Бретон-Вудсі валютна система була ефективною близько 15 років. 1950-ті рр. були відносно спокійними в плані поступового переходу до конвертованості. Тільки французький франк піддався значній зміні паритету, будучи девальвованим 27 грудня 1958 р. на 14,9%.

У 1961 р. ревальвували німецька марка і голландський гульден. 18 листопада 1967 р. відбувається девальвація фунта стерлінгів (з \$ 2,80 до \$ 2,40). У 1968 р. девальвував французький франк (на 11,1%), а в 1969 р. ревальвувала німецька марка.

Утрата довіри до долара приходиться на ранні 70-ті роки. 15 серпня 1971 р. США заявили про відхід від конвертованості

долара в золото. На валютній конференції 17–18 грудня 1971 р. у рамках Смітсоновської угоди США почали підвищення офіційної вартості золота з \$ 35 до \$ 38 за унцію, що означало девальвацію долара на 7,89 %. Ревальвації ж склали: 7,7 % — для ієни; 4,6 % — для німецької марки; 2,8 % — для голландського гульдена і бельгійського франка.

Угода передбачала розширення припустимих меж коливань валютних курсів з 1 до 2,25 % в обидва боки від паритету і деякі інші міри, покликані сприяти відновленню валютної стабільності.

У січні 1976 р. у Кінгстонській угоді по перегляду статуту МВФ (іноді іменується Ямайською) було закріплене відмовлення від основних принципів Бретон-Вудської системи. Були скасовані золотий стандарт і система твердої фіксації курсів, накладена заборона на використання золота як основу валютних паритетів, узаконена система плаваючих валютних курсів. При цьому багато партнерів зберегли прив'язку до долара і прийняли рішення перетворити СПЗ в основний резервний засіб, ключовий актив міжнародної валютної системи. Однак квота СПЗ у світових валютних резервах залишалася на рівні 6 %.

Одним з найбільш важливих принципів, покладених в основу зміненого статуту МВФ, стала «демонетизація» золота — скасування його офіційної ціни й усунення з валютної системи, міжнародних розрахунків і кредитних відносин. З цього часу особливо різко зріс приплив американської валюти в міжнародний платіжний оборот.

Вільний режим установлення валютних курсів сприяв розвитку у валютній сфері тенденції до поліцентризму з яскраво вираженими ознаками втрати долларом ролі валютного еталона.

Таким чином, Ямайська угода визнала положення, у якому опинилася валютна система, відкинула можливість для золота служити якій-небудь корисній цілі в рамках системи й офіційно установила, що національна грошово-кредитна політика не повинна обмежуватися ніякими міжнародними правилами про валютні курси.

Поряд з розвитком світових валютно-кредитних відносин і їхнім урегулюванням в глобальному аспекті йшов процес їхнього упорядкування в регіональному масштабі.

По закінченні Другої світової війни керівники західноєвропейських країн усвідомили необхідність формування політичного союзу. Так, у 1949 р. була створена Рада Європи. У цей же час виникли такі міжнародні організації, як Організація європейського економічного співробітництва (1948 р.), Організація північноатлантичного договору (1949 р.) і Західноєвропейський союз (1954 р.). Усі вони виступали як добровільні асоціації, а не органи із владними повноваженнями на міжнародному рівні.

Головна задача ЄС — узгодження і вироблення загальної політики країн-членів. В економічній сфері рішення цієї задачі опирається на митний союз і загальний ринок. У цьому напрямку були введені єдиний зовнішній тариф і єдина сільськогосподарська політика, скасовані митні бар'єри й обмеження на переміщення людей і капіталу між країнами-членами; установлені загальні правила конкурентної боротьби; здійснена загальна транспортна політика, погоджені податкова і єдина регіональна і соціальна політики.

Поступово виникло протиріччя між зовнішньоторгівельною і валютною складовими інтеграційного процесу, що особливо загострилося в 1973 р. у зв'язку з переходом світової валютної системи від фіксованих до плаваючих валютних курсів.

Для зм'якшення протиріччя й обмеження можливостей держав, що входять у ЄС, маніпулювати курсами своїх валют в інтересах власних експортерів країни-члени ЄС у 1979 р. ввели в дію Європейську валютну систему. Вона передбачала установлення вузького коридору, у межах якого можливі коливання курсів обміну національних валют, і поступове об'єднання грошових систем усіх країн-учасниць.

Таким чином, з березня 1979 р. почала формуватися Європейська валютна система, задачі якої склалися в сприянні зниженню інфляції і забезпеченні стабільності валютних кур-

сів. Механізм дії цієї системи припускав використання єдиної розрахункової одиниці — екю.

Екю — штучна валюта, підтримувана кошиком національних валют країн співтовариства. Частка кожного учасника залежить від його частки в сукупному валовому продукті і взаємній торгівлі. На основі валютного кошика формувався і центральний курс екю.

Режим валютних курсів у системі передбачав спільні зміни валют, що одержали назву «європейської валютної змії». Межі взаємних коливань встановлювалися в розмірі $\pm 2,25\%$ від загального центрального курсу (для Італії й Іспанії — $\pm 6\%$). Із серпня 1993 р. через загострення валютних проблем ЄС рамки цих коливань були розширені до $\pm 15\%$.

Дотримання зазначеного режиму підкріплювалося регулюючими мірами: зміною процентних ставок, що роблять вплив на валютний курс, взаємним кредитуванням центральних банків з метою підтримки курсових співвідношень і валютних інтервенцій.

Екю виступало як міжнародний платіжний і резервний засіб поряд з національними валютами, але існувало у формі записів на рахунках банків і безготівкових перерахувань по них.

У грудні 1991 р. у Маастріхті країни ЄС домовилися про терміни переходу до Європейського валютного союзу. Договір був підписаний 7 лютого 1992 р. і набрав сили з 1 листопада 1993 р.

Об'єднаний ринок може працювати ефективно тільки при погоджених позиціях усіх країн у відношенні факторів, що визначають стабільність валютних курсів, інфляцію, платіжний баланс і рівень процентних ставок. На першому етапі переходу всі члени ЄС повинні були приєднатися до Єдиного механізму валютного обміну і тримати курси своїх валют у рамках погодженого коридору. Контроль за «переливами» капіталу між країнами також скасовувався.

З 1994 р. наступив другий етап тривалістю в три роки. Зближення політики всіх країн у відношенні інфляції, процентних ставок, стану платіжних балансів і податкової політики повин-

ний був гарантувати стабільність валютних курсів у ще більш вузьких рамках. На третьому етапі країни переходять до використання єдиної валюти — євро, що у безготівковій формі вводиться з 1 січня 1995 р.

Створений центральний європейський банк, власне кажучи, перетворюється на емітента європейських грошових знаків, що проводить єдину грошово-кредитну політику Союзу: визначає курс євро стосовно долара й інших зовнішніх валют, процентні ставки по єврокредитам, умови купівлі-продажу європейських цінних паперів.

Таким чином, інтеграційні процеси в Європі носять необоротний характер. Стабілізаційний ефект євро, насамперед на території Європи, очевидний.

З 1 січня 1999 р. по 31 грудня 2001 р. передбачався початок реальної діяльності Економічного і Валютного союзів. Жорстко і необоротне фіксуються курси національних валют країн-учасниць стосовно євро, що стає самостійною, повноправною грошовою одиницею. У цей період паралельно і нарівні з нею функціонують і національні валюти.

Після 31 грудня 2001 р. усі рахунки в обов'язковому порядку повинні конвертуватися по офіційним курсам у євро. До 1 січня 2002 р. у обертання вводяться нові банкноти і монети в євро, що заміщують колишні в національних грошових одиницях.

Після 1 липня 2002 р. євробанкноти й євромонети стають єдиним законним платіжним засобом у відповідних країнах. На практиці заміщення національних валют по фіксованим курсам почалося з 1 січня 1999 р. З цього ж часу всі посилання в юридичних документах на екю замінюються посиланнями на євро за курсом 1 : 1. Будь-які платіжні зобов'язання, виражені в євро чи національних грошових одиницях даної країни-учасниці, можуть погашатися боржником в євро, або в національній валюті.

У перехідний період з 1 січня 1999 р. до 31 грудня 2001 р. діє принцип волі вибору для учасників угод (національна валюта чи євро). У перспективі використання євро в міжнародних розрахунках, кредитних відносинах, операціях на фінан-

сових ринках визначає її роль резервної валюти, що займе своє місце й в офіційних валютних резервах, зосереджених у центральних банках країн, і в резервах комерційних банків — на рахунках їхніх клієнтів і на кореспондентських рахунках.

Перетворення євро на світову валюту носить поступовий характер. Довгострокові перспективи євро залежать від внутрішніх і зовнішніх економічних факторів, зв'язаних із грошово-кредитною політикою. Очевидно, поява нової єдиної валюти вплине на валютну систему в цілому. Відбудеться перехід від домінуючої ролі долара до валютного плюралізму.

Отже, розвивається процес глобалізації економічної діяльності за допомогою різноманітних міжнародних економічних зв'язків в області виробництва, торгівлі, фінансів. У той же час набирає силу і процес регіоналізації у виді створення регіональних економічних блоків і об'єднань у різних кутах планети. Яскравими проявами цієї тенденції є Європейський союз і Європейський валютний союз.

Таким чином, дослідження процесу формування і розвитку світової валютної системи і валютного регулювання дозволили виявити деякі тенденції. Так, процес розвитку світової валютної системи пройшов ряд стадій — від використання золотого стандарту до утворення окремих валютних зон у системі взаємин метрополії-колонії і політичних союзів до рівнобіжного використання золота і долара в післявоєнний період з наступним витисненням металу з міжнародного платіжного обороту і його заміною американським долларом. У новітній історії, з одного боку, відбувається глобалізація долара і посилення його ведучих позицій у якості міжнародного валютного резерву, а з іншого боку — розвивається процес регіоналізації з виділенням ключової валюти євро і робляться спроби просування в цьому ж напрямку країн Південно-Східної Азії, СНД.

Крім того, спостерігається поки схована тенденція переформування світового валютного ринку, створеного на базі американського долара, і необхідної зміни функцій міжнародних фінансових інститутів. Усе це проявилось в ході світової фі-

нансової кризи 1998 р. Отже, ключовими проблемами нового тисячоріччя стануть перегляд структури світових валютних резервів, міжнародної ліквідності, відмовлення від домінуючої ролі американського долара і перехід до багатополлярної валютної системи. Крім того, розглядаючи об'єктивні глобальні тенденції світового розвитку в цілому і валютного ринку зокрема, можна припустити, що у віддаленій перспективі виникне необхідність і доцільність формування єдиної світової валюти.

10. 3. Створення Європейського валютного союзу

Новим етапом розвитку західноєвропейської інтеграції стала програма створення валютного й економічного союзу, розроблена комітетом Ж. Делора в квітні 1989 р.

«План Делора» передбачав створення загального ринку, заохочення конкуренції в ЄЕС, координацію економічної, бюджетної, податкової політики з метою стримування інфляції, стабілізації цін і економічного росту, обмеження дефіциту держбюджету й удосконалювання методів його покриття.

На основі «плану Делора» до грудня 1991 р. був вироблений Маастріхтський договір про Європейський союз, що передбачав поетапне формування валютно-економічного союзу.

Перший етап його здійснення фактично почався в липні 1990 р. одночасно з повним скасуванням валютних обмежень по русі капіталів у ЄЕС. Основна увага була приділена зближенню рівнів економічного розвитку, зниженню темпів інфляції і скороченню бюджетного дефіциту.

Другий почався із січня 1994 р. створенням Європейського валютного інституту у Франкфурті-на-Майні в складі керуючих центральними банками країн-членів. Його метою була підготовка до організації Європейської системи центральних банків і емісії банкнот екю.

Європейська рада, що проходила в грудні 1995 р. у Мадриді, підтвердила рішення про введення єдиної європейської валюти з 1 січня 1999 р., що стало третім (заключним) етапом.

Учасники ради вирішили відмовитися від назви екію, замінивши його на євро. По задумах ради, євро повинно було стати не рівнобіжною валютою (стосовно національних, якою була екію), а єдиною, котра цілком замінить марки, фунти, франки тощо.

Для введення єдиної європейської валюти країни Європейського союзу повинні задовольняти таким критеріям.

1. Рівень інфляції не може перевищити більш ніж на 1,5 % середній рівень трьох країн-членів ЄВС з найбільш низьким рівнем інфляції.
2. Державна заборгованість повинна складати менш 60 % від ВВП.
3. Державний дефіцит повинний бути менш 3 % від ВВП.
4. Протягом щонайменше двох років повинні дотримуватися межі коливань валютного курсу, передбачені механізмом обмінних курсів, без девальвації стосовно валюти інших країн-членів ЄС.
5. Довгострокові процентні ставки не повинні перевищувати більш ніж на 2 % середній показник для трьох країн з найбільш низьким рівнем інфляції.

Умови дійсно тверді, але без їхнього виконання переходити на єдину валюту даремно, тому що може початися перекачування національного багатства з процвітаючих країн у менш розвиті, за чим піде знецінювання і повний крах як власне валюти, так і всієї економічної системи союзу.

Технічний перехід був передбачений у три етапи. На початковому (з 1 січня 1999 р. по 1 січня 2002 р.) на євро переводяться безготівкові взаєморозрахунки банків і корпорацій, йде перерахування кредитів і внесків, довгострокових фінансових зобов'язань. У цей період вводиться фіксований курс обміну валют країн-учасниць союзу. На другому етапі (з першого півріччя 2002 р.) у наявному обертанні з'являються банкноти і монети євро. У цей час національні гроші обертуються паралельно з євро, але йде поступовий їхній обмін і виведення з обертання.

Після 1 липня 2002 р. (на третьому етапі) єдиним законним платіжним засобом у федерації європейських держав залишиться тільки євро.

Емісія і контроль за обертанням наявних євро лежить на Європейському центральному банку. Підготовку до його введення і деякі функції виконує Європейський фінансовий інститут у Франкфурті [54, с. 244–250].

Метою загальної валюти є створення зони економічної стабільності, полегшення обмінів і узгодження економічних політик. Дотримання встановлених термінів дозволить відповісти на запитання про готовність Старого Світу створити противагу впливу США. Адже долар використовується в 60 % світових торгових операцій, при тому що ВВП США складає тільки 20 % світового ВВП. Нестабільність обмінних курсів усередині діючої європейської валютної системи приводить до важких наслідків для економік країн-учасниць, змушених страхуватися від обмінних ризиків. Тому євро дозволить громадянам і підприємствам щорічно заощаджувати \$ 8 млрд.

Найважливіша проблема для країн-членів ЄВС полягає в галузі бюджетного дефіциту. Тут положення погіршується. Таким чином, практичним наслідком Маастріхтської угоди став розкол ЄВС. При цьому ймовірна небезпека більшого відставання слабких країн від сильних партнерів по ЄВС. Крім того, валютні зв'язки в рамках ЄВС можуть стати цілком непередбаченими.

Відношення США і Японії до створення Європейського валютного союзу в цілому можна охарактеризувати як скептичне. Сумніви щодо доцільності валютного союзу були великі навіть усередині країн-членів ЄЕС. Зокрема, у Німеччині проявилось побоювання, що заради сумнівної єрвалюти прийдеться відмовитися від власної — самої стабільної у світі — валюти (німецької марки). Населення Німеччини в цілому не схвалювало її скасування. Негативне відношення до валютного союзу переважало й у Великобританії. Очевидну стриманість виявляли і інші країни-члени ЄЕС, за винятком Франції, що самим рішучим образом була за створення ЄВС.

10. 4. Валютна політика: поняття, мета, форми, методи

Валютна політика держави в країнах з розвитою ринковою економікою звичайно зводиться до проблем валютного курсу, офіційних інтервенцій і керування золотовалютними резервами. У широкому значенні валютна політика включає валютне регулювання і контроль, міжнародне валютно-фінансове співробітництво, у тому числі членство в міжнародних організаціях, взаємодію між центральними банками. У ряді країн, наприклад, у Великобританії валютна політика окремо не виділяється і розглядається в контексті грошово-кредитної політики.

Юридично валютна політика оформляється валютним законодавством (сукупністю правових норм, що регулюють порядок здійснення операцій з валютними цінностями в країні і за її межами) і валютними угодами (двосторонніми і багатобічними) між окремими державами чи групами держав.

Попередником сучасних валютних угод був Латинський монетний союз (1865–1926). Його метою було встановлення єдиної грошової одиниці країн-членів, причому монети однієї країни вважалися законним платіжним засобом в інших державах.

Далі події розвивалися у такий спосіб:

1922 р. — Генуя, оформлено створення золотодевізного стандарту;

1944 р. — Бретон-Вудська угода закріпила принципи післявоєнної валютної системи;

1976 р. — Ямайка, нова валютна політика;

1979 р. — ЄВС.

Розрізняють структурну і поточну валютну політику.

Структурна валютна політика спрямована на здійснення довгострокових структурних змін у світовій валютній системі (наприклад, проведення валютних реформ).

Поточна валютна політика означає повсякденне, оперативне регулювання валютного курсу, валютних операцій, діяльності валютного і золотого ринків.

Форми валютної політики — дисконтна і девізна.

Дисконтна валютна політика (облікова) — це зміна дисконтної ставки центрального банку, спрямована на регулювання валютного курсу і платіжного балансу шляхом впливу на рух короткострокових капіталів і динаміку внутрішніх кредитів (грошової маси, цін, сукупного попиту).

Девізна політика — метод впливу на курс національної валюти шляхом купівлі-продажу державними органами іноземної валюти (девіз). З метою підвищення курсу національної валюти центральний банк продає, а для зниження — скуповує іноземну валюту.

Девізна політика має такі різновиди:

- валютна інтервенція (з XIX ст.);
- диверсифікованість валютних резервів;
- уведення валютних обмежень;
- регулювання ступеня оборотності валют;
- регулювання режиму валютного курсу;
- девальвація;
- ревальвація.

Валютна інтервенція — це втручання центрального банку в операції на валютному ринку з метою впливу у певному напрямку на курс національної валюти шляхом купівлі-продажу іноземної валюти. Вона здійснюється за рахунок офіційних золотовалютних резервів, короткострокових взаємних кредитів ЦБ у національній валюті («своп»).

Диверсифікованість валютних резервів — політика держави, банків, спрямована на регулювання структури валютних резервів шляхом включення в їхній склад різних валют, проведення валютної інтервенції і захист від валютних ризиків. Її прояв — продаж нестабільних валют і придбання стійких.

Валютні обмеження вводяться державою на операції з валютою, золотом і іншими валютними цінностями, що відбивається у валютному законодавстві.

Подвійний валютний ринок як форма валютної політики займає проміжне місце між режимами фіксованих і плаваю-

чих валютних курсів. Уведений на початку 70-х рр. у Бельгії, Італії, Франції. Сутність його — у розподілі валютного ринку на дві частини:

- офіційний валютний курс — по комерційним операціям і послугам;
- ринковий валютний курс — по фінансовим операціям (рух капіталів, кредитів).

Девальвація — зниження курсу національної валюти стосовно іноземних валют чи міжнародних рахункових грошових одиниць. Об'єктивною основою для неї є завищення офіційного валютного курсу в порівнянні з реальною купівельною спроможністю грошових одиниць.

Ревальвація — підвищення курсу національної валюти стосовно іноземної валюти. Визначаючи відсотки девальвації, необхідно прийняти дану валюту за 1, розділити курсову різницю на первісний курс і помножити на 100.

10. 5. Золотореальні резервні активи. Ринки золота

Десятиліттями життєвий шлях золота нагадував життя метелика-одноденки. Воно було добуто на південноафриканських рудниках, щоб зникнути в підвалах державних сховищ. Вважалося, що золото — надійне забезпечення кредитно-паперових грошей. Пізніше зв'язок золотого запасу з внутрішнім грошовим обігом був практично у всіх країнах втрачений і його реальне значення в цій якості поступово припинилось.

Функції централізованих золотих запасів зосередилися в зовнішньоекономічній сфері, золото стало розглядатися як гарантія зовнішньої платоспроможності країни.

Проведена в 70-х рр. формальна демонетизація золота в системі МВФ начебто б зменшує значення золотого запасу, але багаторазове підвищення ціни металу насправді збільшує його реальну цінність і ефективність золотих запасів.

Зараз золотий запас існує в трьох формах:

- централізовані запаси в казначействах і державних банках;
- приватні накопичення фізичних і юридичних осіб (фірм, банків);
- метал, використовуваний у галузях економіки, наприклад, у ювелірній і зубопротезній справі.

Централізовані запаси монетарного золота наприкінці 1980-х рр. склали близько 35 тис. т. Західні фахівці вважають, що публіковані МВФ офіційні дані про золоті запаси не включають деякі секретні і сховані фонди (характерні для країн Близького Сходу).

Юридично власність на національні золоті запаси належить у різних країнах центральним банкам, казначействам і спеціальним державним установам (фондам). Франція, наприклад, зберігає золоті запаси в ЦБ. В Італії вони розділені між Банком Італії і Валютним бюро Міністерства фінансів.

Самими великими у світі власниками жовтого металу є США, ФРН, Швейцарія, Франція, Італія, Бельгія, Нідерланди. На промислово розвинуті країни приходить близько 83 % світових централізованих запасів. Великим власником золота є МВФ. Найбільше у світі сховище знаходиться в Нью-Йорку — у глибині скелястого ґрунту Манхетену, де розташовані підвали Федерального резервного банку цього міста. Тут знаходяться запаси США і частково — запаси більш 70 країн світу, а також МВФ. Сховище з'явилося в 30-ті рр. у зв'язку зі світовою війною. Його глибина — 25 метрів, сталеві двері важать 90 т, тут знаходиться більш 120 могутніх сейфів. Самий гігантський з них уміщає 107 тис. стандартних зливків вагою близько 12,5 кг форми трапецоєдра чи паралелепіпеда. Приватні тезавраційні накопичення мають форму стандартних валютних зливків. Використовуване в промисловості і побуті золото представлено ювелірними виробами (починаючи з маски Тутанхамона і до сучасних).

Ринки золота. Вони знаходяться в руках великого приватного капіталу. Після Другої світової війни виник вільний ри-

нок золота. У 1961 р. був організований Золотий пул (США і головні країни Західної Європи). Ціль пула — підтримувати ціну золота на вільному ринку на офіційному рівні. Спосіб досягнення цієї мети — регулювання ринку шляхом продажу і покупки золота на Лондонському ринку, де і були зосереджені операції з ним. Якщо вільна ціна знижувалася, учасники скуповували надлишки металу і розподіляли між собою по визначеній погодженій формулі, якщо підвищувалася — продавали золото, розподіляючи витрати також по погодженій формулі. Ця система розвалилася в 1967–1968 рр. У результаті виник двох'ярусний ринок і відповідно подвійна ціна золота (офіційна — центрального банку і вільна).

Золото надходить на світовий ринок з:

- поточного видобутку;
- накопичених централізованих запасів;
- інших джерел.

Майже все золото спочатку попадає в руки посередників — дилерів. Золоті дилери — це фірми, що утілюють фінансову аристократію (як правило, не більш 20). У вузькому значенні золотими дилерами вважаються лише п'ять фірм, що традиційно утворюють Лондонський ринок. Найстарша з них виникла в XVII ст., а «молодій» — близько 150 років. Список лондонських дилерів очолює заснований у 1804 р. банкірський будинок Ротшільдів (офіційна назва: «N. M. Rothschild and sons, Ltd»). У лондонському будинку банку Ротшільдів відбувається щоденна процедура фіксингу — встановлення орієнтованої ціни золота, з обліком якої відбуваються угоди на ринках.

До числа золотих дилерів відносять також «велику трійку» швейцарських банків з головними конторами в Цюріху, що як міжнародний ринок золота не уступає Лондону. Важливим зрушенням останніх років був розвиток ринків золота в США і збільшення активності американських золотих дилерів. Поза конкуренцією знаходиться грандіозна Нью-Йоркська золота біржа.

Золоті ринки розрізняються:

- по типу організації (біржа і небіржовий ринок);
- по формах товару, що обертаються (зливки різної ваги і проби, монети різних випусків);
- по ступеню легальності (у деяких країнах діють «чорні ринки»).

Деякі центри грають особливо важливу роль у просуванні золота до сфер кінцевого споживання. До їхнього числа відносяться Кувейт і Дубай на Близькому Сході. Через них золото попадає в країни півострова Індостан. У Південно-Східній Азії подібну роль грає Сінгапур, відкіля забезпечуються Індонезія і Малайзія. Дуже великий ринок діє в Гонконгу. Щорічно туди ввозиться до 50–60 т золота з Західної Європи й Австралії.

10. 6. Міжнародна валютна ліквідність та міжнародні розрахунки

Це можливість окремої країни чи групи країн безперервно оплачувати свої зовнішні зобов'язання прийнятними платіжними засобами.

Розрізняють кількісні і якісні аспекти ліквідності.

Кількісний характеризує масштаби ліквідних резервів, використовуваних для врегулювання вимог і зобов'язань.

Якісний визначає ступінь їхньої придатності для виконання функції світових грошей.

Структура міжнародної валютної ліквідності включає: іноземну валюту, золото, резервну позицію в МВФ, СПЗ, еку.

Основну частину міжнародної валютної ліквідності складають офіційні золотовалютні резерви, запаси, що належать державі (у зливках, монетах і іноземній валюті) у центральному банку і фінансових органах країни, а також у міжнародній і регіональній валютно-кредитній і фінансовій організаціях, призначені для міжнародних розрахунків.

Резервна позиція в МВФ — особлива форма активів — означає право країни-члена автоматично одержувати від Міжна-

родного валютного фонду безумовні кредити в іноземній валюті в межах 25 %-ї квоти, а також суму, що вона сама надала в борг МВФ.

Сутність міжнародної валютної ліквідності виявляється в трьох її функціях:

- в засобі утворення ліквідних резервів;
- в засобі міжнародних платежів (в основному для покриття дефіциту ЦБ);
- в засобі валютної інтервенції.

Показником міжнародної валютної ліквідності є відношення офіційних золотовалютних резервів до суми річного товарного імпорту. Можуть використовуватися й інші показники, наприклад, відповідність обсягу резервів потребам у них (кількість ліквідних резервів у порівнянні з обсягом міжнародних операцій даної країни, сальдо ПБ, у тому числі поточного, зовнішнім боргом, рухом коротко- і довгострокових капіталів).

Міжнародні розрахунки — регулювання платежів по грошовим вимогам і зобов'язанням, що виникають між юридичними особами і громадянами країн на основі їх економічних, політичних і культурних відносин. Розрахунки здійснюються переважно безготівковим шляхом у формі записів на рахунках банків. Для цього на базі кореспондентських відносин з іноземними банками відкриваються банківські кореспондентські рахунки.

Засоби міжнародних розрахунків. Оскільки відсутні світові кредитні гроші, прийняті у всіх країнах, у міжнародних розрахунках використовуються *девизи* — платіжний засіб в іноземній валюті. У їх числі:

- *комерційні перекладні векселі (тратти)* — письмовий наказ про сплату визначеної суми визначеній особі у визначений термін, що виставляються експортерами на іноземних імпортерів;
- *прості векселі* — боргові зобов'язання імпортерів;
- *банківські векселі* — векселі, що виставляються банками даної країни на своїх іноземних кореспондентів. Купуючи банківські векселі, імпортери пересилають їх експортерам для погашення своїх зобов'язань;

- *банківський чек* — письмовий наказ банку своєму банку-кореспонденту про перерахування визначеної суми з його поточного рахунка за кордоном чекоутримувачу;
- *банківські переведення* — поштові і телеграфні переклади за рубіж;
- *банківські картки (кредитні, пластикові)* — іменні грошові документи, що дають право власникам використовувати їх для придбання товарів і послуг за рубежем на безготівковій основі.

Міжнародні валютно-розрахункові операції здійснюються через уповноважені комерційні банки, що мають генеральну чи внутрішню ліцензію на проведення операцій в іноземній валюті.

Видавані ліцензії підрозділяються на три види:

- *генеральна* — надає право комерційному банку на здійснення валютних операцій на території країни і за кордоном;
- *внутрішня* — тільки на території країни;
- *разова* — дає банку право здійснювати конкретну операцію в іноземній валюті.

Підприємства, що займаються зовнішньоекономічною діяльністю, відкривають в уповноважених комерційних банках поточні і транзитні валютні рахунки.

Поточний валютний рахунок фактично є розрахунковим валютним рахунком підприємства, на який зараховується частина валютного виторгу, що залишився в розпорядженні підприємства і з якого сплачуються платежі в іноземній валюті по імпорту і зв'язані з ним операції.

Транзитний валютний рахунок призначений для контролю за повнотою надходження експортного валютного виторгу і дотриманням порядку обов'язкового продажу — 50 % валютного виторгу всіма підприємствами-експортерами на внутрішньому валютному ринку.

Здійснення міжнародних розрахунково-валютних операцій вимагає встановлення банками кореспондентських відносин з іноземними банками-контрагентами. Кореспондентські рахунки відкриваються у ВК. Рахунок «лоро» — закордонний раху-

нок у національному банку, «ностро» — рахунок в іноземному банку. Банк, що відкрив кореспондентський рахунок, зобов'язаний зарахувати на нього визначені валютні покриття, тому що операції по ньому сплачуються в межах залишку коштів на рахунку чи погодженого ліміту овердрафта. Операції, що чиняться по кореспондентському рахунку, супроводжуються висилкою дебетового чи кредитового авізо, а також зустрічних виписок банків-кореспондентів по рахунках «ностро» і «лоро» для їхнього звірення.

Міжнародні міжбанківські розрахунки сплачуються через автоматизовану електронну систему міжнародних платежів СВИФТ, створену в 1973 р. 239 банками 15 країн.

Підставою для здійснення міжнародних валютно-розрахункових операцій служить зовнішньоторговельний контракт, що укладений між підприємством і іноземним партнером і обумовлює взаємини учасників зовнішньоторговельної операції.

Валютно-фінансові умови зовнішньоторговельного контракту містять два елементи: валютні і фінансові умови. Перші включають валюту ціни (угоди, контракти), валюту платежу, курс перерахування валют, якщо валюти ціни і платежу не збігаються, захисні валютні застереження.

Валюта ціни — валюта, у якій виражена ціна товару і сума контракту. Як валюта ціни вибирається валюта експортера, імпортера, валюта третьої країни або міжнародний платіжний засіб.

Валюта платежу — валюта, у якій здійснюється виконання контракту (платіж). Нею може бути валюта експортера, імпортера чи третьої країни.

У випадку збігу в контракті валюти ціни і валюти платежу виникає ризик втрат експортера, зв'язаний зі знецінюванням валюти, і ризик втрат імпортера, зв'язаний з ростом курсу валюти.

Захисні валютні застереження використовуються при збігу валюти платежу з метою мінімізації валютного ризику. Як валюту застереження вибирають стійку ВК, або коктейль валют. При цьому визначається той рубіж зміни курсу валюти плате-

жу стосовно валюти застереження, після якого приводиться в дію *захисне застереження*. Вона може бути однобічною і двобічною. Однобічна захищає інтереси експортера чи імпортера. В даний час у міжнародній практиці широко використовуються двобічні захисні застереження, що обгороджують інтереси двох сторін — експортера й імпортера.

Фінансові умови зовнішньоторговельного контракту припускають, у який момент права на товар і валютні кошти перейдуть від одного суб'єкта, що хазяює, до іншого. Їх ціль полягає в такому:

- запобігти необґрунтованим авансуваням однієї зі сторін зовнішньоторговельного контракту;
- забезпечити найбільш швидке одержання валютного виторгу експортером;
- забезпечити по можливості більш пізніше здійснення платежу імпортером;
- стимулювати належне виконання експортером своїх зобов'язань за контрактом.

Фінансові умови зовнішньоторговельного контракту включають два елементи: умови розрахунків (платежу) і форми розрахунків [54, с. 266–269].

Умови платежу відповідають на запитання, у який момент руху і місцезнаходження товару виробляється його сплата. Розрізняють три варіанти платежу:

I. Розрахунки готівкою (у тому сенсі, що не в кредит) сплачуються:

- після повідомлення про навантаження товару експортером;
- після одержання необхідних товаротранспортних документів;
- по одержанні товару.

II. Розрахунки в кредит передбачають:

- надання експортером відстрочки платежу імпортеру;
- аванс імпортера експортеру.

III. Змішані умови допускають проведення частини платежу готівкою, а частини — в кредит.

Базовими документами валютного контролю є *паспорт експортної* (ПУ) і *імпортної угоди* (ПУІ). Перший оформляється експортером в уповноваженому банку (де відкритий валютний рахунок) на основі зовнішньоторговельного контракту. Після його підписання банк один екземпляр повертає експортеру, а другий залишає в себе на збереженні і контролі.

Митні органи приймають товари до митного оформлення тільки при наявності ПУ, після чого звіряють відповідність даних ПУ із заявленими у *вантажній митній декларації* (ВМД) на оформлений вантаж. На підставі ВМД складається *облікова картка* (ОК) митно-банківського контролю по кожному зробленому відвантаженню, а на її основі — реєстр очікуваних надходжень валютного виторгу на транзитні валютні рахунки експортерів. Після одержання валютного виторгу експортер оформляє платіжне доручення на перерахування частини виторгу з транзитного валютного рахунка на поточний, а також на обов'язковий продаж 50 % валютного виторгу з вказівкою в дорученні номера і дати ПУ і ОК.

ПУІ оформляється імпортером у своєму банку в аналогічному порядку в двох екземплярах і підписується уповноваженим банком. Імпортер бере на себе відповідальність за надходження товарів у повному обсязі в термін до 180 календарних днів між датами оплати і митного оформлення вантажу. Перший екземпляр ПУІ повертається банком імпортеру, другий міститься банком у досьє, відкрите на імпортера. Останній представляє митниці ПУІ одночасно з подачею ВМД. Після митного оформлення товару завірена митницею копія ВМД повертається імпортеру, і той передає її у свій уповноважений банк, що поміщає її в досьє імпортеру.

Банк імпортеру протягом 10 днів з моменту платежу за імпортовані товари складає *облікову картку платежу* (ОКП) і відправляє її в ГТК, а її копію — імпортеру для ідентифікації платежів по товарах, що проходить митне оформлення. На підставі ВМД складає *облікову картку імпортованих товарів* (ОКІ), що заноситься до реєстру. Реєстри ОКІ надходять у банк

імпортера і після ідентифікації платежів повертаються в ГТК разом з обліковими картками платежу (ОКП).

За порушеннями правил здійснення операцій експортер, імпортер, уповноважені банки несуть матеріальну відповідальність.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Розтлумачте поняття валютної системи.
2. Визначте види валютних систем і їх структурні складові.
3. Вкажіть етапи розвитку світової валютної системи.
4. Що таке резервна валюта.
5. Розберіть елементи валютної системи.
6. Поясніть розвиток світових валютних систем.
7. Охарактеризуйте валютні зони.
8. Поясніть, що таке складова валюта — екою.
9. Розтлумачте стабілізаційний ефект євро.
10. Обґрунтуйте створення Європейського валютного союзу.
11. Сформулюйте, що таке валютна політика і які її методи.
12. Дайте характеристику ринкам золота.
13. З'ясуйте аспекти міжнародної валютної ліквідності.

**Словник основних термінів
до курсу «Гроші та кредит»**

Актив банку — частина коштів, які можуть бути використані для отримання прибутку (на відміну від пасиву); згруповані ієрархічно відповідно до свого економічного значення.

Активи високоліквідні — активи і кошти, які негайно можна перетворити в живі гроші.

Активи робочі банку — кошти, які можуть бути використані для прибутку: гроші на рахунках; гроші, вкладені в нерухомість, в цінні папери, розміщені в інших банках; надані кредити.

Активні операції банку — діяльність з розміщення вільних фінансових залучених і власних коштів з метою отримання прибутку і забезпечення своєї ліквідності. Це і кредитування промислових та торгових підприємств, і надання позик населенню, і операції з валютою, дорогоцінними металами, а також цінними паперами.

Акціонерний капітал банку — вид капіталу банку, який створюється за допомогою випуску акцій. Розрізняють власний (акції випускаються за рахунок банку) і позиковий (акції випускаються за рахунок кредитів і позик) акціонерний капітал. У разі кредиту або позики засновники-акціонери можуть випускати додаткову кількість акцій, в результаті утворюється додатковий прибуток, який можна перетворити на власний капітал. Акції в свою чергу можуть бути привілейованими (з фіксованою ставкою) і простими (зі ставкою, що коливається в залежності від прибутку).

Балансовий прибуток банку — дохід банку від усіх видів його діяльності, фіксується в балансових документах.

Банк — підприємство, яке акумулює грошові кошти, може давати їх громадянам та іншим економічним суб'єктам.

Банківська ліквідність — здатність банку в звичайному режимі, в рамках заздалегідь передбачених прийнятних умов, покривати зобов'язання по пасиву за рахунок реалізації коштів

по активу; ця здатність не сполучена з реальними і потенційними втратами.

Банківська операція — регламентована державними законами та нормативними актами пасивна, активна і комісійна операція, здійснювана банками на винятковій основі із застосуванням імперативного методу.

Банківський кредит — вид передачі банком як кредитною організацією грошових коштів позичальнику в тимчасове користування, є окремим випадком договору позики.

Банківський процент — відсоток, встановлений як: плата банку клієнтом за здійснювані операції, плата банком клієнту за використання залучених депозитів.

Банківські ресурси — сформований за допомогою пасивних операцій комплекс власних і залучених коштів, що знаходяться у віданні кредитної установи і використовуються для банківського функціонування.

Бартер — обмін товарами або грошовими чи нематеріальними активами подібної вартості між двома і більшою кількістю респондентів.

Білонна монета — розмінна монета дрібної вартості, номінал якої перевищує цінність вкладеного в неї металу і витрати на її чеканку.

Бланковий кредит — кредит, що надається без забезпечення грошовими цінностями або цінними паперами — тільки під зобов'язання повернення. Практикується клієнтами, що володіють надійною платоспроможністю і мають тривалі ділові зв'язки з банком.

Валюта — грошова одиниця будь-якої країни, відмінної від місцезнаходження економічного суб'єкта.

Валютний курс — ціна грошової одиниці однієї країни, виражена в іноземних грошових одиницях або міжнародних валютних одиницях, дорогоцінних металах, цінних паперах. Розрізняють курси продавця і покупця. Банк, що здійснює котирування валюти, завжди здійснює валютну операцію за ви-

грашним для нього курсом. Банки продають іноземну валюту дорожче, ніж купують її.

Валютний ринок — сукупність стійких економічних і депозитно-кредитних операцій між банками і їх клієнтами, що виникає при здійсненні покупки і / або продажу іноземної валюти.

Валютні відносини — громадські грошові відносини, що починаються при функціонуванні валюти в процесі реалізації зовнішньої торгівлі.

Валютні обмеження — заборони на здійснення деяких видів фінансової діяльності для фізичних та юридичних осіб, зафіксовані на законодавчому рівні.

Великий кредит — передача суб'єкту економіки комерційним банком у тимчасове користування грошових або нематеріальних цінностей, загальна вартість яких перевищує 15 % коштів, які перебувають у власності банку, на умовах своєчасного повернення та, як правило, платності.

Власні кошти банку — безготівкові та готівкові гроші, нерухоме та рухоме майно, що перебувають у тимчасовій або постійній власності банківського підприємства.

Готівкові гроші — зносостійкі паперові купюри з водяними знаками (великі розрахункові одиниці) і металеві монети (дрібні розрахункові одиниці) із сплавів алюмінію, цинку, нікелю, паладію та інших металів.

Гривня — грошова одиниця України. Символ — ₴. Введена в якості грошової одиниці 2 вересня 1996 року.

Гроші — розрахункова одиниця, що сформувалася під час переходу від натурального господарства до ринкового, еквівалент певних товарів.

Грошова система — історично сформована форма грошового обігу між державами або ж у рамках однієї країни.

Грошовий мультиплікатор — числовий економічний коефіцієнт, що показує взаємний зв'язок грошової маси і грошової бази, тобто наскільки виросте або зменшиться грошова пропозиція в ритмі дії нарощення або урізання вкладів в кредитно-

грошову систему; координується центральним банком країни за допомогою механізму неодмінних резервів комерційних банків в центральному.

Грошовий оборот — безперервний процес переміщення готівки і безготівкових грошей в ході обміну між суб'єктами економіки щодо погашення грошових зобов'язань.

Грошовий ринок — складовий компонент фінансового ринку, ринок короткострокових (як правило, до року) високоліквідних активів, на якому внаслідок взаємодії попиту на гроші і їх пропозиції окреслюється рівноважна величина чисельності грошей і рівноважна ставка відсотка.

Грошові агрегати — показники структури грошового потоку в обігу, що являють собою холархічну систему, тобто кожен окремих наступний агрегат включає в себе попередній.

Грошові потоки — частини грошового обороту установи, представляють собою різницю між грошовими надходженнями і виплатами: при грамотному управлінні грошовими потоками переслідуються мета прискорити залучення інвестицій і відстрочити виплати.

Дворівнева банківська система — система, при якій державні банки (перший рівень) відокремлюють себе від комерційних (другий рівень) шляхом чіткого, законодавчо закріпленого розподілу прав і обов'язків.

Девальвація — зниження вартості грошових одиниць конкретної країни по відношенню до вартості грошових одиниць інших країн.

Депозит банківський — сума грошей, віддана фізичною або юридичною особою кредитній організації з наміром отримати прибуток у вигляді відсотків, що утворюються в ході банківських операцій з внеском.

Депозитний процент — виплачувана банком населенню або юридичним особам ставка відсотка за збереження грошових коштів, цінних паперів та інших матеріальних цінностей на рахунках, в депозитаріях, сховищах.

Депозитні гроші — неповноцінні знаки вартості, які не мають речового вираження й існують лише у вигляді певних сум на рахунках у банках.

Державний кредит — передача суб'єкту економіки державою у тимчасове користування грошових або нематеріальних цінностей на умовах своєчасного повернення та платності.

Дефіцитне фінансування — спосіб надмірного економічного фінансування, при якому державні витрати значно перевищують доходи, наслідком чого стає бюджетний дефіцит.

«Дешеві» гроші — здешевлення позик та інвестицій внаслідок проведення політики притримування норми процентних ставок на низькому рівні з метою заохочення зростання виробництва і зайнятості.

Довгостроковий кредит — кредит на строк від трьох–п'яти років і більше (строки знаходяться в залежності від державно-правової та економічної ситуації в країні, від існуючих традицій позикових капіталів і діючих законодавчих порядків).

«Дорогі» гроші — подорожчання позик та інвестицій внаслідок проведення політики притримування норми процентних ставок на високому рівні з метою зниження загальних витрат і стримування інфляції шляхом обмеження пропозиції грошей і зменшення інвестиційних потреб.

Економічні межі кредиту — межа розширення будь-яких видів економічних зв'язків внаслідок надання цінностей у тимчасове користування.

Емісійна функція кредиту — формування кредитних засобів обігу та заміщення грошей готівкового змісту в рамках спеціальних організаційно-методичних обмежень і за допомогою інструментів грошово-кредитного регулювання. Функція є першочерговою в зв'язку з принциповою необмеженістю кредитної емісії.

Ефект витіснення — побічний ефект тенденції до скорочення кількості приватних інвестицій і збільшення державних витрат в результаті зростання процентних ставок, що викликається

податково-бюджетною політикою, спрямованою на вихід з економічного спаду.

Ефект доходу — реакція на зміну кореляції між поточною і майбутньою ціною товарів, обумовлена підвищенням або зменшенням реальної вигоди споживачів в результаті зниження або збільшення вартості.

Забезпечення кредиту — сукупність умов, завдяки яким кредитор має підстави розраховувати на повернення кредиту, як правило, це: застава рухомого / нерухомого майна позичальника, а також порука одного / декількох фізичних / юридичних осіб.

Залучені кошти банку — основна частина ресурсної бази банку в вигляді сукупності депозитів (більша частина) і міжбанківських позик (менша частина).

Інвестиції — вкладання грошей та інших засобів, що мають грошову оцінку, в об'єкти діяльності (підприємницької чи будь-якої іншої) з метою збагачення.

Інвестиційні можливості фірм — показник реальних, фінансових та інтелектуальних вкладень фірми в свій розвиток.

Індивідуальна пропозиція заощаджень — сума обсягів заощаджень, що надаються кредиторами, при будь-якій допустимій ставці позичкового відсотка.

Інфляція — девальвація паперових грошей в державі внаслідок непомірної їх кількості і переповнення ними каналів збуту.

Іпотечний кредит — економічні відносини, що виникають при цільовому довгостроковому кредиті на покупку житла, яке стає заставним забезпеченням в цій угоді; в разі, якщо у позичальника є у власності інше нерухоме майно, воно також може виступати заставою.

Капіталовкладення — витрати на ресурси, призначені для придбання і відтворення основних засобів підприємства, а також спрямовані на капітальне будівництво.

Комерційний банк — фінансова організація другого рівня банківської системи України, що здійснює прийом вкладів і видачу комерційних позичок.

Комерційний кредит — різновид кредиту у вигляді авансу, попередньої оплати, відстрочення та розстрочення оплати товарів, робіт, послуг; надається підприємствами або окремими особами один одному.

Конвертованість — здатність валют до обміну між резидентами країн в необмеженій кількості без втручання держави.

Конкурентний ринок — ринок, на якому витрати існуючих фірм і тих, що недавно з'явилися, однакові, внаслідок чого фірми, що зміцнилися на ринку, не можуть витягувати надприбуток, тому що існує конкуренція з боку нових фірм.

Контрольно-стимулювальна функція кредиту — контроль з боку кредитора над використанням коштів позичальником. З іншого боку, необхідність віддати кредит стимулює позичальника ефективніше використовувати кошти.

Короткостроковий кредит — кредит, що надається для задоволення короткострокових (до року) потреб позичальника, які виникають у зв'язку з витратами виробництва й обігу та не забезпечуються надходженням коштів у відповідному періоді.

Котирування — визначена державою ціна базової валютної одиниці, виражена в валютних одиницях котируваної валюти.

Кредит — громадські комерційні відносини між економічними суб'єктами, які полягають в передачі у тимчасове користування грошових або нематеріальних цінностей на умовах своєчасного повернення та, як правило, платності.

Кредитна експансія — комплекс заходів, спрямованих на розширення банківського кредитування (збільшення грошової пропорції). Спрямована на прискорення економічного зростання і застосовується при антициклічному регулюванні економіки.

Кредитна картка — іменний грошовий документ, що видається банком власнику поточного рахунку і дає йому можливість сплатити через ЕОМ свої покупки і погасити борги, переказуючи гроші без використання готівки.

Кредитна операція — угода про надання кредиту, що супроводжується відповідними записами в балансах кредитора і позичальника.

Кредитна рестрикція — комплекс заходів, спрямованих на скорочення банківського кредитування (зниження пропозиції грошей). Використовується для обмеження платоспроможного попиту і скорочення інфляції.

Кредитна система — сукупність кредитних відносин в конкретній державі або між державами, організована банками або іншими кредитними організаціями.

Кредитна спілка — громадська організація, головною метою якої є фінансовий та соціальний захист її членів шляхом залучення їх особистих заощаджень для взаємного кредитування.

Кредитний портфель — сукупність всіх кредитів, виданих банком на певну дату з метою отримання прибутку. Кредитний портфель банку характеризується коефіцієнтами рентабельності і сумірним ступенем ризику, які є переважаючими параметрами управління кредитним портфелем банку, а їх паритет визначає плідність кредитної діяльності банку. Кредитний портфель включає агреговану рівноважну цінність всіх кредитів, в тому числі і неоплачених, пролонгованих і сумнівних до повернення кредитів. Кредитний портфель не містить непрофінансовані нараховані, але ще не оплачені відсотки; депозити в інших банках; зобов'язання надати кредит; кредитні лінії, які ще не списані; акредитиви та гарантії.

Кредитний ризик — ризик збитків внаслідок неповернення або прострочення дебітором своїх фінансових зобов'язань.

Кредитно-інвестиційний портфель — сукупність усіх позичок, наданих банком, та придбання цінних паперів.

Кредитор — економічний суб'єкт кредитних відносин, що надає в тимчасове користування матеріальні або нематеріальні цінності на визначених кредитним договором строках та умовах.

Кредитоспроможність — наявність передумов для отримання кредиту і здатність повернути його. Визначається показниками, які характеризують позичальника: акуратністю при розрахунках за раніше отримані кредити, поточним фінансовим станом, здатністю в разі потреби мобілізувати кошти з різних джерел.

Купівельна спроможність — «сила» валюти, співвідношення вартостей грошей і товарів, обсяг товарів і послуг, які можна купити за дану грошову одиницю.

Ланка кредитної системи — група установ кредитної системи, яка функціонує за однаковими принципами чи реалізує єдину групу кредитних відносин (банки, інвестиційні компанії, страхові компанії).

Лихварський кредит — економічні відносини, що виникають за умови порушення рівноваги між кредитором і боржником та переваги на боці кредитора.

Лізинговий кредит — економічні відносини між юридичними особами, що виникають у випадку оренди майна і супроводжуються укладенням лізингової угоди.

Ломбард — спеціалізована небанківська установа для видачі короткострокових позик під заставу рухомого майна.

Маржа — різниця між ставками позичкового та депозитного процента, яка є прибутком банку.

Маржа банківська — різниця між курсами валют, цінних паперів, процентними ставками й іншими показниками.

Маса грошей — сукупність грошових коштів у будь-якій їх формі, яка є в економічних суб'єктів у вказаний момент.

Масштаб цін — засіб вираження вартості в грошових одиницях. Після Другої світової війни за угодою між більшістю індустриально розвинених країн масштабом цін служила офіційна ціна золота, встановлена казначейством США в 1934 році (35 доларів за 31,1 г чистого золота). У зв'язку з поступовим переходом до електронних грошей, валютними потрясіннями і повним відривом паперових грошей від золота офіційний масштаб цін втратив своє первісне значення.

Міжбанківський процент — процент за кредитами, що видаються одним комерційним банком іншому.

Міжнародний кредит — вид кредиту, що обслуговує рух позичкового капіталу у сфері міжнародних економічних відносин.

Мобільність капіталу — ступінь свободи, з якою капітали переміщуються з країни в країну під впливом зміни процентних ставок.

Монетаризм — базувана на кількісній теорії грошей концепція в економічній науці, згідно з якою чисельність грошей в обігу є передбачуваною обставиною розвитку економіки і формування господарської обстановки.

Монетарна політика — це політика держави, що впливає на кількість грошей в обігу з метою забезпечення стабільності цін, повної зайнятості населення і зростання реального виробництва.

Монетизація — продаж урядом цінних паперів банкам з метою фінансування дефіциту бюджету.

Небанківські фінансово-кредитні інститути — фінансові посередники, діяльність яких не пов'язана з базовими операціями грошового ринку.

Нейтральність грошей — принцип, відповідно до якого велика кількість грошей в економіці в довгостроковому періоді впливає лише на зростання цін, але не на процентні ставки, ринок, рівень зайнятості та інші реальні показники.

Нецінова конкуренція — конкуренція за кредитні ресурси та кредитні вкладення між фінансовими інститутами, що виконують неоднорідні за характером операції, за якими не можна порівняти ціну (наприклад страхування та інвестування на ринку цінних паперів).

Норма обов'язкового резервування — кошти, котрі комерційні банки зобов'язані зберігати у центральному банку. Підвищення або зниження норми відповідно зменшує чи збільшує суму вільних грошових коштів комерційного банку для активних операцій.

Норма процента — співвідношення доходу на позичковий капітал з сумою наданої позики (вимірюється у процентах).

Нуліфікація — оголошення державою знецінених паперових грошей недійсними або обмін знецінених паперових грошей

на нові грошові знаки у надзвичайно низькій пропорції, так що плата за такі гроші має суто символічне значення.

Об'єкт кредиту — майно, гроші або речі, відносно яких укладається кредитна угода.

Облікова ставка НБУ — плата (у процентах), що стягується національним банком України за проведення операцій за кредитування комерційних банків шляхом рефінансування їхніх активних операцій (обліковий кредит).

Облікова ставка процента — плата, що оголошується й стягується центральним банком за кредитні ресурси, які надаються комерційним банкам.

Обліковий процент — процент, установлений як плата за кредити, що надаються центральним банком комерційним банкам.

Обов'язкові банківські резерви — сума грошових коштів, яку повинні постійно зберігати комерційні банки на своїх рахунках в центральному банку. Визначаються у вигляді норми в процентах до банківських пасивів.

Овердрафт — різновид кредиту, що ініціюється самим банком. Видається тільки благонадійному з точки зору банку клієнту, на короткий термін, вимагає повного погашення, характеризується підвищеною процентною ставкою і потужними караючими штрафами.

Операції на відкритому ринку — купівля і продаж центральним банком державних цінних паперів. Купівля цих паперів комерційними банками скорочує їх кредитні ресурси, а викуп цінних паперів центральним банком розширює кредитні ресурси комерційних банків. Відповідно це впливає на грошову масу в обігу.

Опосередковане фінансування — придбання фінансовими посередниками прямих зобов'язань економічних суб'єктів і перетворення їх в зобов'язання з іншими характеристиками.

Паперові гроші — обов'язкові до прийому на території конкретної країни грошові знаки; виготовлені на основі паперу з бавовни зносостійкі банкноти з водяними знаками, випускаються державою.

Пасив банку — джерела коштів банку, що відображаються в балансі як власні кошти, і кошти залучені — тобто отримані банком від вкладників.

Пасивні операції банків — операції, за допомогою яких банки формують свої ресурси для здійснення активних операцій.

Перерозподільна функція кредиту — розподіл через кредитний механізм позичкового капіталу між окремими економічними агентами, галузями народного господарства, регіонами і в глобальному масштабі.

Плаваюча процентна ставка — ставка, розмір якої може змінюватись під час дії кредитної угоди.

Платіжний баланс — відображення співвідношення всієї сукупності надходжень із-за кордону та платежів за кордон за певний відрізок часу (рік, квартал, місяць).

Платіжний оборот — уся сукупність платежів грошима у готівковій та безготівковій формах щодо погашення всіх грошових зобов'язань, які виникають між економічними суб'єктами.

Платоспроможність — здатність підприємства чи іншого господарюючого суб'єкта своєчасно виконати кредитні зобов'язання за рахунок наявних у розпорядженні грошових ресурсів і їх еквівалентів.

Позичальник — юридичний або фізичний одержувач кредиту, який гарантує своєчасне повернення позиченого відповідно до договору про позику.

Позичковий капітал — грошовий капітал, який передається у позику і приносить його власнику дохід у вигляді позичкового процента.

Позичковий процент — ставка процента, що виплачується позичальником банку за користування позичкою.

Попит на гроші — попит на легкореалізовані кошти, потребу в яких суб'єкти економіки відчують в залежності від номінального валового внутрішнього продукту і ставки позичкового відсотка.

Принципи кредитування — принципи механізму кредитування, на підставі яких кредит надається позичальнику, — принципи: повернення, терміновості, забезпеченості, платності, цільового призначення.

Процентний ризик — ризик зміни середньої вартості залучених коштів банку протягом терміну дії кредиту по відношенню до середньої процентної ставки за кредитами.

Ревальвація (реставрація) — офіційне підняття курсу національної валюти (з одночасним підвищенням золотого вмісту — тільки до скасування золотих паритетів) по відношенню до валют інших країн.

Регулювальна функція кредиту — засіб ефективного регулювання розрахунково-фінансової, податкової та грошово-кредитної політики і адекватне сучасним умовам нормативно-правове забезпечення — з боку держави, і внутрішні закони кредитування, що базуються на відповідній фінансовій політиці — з боку кредитних та інших організацій.

Рейтинг банку — оцінка незалежними агентствами фінансової установи за певним показником за допомогою обраних критеріїв на основі статистичної та іншої інформації.

Рефінансування — результат конкурентної боротьби між банками. З боку банку: погашення своїх боргових зобов'язань за рахунок взяття на себе нових; залучення нових клієнтів і, як наслідок, збільшення власного прибутку. З боку позичальника: порятунок від прострочень, зменшення платежів по кредиту, збільшення суми кредиту.

Ризик банківський — ризик збитків і втрати прибутків внаслідок неефективних фінансових трансакцій чи негативних подій, пов'язаних з внутрішніми та / або зовнішніми обставинами.

Ризик ліквідності — ризик втрат і збитків внаслідок невиконання учасником-контрагентом своїх фінансових зобов'язань до необхідної дати в повному обсязі.

Ризик процентний — небезпека втрат і збитків банку внаслідок реорганізації процентних ставок за домовленостями.

Середньостроковий кредит — кредит на термін від року до трьох–п’яти років (терміни знаходяться в залежності від державно-правової та економічної ситуації в країні, від існуючих традицій позикових капіталів і діючих законодавчих норм), виділяється в основному промисловим і комерційним фірмам у вигляді позик на інвестиційні цілі, покупку обладнання.

Споживчий кредит — видаваний безпосередньо громадянам в грошовій або товарній формах фінансовими організаціями та нефінансовими установами кредит, витрачається на придбання предметів споживання і товарів довгострокової експлуатації.

Статутний фонд — сукупність власних грошових коштів (що належать власникам і акціонерам), наданих в постійне користування підприємству або організації для забезпечення їх функціонування.

Страхова компанія (страховик) — юридична структура, що бере на себе зобов’язання виплатити страхову премію страхувальнику зі своїх грошових фондів, що формуються із страхових внесків, при встановленні страхового випадку відповідно до підписаного сторонами договору страхування.

Суб’єкти кредиту — кредитор і позичальник, тобто взаємозалежні учасники кредитної угоди.

Трансакція — банківська операція, що складається з: переказу грошей з одного рахунку на інший або угоди, яка характеризується поступками сторін.

Трансформаційна функція банківської системи — характерна для банківської системи функція, яка полягає в можливості трансформувати вільні кошти суб’єктів ринку при їх передачі. Банки можуть змінювати величину, терміни і фінансові ризики.

Факторинг — поєднання послуг для виробників і постачальників за беззалоговим субсидуванням, проведенням аналізу покупців, страхуванням ризиків несплат і управлінням дебіторами.

Фіксована процентна ставка — ставка, по якій протягом всього терміну кредитування розмір платежів по кредиту не змінюється.

Фінансовий інструмент — договір, згідно з яким первинні (гроші, цінні папери) або вторинні (опціони, контракти) фінансові активи виникають в одній сторони, а фінансові зобов'язання — в іншій.

Функція грошей — існує п'ять функцій, що виконуються грошима: гроші як міра вартості, гроші як міра обігу коштів, гроші як міра платежу, гроші як міра накопичення; світові гроші.

Центральний банк — головний банк країни або групи країн першого рівня в дворівневій банківській системі.

Якість активів банку — здатність забезпечити ліквідність активів, аналіз їх ризикової складової, оцінка впливу неповноцінних активів і активів, що приносять прибуток, на загальне фінансове становище банку.

Якість управління банком — оцінка аудиторською організацією системи управління ризиками, організації роботи служби внутрішнього контролю, фінансової стійкості, якості системи страхування вкладів, ділової активності, достовірності фінансової звітності банку.

CAMEL — одна з рейтингових банківських систем; називається за першими (англійськими) літерами складових показників — капітал, активи, менеджмент, дохідність, ліквідність (capital, asset, management, earnings, liquidity).

БІБЛОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

1. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 18–22. — Ст. 144.
2. Закон України «Про внесення змін до Закону України „Про банкрутство“» // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 42–43. — Ст. 378.
3. Закон України «Про внесення змін до Закону України „Про підприємництво“» // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 17. — Ст. 80.
4. Закон України «Про господарські товариства» // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 49. — Ст. 682.
5. Закон України «Про оплату праці» // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 17. — Ст. 121.
6. Закон України «Про підприємства в Україні» від 27.03.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 14. — Ст. 168.
7. Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2006. — № 31. — Ст. 268.
8. Конституція України, прийнята Верховною Радою України 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30.
9. Податковий кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2011. — № 13–17. — Ст. 112.
10. Банківські операції: Підручник / За ред. А. М. Мороза. — К. : вид-во КНЕУ, 2000. — 156 с.
11. Банковское дело: Справ. пособие / Под ред. Ю. А. Бабичева. — М. : Экономика, 1992. — 162 с.
12. Батура О. В. Макроекономіка: Навч. посібник / О. В. Батура, О. Ф. Івашина, Л. Ф. Новикова. — К. : Центр навчальної літератури, 2007. — 236 с.
13. Белоглазова Г. Н. Коммерческие банки в условиях формирования рынка / Г. Н. Белоглазова, Н. Л. Голубкова. — Л. : Изд-во ЛФЭИ, 1991. — 40 с.

14. Бородулин В. Рынки ценных бумаг США / В. Бородулин, А. Фельдман. — М. : Финансы, 1992. — 230 с.
15. Вавилов Ю. А. Государственные кредиты: прошлое и настоящее / Ю. А. Вавилов, Б. А. Хейфиц. — М. : Финансы и статистика, 1992. — 165 с.
16. Воротіна Л. І. Малий бізнес та підприємництво / Л. І. Воротіна, В. М. Зубовський. — К. : вид-во Європейського Університету, 2001. — 310 с.
17. Гаврилишин О. Б. Основні елементи теорії ринкової системи / Олег Борисович Гаврилишин — К. : Наукова думка, 1992. — 128 с.
18. Гальчинський А. С. Сучасна валютна система / А. С. Гальчинський, П. С. Єщенко. — К. : Лібра, 1995. — 471 с.
19. Гальчинський А. С. Теорія грошей / А. С. Гальчинський, П. С. Єщенко. — К. : Основи, 1996. — 413 с.
20. Гриценко О. Гроші та грошово-кредитна політика / Олена Гриценко. — К. : Основи, 1996. — 180 с.
21. Гроші та кредит: Навч.-метод. посібник / В. І. Пахомов, Л. В. Стрільчук. — К. : МАУП, 2004. — 55 с.
22. Гроші та кредит: Навч.-метод. посібник / М. І. Мирун, М. І. Савлук, В. М. Кочетков та ін. — К. : КНЕУ, 1999. — 76 с.
23. Гроші та кредит: Підручник / За ред. Б. С. Івасіва. — Тернопіль, 2000. — 702 с.
24. Гроші та кредит: Підручник / За ред. М. І. Савлука. — К. : КНЕУ, 2001. — 614 с.
25. Гроші та кредит: Підручник / М. І. Савлук, А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна та ін. — К. : Либідь, 1992. — 331 с.
26. Добролюбская Г. И. Лизинговая деятельность и возможности ее внедрения в Украине: Учебное пособие / Галина Ивановна Добролюбская. — Одесса : изд-во ОГАСА, 1996. — 165 с.
27. Долан Э. Дж. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика / Э. Дж. Долан, К. Д. Кемпбелл, Р. Д. Кемпбелл. — СПб : Оркестр, 1994. — 496 с.

28. Жуков Е. Ф. Общая теория денег и кредита / Е. Ф. Жуков, Н. М. Зеленкова, Т. И. Капаева. — М. : Юнити, 1998. — 359 с.
29. Задоя А. А. Макроэкономика / А. А. Задоя, Ю. Е. Петруня. — К. : Знання, 2006. — 370 с.
30. Иванов В. М. Деньги и кредит: Курс лекций / Владимир Михайлович Иванов. — К. : МАУП, 2003. — 288 с.
31. Івасів Б. С. Операції комерційних банків: Навч. посібник / Б. С. Івасів, В. В. Комар. — К. : НМК ВО, 1992. — 116 с.
32. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег / Джон Мейнард Кейнс. — М. : Прогресс, 2002. — 352 с.
33. Кочетков В. Н. Анализ банковской деятельности: теоретико-прикладной аспект / Владимир Николаевич Кочетков. — К. : МАУП, 1999. — 192 с.
34. Кочетков В. М. Гроші та кредит / В. М. Кочетков, Д. Г. Сироцинський, Н. Ю. Андрушко. — К. : вид-во Європейського Університету, 2002. — 84 с.
35. Кочетков В. Н. Основы управления современным коммерческим банком: Учеб. пособие / Владимир Николаевич Кочетков. — К. : МАУП, 1998. — 72 с.
36. Кочетков В. Н. Современная система денежных расчетов / В. Н. Кочетков, О. В. Бондарева, Н. Б. Басюк. — К. : УФИМБ, 1998. — 192 с.
37. Лакшина О. А. Банковские резервы как условие эффективного функционирования кредитной системы / О. А. Лакшина // Деньги и кредит. — 1994. — № 7. — С. 53–59.
38. Мельник В. А. Ринок цінних паперів / В. А. Мельник, Я. С. Мелкумов. — К. : Віра-Р, 1998. — 560 с.
39. Миллер Р. Л. Современные деньги и банковское дело / Р. Л. Миллер, Д. Д. Ван-Хуз. — М. : ИНФРА-М, 2000. — 856 с.
40. Мирун М. І. Банківське обслуговування малого бізнесу / М. І. Мирун, А. М. Герасимович. — К. : Основи, 1994. — 169 с.

41. Михайлов А. П. Основы рыночной экономики / А. П. Михайлов, Д. Д. Шило. — К. : вид-во Європейського Університету, 2003. — 256 с.
42. Мэнкью Н. Г. Макроэкономика / Н. Грегори Менкью. — М. : изд-во МГУ, 1994. — 736 с.
43. Никитин С. М. Теории инфляции и их эволюция / С. М. Никитин // Деньги и кредит. — 1995. — № 1. — С. 3–12.
44. Обухов Н. П. Кредитный рынок и денежная политика / Н. П. Обухов // Финансы. — 1995. — № 2. — С. 21–22.
45. Основы банковского дела / Под ред. А. Н. Мороза. — К. : ОНБИ «Либра», 1994. — 208 с.
46. Поляков В. П. Основы денежного обращения и кредита / В. П. Поляков, Л. А. Москвина. — М. : Инфра, 1997. — 192 с.
47. Ривуар Ж. Техника банковского дела. / Ж. Ривуар, Э. Рид, Р. Коттер. — М. : Прогресс, 1998. — 431 с.
48. Рынок ценных бумаг: Практ. пособие / Ред. Ю. М. Лысенков, Н. В. Фетюхина. — К. : Интел, 1993. — 168 с.
49. Савлук М. І. Вступ до банківської справи / М. І. Савлук, А. М. Мороз, А. М. Коряк. — К. : Лібра, 1998. — 334 с.
50. Симановский А. Ю. О направлениях и инструментах денежной политики / А. Ю. Симановский // Деньги и кредит. — 1992. — № 11. — С. 24–28.
51. Стонер Дж. Вступ у бізнес: Навч. посібник / Дж. Стонер, Е. Долан. — К. : вид-во Європейського Університету, 2000. — 752 с.
52. Ходаківська В. П. Ринок фінансових послуг: Навч. посібник / В. П. Ходаківська, О. Д. Данілов. — Ірпінь : Академія ДПС України, 2001. — 501 с.
53. Чухно А. Створення грошової системи України / А. Чухно // Економіка України. — 1994. — № 11. — С. 3–17.
54. Экономика: Учебник / Под ред. А. С. Булатова — М. : Бек, 1995. — 632 с.
55. Ющенко В. Гроші: розвиток попиту та пропозиції в Україні / В. Ющенко, В. Лисицький. — К. : Скарби, 1998. — 286 с.

Наукове видання

Галина Іванівна
ДОБРОЛЮБСЬКА

ГРОШІ ТА КРЕДИТ

Навчальний посібник

Відповідальний редактор
Т. О. ОКЛАНДЕР

Технічний редактор, коректор
Є. А. Добролюбська

Підписано до друку 10.04.2017. Формат 60 × 90 1 / 16
Умовн. друк. арк. 7,25. Наклад — 300 прим.
Надруковано на поліграфічній базі приватного підприємства «ЦВТ»:
65014, м. Одеса, вул. Успенська, 9

